

СРПСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО
SERBIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

Година LIII

Број 49

ISSN 0351-0050
UDK 91

ГЛОБУС

Часопис за методолошка и дидактичка питања географије
Journal for methodological and didactical questions in geography

Уредник-Editor

Др Мирољуб А. Милинчић

Београд - Belgrade
2024.

„Глобус” – часопис за методолошка и дидактичка питања географије

Уређивачки одбор:

Александра Петрашевић, Универзитет у Бањој Луци, ПМФ (БИХ – РС)
Валентин Михајлов, Слески универзитет, Катовице, Пољска
Данијела Вукоичић, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици, Србија
Даница Шантић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Дејана Јовановић Поповић, Универзитет у Београду,
Факултет безбедности, Србија
Марко Кревс, Универзитет у Љубљани, филозофски факултет, Словенија
Јелена Звездановић Лобанова, Центар за економска истраживања, Београд, Србија
Јелена Ћалић, ГИ „Јован Цвијић” САНУ, Србија
Љиљана Михајловић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Немања Филиповић, Академија струковних студија Шумадија,
Одсек Аранђеловац, Србија
Ненад Живковић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Нено Димов, Софијски универзитет „Св. Климент Охридски”, Бугарска
Тамара Ватлина Валентиновна, Смоленски државни универзитет, Русија
Татјана Волкова Александровна, Кубански државни универзитет, Русија
Тин Лукић, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Србија

Технички уредници: мср Драган Петровић и др Љиљана Михајловић

Издавач: Српско географско друштво, Београд
Студентски трг 3/III, тел. 011/2184-065

Рукописи су примљени и рецензирани до 31. 12. 2024. године

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
91
372.891
ГЛОБУС : часопис за методолошка и дидактичка питања
географије : journal for methodological and didactical questions
in geography / уредник = editor Милољуб А. Милинчић.
Год. 1, бр. 1 (1969)- . - Београд
(Студентски трг 3/III) : Српско географско друштво,
1969- (Београд : Форма Б). - 24 cm
Годишње. - Часопис није излазио 1985 - 1992;
обновљен је 1993. године са бр. 17
ISSN 0351 0050 - Глобус (Београд)
COBISS.SR-ID 133408519

Оригинални научни рад

УДК 913+[91:32](497.11)
Original scientific article

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК РАЗВОЈА СРБИЈЕ

Мирчета Вемић¹

*Одбор за проучавање становништва САНУ

Извод: У раду се разматра географски положај као основно полазиште „камен темељац” за свеукупан развој Србије. У методолошком погледу, рад је обрађен са општег географског становишта системолошки и синтезно, првенствено истичући положајне карактеристике садашњих географских објеката и појава на територији Србије. Са општег аспекта анализиран је друштвени положај становништва, у нешто ширем историјском оквиру. Закључно, у прожимању (слагању и сукобу) спољашњих и унутрашњих положајних сила изведен је међународни (геополитички) положај Србије који, упркос „геополитичкој ветрометини” може да обезбеди њен успешан будући развој.

Кључне речи: Србија, географски положај, геополитика, међународни положај

Abstract: This paper examines the geographical position as a fundamental cornerstone for Serbia's overall development. From a methodological perspective, the study is approached from a general geographical standpoint, employing a systematic and synthetic method. The primary focus is on the positional characteristics of current geographical objects and phenomena within Serbia's territory. From a broader perspective, the social position of the population is analyzed within a somewhat wider historical framework. In conclusion, through the interplay (alignment and conflict) of external and internal positional forces, Serbia's international (geopolitical) position is outlined. Despite being situated at a „geopolitical crossroads,” this position has the potential to ensure Serbia's successful future development.

Keywords: Serbia, geographical position, geopolitics, international position

Увод

Србија је континентална, највећим делом југоисточно-европска (балканска) а затим и средњеевропска (панонска) и подунавска земља. Захвата југоисточни део Панонске низије² (27,6%) и средњи део северне

¹ Контакт адреса: m.vemic@mts.rs

² Према геоморфометријском одређењу њених граница Ћалић и др. (2012) протеже се и јужно од Саве и Дунава где обухвата ниже делове долина Дрине, Колубаре, В. Мораве и Млаве, што износи 27,6% од површине територије Србије.

половине Балканског полуострва (72,4%), са територијом у облику елипсе издужене у правцу северозапад–југоисток са изразитим геоцентричним београдско-смедеревским средиштем у чворишту пет река: Дунав, Сава, Тиса, Тамиш и Велика Морава. Србија је удаљена од Јадранског мора око 260 km, од Егејског мора 400 km и од Црног мора 550 km, према којима су усмерена три слива њених река. Земљиште Србије је највећим делом „нагнуто са југа на север; све веће реке теку у том правцу и њихове су долине отворене према Дунаву” (Цвијић, 1921a). Дунав кроз Србију тече у дужини³ 588 km. Поред Панонске низије, у склопу балканског рељефа Србије, издвајају се делови Динарско-пиндског венца, који су Моравском долином уздужно раздвојени од делова Карпато-балканског планинског лука и громадних планина Родопске масе, као и две велике (упарене) котлине, Косовска и Метохијска. У том смислу Србија, због висинске уздигнутости и тектонске разбијености на планинске венце, са спуштеним дубоким долинама и котлинама, у свом балканском делу је, не само панонска, већ и динарска, родопска и карпато-балканска земља.

Србија, према најновијим подацима Републичког завода за статистику (2016) има површину 88.499 km² и 8.921.015 становника⁴, што се данас у глобалном и регионалном погледу сматра мањом територијом и демографском масом⁵. Иако по површини мала и са мањим потенцијалима становништва, имајући у виду променљивост ових категорија у историјском времену, својим положајем и склопом, на споју Балканског полуострва и Средње Европе, Србија има веома изражене интегративне, посредничке и транзитне моћи, јер лежи на раскршћу врло значајних путева, преко којих се остварује природна и најкраћа веза Европе са Азијом, односно Северне и Средње Европе са Источном Европом и Медитераном, као и Северног са Егејским и Црним морем.

Просторно-физичке и функционалне константе њене територије, као што су маркантне географске директрисе: панонско-понијска, подунавско-посавска, подунавско-моравско-вардарска, моравско-нишавска, затим

³ Статистички годишњак Републике Србије 2016.

⁴ Приближно утврђен број становника. Према процени броја становника у 2015. години, Србија без података за АП Косово и Метохију, има 7.095.383 становника, а према подацима ЦИА (CIA – The World Factbook/Kosovo) „укупна популација АП Косова и Метохије у јулу 2009. године износила је 1.804.838, а у јуну 2011. године 1.825.632 становника, од којих су 88% Албанци” (Степић, 2012).

⁵ Према информацијама дипломатско-конзуларних представништава РС у иностранству, процењује се да дијаспора Србије, укључујући у тај број и Србе у региону, данас броји око 3,5 милиона људи. Од те суме, око милион и по су држављани Србије, од чега значајан број су двојни држављани, тј. поседују и држављанство земље имиграције (<http://www.mfa.gov.rs>).

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

колубарско-ибарско-косовска паралела и зетско-метохијско-топличко-тимочка трансверзала чине Србију средиштем макрорегионалне интеграције, односно стожером балканске и јужноевропске интеграције, која је кроз време сукцесивно задобијала и преузимала мисију и функцију државно-територијалног организовања централнобалканских, перипанонских, динарских а делимично карпато-балканских и јадранских земаља и региона, почев од Средњег века па до данас.

Шире гледано, Србија се налази северно од екватора, на средњим географским ширинама у умереном светлосно-топлотном појасу, источно од Гриничког почетног меридијана, у средњеевропској часовној зони (+1 сат), па јој је својствена уједначена смена дана и ноћи, јер се Сунце никада не налази у зениту нити се над њом јављају поларни дани нити поларне ноћи. „Преко територије Србије пролази неколико природних граница – биолошка и еколошка граница (између степе и шуме); хидрографска (велика европска вододелница), затим и социо-економска (између сточарства и земљорадње)” (Грчић, 2001). Поред наведеног, Србија означава простор на коме се додирују три велике религијске конфесије (православно хришћанство, римокатоличко хришћанство и ислам), пресецају три културно-цивилизацијска круга (балкански, средњеевропски и оријентални) и сударају разне геополитичке аспирације и пројекти великих сила.

Математичко-географски положај

Математичко-географски положај Србије одређен је географским координатама екстремних тачака државних граница са меридијанима и паралелама који пролазе кроз њих, и на тај начин формирају поље географске мреже у виду трапеза на површини Земљине сфере. Територија Србије има одређен географски центар или тежишну тачку, која је у просеку најближа свим осталим тачкама у оквиру државних граница, те се у односу на њу може одредити и математички хоризонт територије Србије на Земљиној сфери, као и њен астрономско-географски положај.

Географске и правоугле координате крајњих тачака. Вредности географских и правоуглих координата крајњих тачака⁶ територије Србије, по Гриничу, у Гаус-Кригеровој пројекцији, у односу на стране света, су:

- Најсевернија тачка, налази се 10 km северно од града Суботице, општина Суботица, код граничног прелаза Келебија ($\varphi = 46^{\circ}11'25''$, $\lambda = 19^{\circ}40'00''$), ($X = 5\,117\,067,53$ m, $Y = 7\,397\,096,12$ m).

⁶ Извор: Војногеографски институт, Београд.

- Најјужнија тачка налази се у атару села Рестелица, општина Гора, на ушћу безименог потока у реку Црни Камен ($\varphi = 41^{\circ}51'08''$, $\lambda = 20^{\circ}37'33''$), ($X = 4\,634\,374,63$ m, $Y = 7\,468\,934,50$ m).
- Најзападнија тачка налази се у атару насеља Бездан, општина Сомбор ($\varphi = 45^{\circ}54'30''$, $\lambda = 18^{\circ}49'16''$), ($X = 5\,087\,178,26$ m, $Y = 7\,330\,976,68$ m).
- Најисточнија тачка налази се на Старој планини, врх Сребрена глава (1932 m), општина Пирот ($\varphi = 43^{\circ}11'27''$, $\lambda = 23^{\circ}00'47''$), ($X = 4\,784\,928,29$ m, $Y = 7\,663\,613,61$ m).

Растојања између крајњих граничних и других карактеристичних тачака на границама Србије, која су одредили⁷ Станковић и Илић (2005), износе: 1) између најсеверније и најјужније тачке 488 km, 2) између најзападније и најисточније тачке 449,5 km, 3) између најсеверније тачке и тромеђе Србија–Македонија–Бугарска 481,9 km, 4) између тачака у Илоку (граница према Хрватској) и на Тамишу код Јаше Томић (граница према Румунији) 117 km, што представља најуже растојање на територији Србије, 5) између тачака на ушћу Дрине у Саву (граница према БиХ) и на ушћу Нере у Дунав (граница према Румунији) 158,5 km, 6) између тачака на унутрашњем меандру Дрине (село Рогачица, Бајина Башта, граница према БиХ) и тромеђе Србија–Румунија–Бугарска, ушће Тимока у Дунав 246,1 km, 7) између тромеђе Србија–Црна Гора–БиХ и тромеђе Србија–Румунија–Бугарска 289 km итд. Све ове линије показују да се територија Србије постепено шири од северозапада ка југоистоку и има елипсasti облик нешто проширен према југу и југоистоку.

Поље географске мреже и географски центар. Поље географске мреже представља сферни трапез у коме се без остатка може сместити територија Србије, чије су странице $\Delta\varphi = 4^{\circ}20'17''$, а основице $\Delta\lambda = 4^{\circ}11'31''$. „Територија Србије, са површином⁸ од 88.361 km² заузима 55% површине поља, односно толико износи математичко-географска попуњеност⁹ поља” (Тадих, 2010). Средишњи меридијан географске мреже и средишња паралела територије Србије, у међусобном пресеку одређују средишњу тачку поља географске мреже са географским координатама T_0 ($\varphi = 44^{\circ}01'17''$, $\lambda = 20^{\circ}55'02''$), или заокружено T_0 ($\varphi = 44^{\circ}$, $\lambda = 21^{\circ}$). Та тачка налази се у топографском простору града Крагујевца.

⁷ Аутори су дата растојања одредили мерењем на Прегледно топографској карти 1:300.000, издања Војногеографског института, Београд, 2003.

⁸ Површина Србије од 88.361 km² фигурисала је пре радова на новом катастру непокретности Републике Србије.

⁹ Поређења ради, попуњеност поља Француске износи 57%, а Пољске 70%, док Вајоминг и Колорадо (савезне државе САД) имају попуњеност 100%.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

Међутим, прави географски центар Србије близак је средишној тачки поља географске мреже. Он представља територијално средиште које су прецизније одредили Илић и Станковић (2007) интегралном методом, са препоруком да се материјално обележи на терену. Ова тачка „се налази западно од Крагујевца, око 8 km од центра града (правoliniјско растојање)” у атару насеља Драча, општина Крагујевац (Илић и Станковић, 2007). Његове географске координате су: T_T ($\varphi = 44^{\circ}01'13''$, $\lambda = 20^{\circ}49'27''$), а заокружено T_T ($\varphi = 44^{\circ}$, $\lambda = 21^{\circ}$) има исту вредност као средишна тачка поља географске мреже.

Географски центар Србије као тежишна тачка, у математичком смислу најбоље репрезентује њену целу територију па се за њу одређује математички хоризонт који даље служи за одређивање астрономског положаја територије Србије. У том смислу, ако се географски центар Србије узме за пол Земљине полулопте, онда по дефиницији њен математички хоризонт представља велику кружницу на Земљиној сфери, која стоји под правим углом на вертикалу у датој тачки (овде географском центру), са екстремним тачкама те кружнице: 1) теменима, најсевернијом T_N ($46^{\circ}N$, $159^{\circ}W$) и најјужнијом тачком T_S ($46^{\circ}S$, $21^{\circ}E$) и 2) пресецима са екватором, најисточнијом T_E (0° , $111^{\circ}E$) и најзападнијом тачком T_W (0° , $69^{\circ}W$).

Астрономско-географски положај Србије одређен је положајем привидних дневних путања Сунца и осталих звезда на небеској сфери. Небеска сфера се привидно обрће, од истока прама западу, око своје осе која заклапа фиксни угао у односу на математички хоризонт територије Србије. То за последицу има различит однос светла и таме на географским ширинама током године као и променљив изглед звезданог неба над хоризонтом. Астрономско-географски положај представља својеврсну допуну математичко-географског положаја Србије.

Угао који небеска оса заклапа са равни математичког хоризонта, тј. висина северног небеског пола над хоризонтом неке тачке, једнак је географској ширини те тачке на Земљиној сфери, што за географски центар Србије износи $\varphi = 44^{\circ}$. Овај нагиб небеске осе диктира положај и кретање привидних дневних путања Сунца над хоризонтом географског центра Србије током годишњег обртања Земље око Сунца. Положај равни привидних дневних путања Сунца у односу на раван хоризонта једнак је $\alpha = 90^{\circ} - \varphi = 46^{\circ}$. Висина Сунца мења се у горњој кулминацији у распону од $46^{\circ}54'$, тј. од $22^{\circ}33'$ до $69^{\circ}27'$. Померају се и тачке његовог изласка и заласка, односно његова јутарња и вечерња амплитуда у распону од $67^{\circ}11'$, тј. од $-32^{\circ}36'$ у летњем до $34^{\circ}35'$ у зимском периоду. Геометрија привидних путања Сунца одређује се и утврђивањем времена (датума, сата и минута) њиховог пресека са вертикалама који пролазе кроз екстремне тачке хоризонта, или кроз вертикале руже компаса над хоризонтом. Тако

привидна путања Сунца пресеца вертикални круг (вертикал) јужног темена хоризонта Србије, у време летњег солстиција 21. јуна, у 11 сати и 38 минута, по средњеевропском времену, односно Сунце се у том тренутку налази тачно на југу.

Свакодневна промена геометрије привидних путања Сунца узрокује промену односа светла и таме над хоризонтом а самим тим и промену јачине загревања земљишта и атмосфере, што има вишеструке последице на климатске, метеоролошке, радне и друге услове живота становништва. У односу на хоризонт Србије, према прорачунима Тадића (2010), најдужа обданица траје 15 сати и 30 минута а најкраћа 8 сати и 53 минута. Збир свих обданица у току године износи 4.462 сата и 46 минута или 51% годишње. Над јужном страном хоризонта, Сунце теоријски проведе 1.687 сати и 34 минута, или 38% укупног теоријског годишњег трајања обданице. Однос годишње суме обданице, астрономског сумрака¹⁰ и мрклог мрака над хоризонтом Србије је 51%:15%:34%.

Изглед звезданог неба веома је значајан за оријентацију над хоризонтом, а главне звезде за оријентацију у Србији су Северњача у сазвежђу Велики медвед и Мали медвед, Велики летњи троугао и Велики зимски шестоугао. Са централном ширином $\varphi = 44^\circ$, математички хоризонт Србије везан је за две групе видљивих звезда. То су звезде чија је деклинација $\delta > 46^\circ$, које никада не залазе, као и звезде чија је деклинација $46^\circ > \delta > -46^\circ$, које зависно од доба године излазе изнад хоризонта у различито доба дана и ноћи. Постоји и група звезда чија је деклинација $\delta < -46^\circ$, а које никада не излазе изнад хоризонта Србије.

Изглед видљивог звезданог неба променљив је током године, последично због бржег обртања Земље у односу на далеке звезде него у односу на Сунце, што за један дан износи близу 4 минута, а за месец дана износи око један сат раније. Тим темпом мења се изглед звезданог неба над хоризонтом Србије током године.

Границе. Србија се граничи са 8 држава. Почев од севера ка истоку, Србија се граничи са Мађарском, Румунијом, Бугарском, Македонијом, Албанијом, Црном Гором, Босном и Херцеговином и Хрватском. Према подацима Републичког завода за статистику (2016) укупна дужина границе износи 2.361,7 km, од чега је сувоземна граница 1.567,3 km, речна 751,1 km и језерска 43,3 km. Четири граничне линије (са Мађарском, Румунијом, Бугарском и Албанијом) везане за Краљевину СХС, утврђене су мировним уговором после Првог светског рата. Друге четири граничне линије (са Македонијом, Црном Гором, Босном и Херцеговином и Хрватском) пре-

¹⁰ Време од заласка Сунца до паљења најслабијих звезда као и време од гашења најслабијих звезда до изласка Сунца.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

достављају наслеђене унутрашње републичке границе СФР Југославије, настале њеним разбијањем.

На северу, Србија се граничи са *Мађарском* у дужини 174,7 km или 7,4% укупне дужине, од чега сувоземна граница износи 156,7 km, а речна 18,0 km. Почев од тромеђе (Србија, Мађарска, Хрватска) која се налази на средини пловног пута Дунава при уласку на територију Србије, у атару насеља Бездан – општина Сомбор, граница се протеже у правцу североистока преко Телечке лесне заравни, пресеца Тису низводно од Сегедина и завршава се у близини, у селу Рабе, општина Нови Кнежевац (тромеђа Србија, Мађарска, Румунија).

Праволинијско растојање између крајњих тачака ове границе износи 114,7 km а коефицијент кривудања 1,52. Изломљеност границе се јавља на микро плану, јер је приликом разграничења линија следила границе катастарских парцела. Саобраћај са Мађарском одвија се преко 10 граничних прелаза, и то: 6 путних (Бачки Брег, Риђица, Бајмок, Келебија, Хоргош и Ћала), два железничка (Суботица и Хоргош) и два речна (Бездан на Дунаву и Кањижа на Тиси). Гранични прелаз Хоргош је најпрометнији, и сматра се једним од главних граничних прелаза у земљи.

На североистоку, Србија се граничи са *Румунијом*, у дужини 547,9 km или 23,2% од укупне дужине границе, од чега сувоземна граница износи 258,6 km а речна 289,3 km, односно језерска 235,5 km (Ђердапско језеро). Ово је најдужа појединачна граница Србије. Од тромеђе у селу Рабе граница води банатском равницом, преко источних обронака Вршачког брега (кота 639 m) а затим реком Нером и Дунавом све до тромеђе (Србија, Румунија, Бугарска) на ушћу Тимока у Дунав, у атару села Буковче – општина Неготин. Праволинијско растојање између две крајње тачке износи 284,7 km а коефицијент кривудања 1,92 који је значајно висок због ломљења границе око Вршца и Беле Цркве, као и меандра Дунава у пределу Кључа. Саобраћај са Румунијом одвија се преко 15 граничних прелаза, и то: 7 путних (Наково, Српска Црња, Међа, Јаша Томић, Ватин, Калуђерово и Ђердап), два железничка (Киkinда и Вршац) и 6 речних (Велико Градиште, Кладово, Прахово, Голубац, Текија и Доњи Милановац). Најзначајнији прелази су Ватин и Ђердап, где је крајем 2011. год. отворен путни и железнички гранични прелаз преко зида бране ХЕ Ђердап.

На истоку, Србија се граничи са *Бугарском* у дужини 360,5 km или 15,3% од укупне дужине границе, од чега је сувоземна 333,5 km а речна 27,0 km. Граница је претежно планинска и протеже се меридијански, од тромеђе, ушћа Тимока у Дунав, затим се пење на планинске венце Старе планине, Вилдича, Руја и Миљевске планине, пресеца реке Нишаву, Јерму и Драговиштицу и завршава се на тромеђи (Србија, Бугарска, Македонија) у селу Жеравино, општина Босилеград. Праволинијско растојање између

њених крајњих тачака износи 213 km, а коефицијент кривудања 1,69 што се сматра већим степеном изломљености. На овој граници постоји 6 граничних прелаза, од којих 5 путних (Мокрање, Вршка Чука, Градина, Стрезимировци и Рибарци) и један железнички (Димитровград), од којих је Градина највећи и један од најважнијих прелаза у земљи.

На југу, Србија се граничи са *Македонијом* у дужини 282,9 km или 12% од укупне дужине границе, од чега је 247,4 km сувоземна, а 35,5 km речна граница. Граница се протеже правцем исток–запад од села Жеравина, преко веома сложеног планинског и долињског рељефа, планинама Дукат, Широка планина, Козјак, Рујан, Скопска Црна Гора и Шар-планина, са пресецањем Лесничке реке, Мале реке, Пчиње, Табановачке реке и Лепенца, до тромеђе (Србија, Македонија, Албанија) у атару села Рестелица – општина Гора, на врху Шерупа (кота 2092 m) у сутоку гребена Шар-планине и Кораба. Правoliniјско растојање између две тромеђе износи 153,8 km а коефицијент кривудања 1,84 који је због сложености рељефа значајно висок. Саобраћај на овој граници одвија се преко 7 граничних прелаза, од којих су 5 путних (Голеш, Прохор Пчињски, Прешево, Ђенерал Јанковић и Глобочица) и два железничка (Прешево и Качаник), од којих је гранични прелаз Прешево један од најважнијих у земљи.

На југу и југозападу, Србија се граничи са *Албанијом* у дужини 113,6 km или 4,8% од укупне дужине границе, од чега је сувоземна граница 110,6 km а речна 3 km. Ова граница издигнута је на планинске венце који спајају Шар-планину са Проклетијама. Почев од тромеђе на сутоку гребена Шар-планине и Кораба, гранична линија води преко Калабака и Коритника, спушта се и пресеца долину Белог Дрима, а затим се поново издиже на венац Паштрика, Куноре и Јуничких планина до тромеђе (Србија, Албанија, Црна Гора) на врху Тромеђа (кота 2366 m), на Богићевици. Правoliniјско растојање између наведених тромеђа је 86,8 km а коефицијент кривудања 1,31 што представља најмањи коефицијент кривудања границе Србије. Саобраћај са Албанијом одвија се само преко два путна гранична прелаза, Врбница у долини Белог Дрима и Ђафа Прушит (кота 648 m) на превоју између Куноре и Јуничких планина.

На југозападу, Србија се граничи са *Црном Гором* у дужини 249,5 km или 10,6% од укупне дужине границе, од чега сувоземна граница износи 239,5 km а речна 10 km. Граница се од тромеђе на Богићевици протеже, прво према северу и североистоку, планинским венцима Хајле, Жљеба, Суве планине, Мокре Горе а онда се ломи за $\frac{3}{4}$ круга, у правцу југоисток–северозапад преко висоравни Пештере, прелази реку Лим у Куманичкој клисури, а затим води северним падинама Лисе преко Камене Горе, Јаблановице, Јастребина и Градине до тромеђе (Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина) северно од безименог врха (кота 1386 m), исто-

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

чно од села Декаре на западним падинама планине Јаворје. Правoliniјско растојање између две тромеђе је 128,7 km а коефицијент кривудања 1,94 што представља један од највећих коефицијената. Прекогранични саобраћај одвија се преко 7 путних (Чакор, Кула, Мехов Крш, Вуча, Гостун, Јабука, Чемерно) и једног железничког (Пријепоље) граничног прелаза.

На западу, Србија се граничи са *Босном и Херцеговином* у дужини 370,9 km или 15,7% од укупне дужине границе, од чега је сувоземна граница 109,9 km, речна 217,7 km и језерска 43,3 km. Гранична линија се протеже од тромеђе код села Декаре, преко Гајеве планине и спушта се у долину Лима до ушћа Увца, а онда долином Увца до оштрог меандра излази преко огранака Златибора где пресеца Црни и Бели Рзав, затим планинским венцем планине Звијезда спушта се у долину Дрине, одакле води до ушћа Дрине у Саву, а затим узводно Савом до тромеђе (Србија, Босна и Херцеговина, Хрватска) код насеља Јамене у општини Шид.

Правoliniјско растојање између тромеђа је 148,6 km а коефицијент кривудања 2,58 што је највећи износ кривудања границе Србије. На њој постоји 12 граничних прелаза, од чега 9 путних (Сремска Рача, Бадовинци, Мали Зворник, Котроман, Увац, Ваган, Трбушница, Љубовија, Бајина Башта) и три железничка (Сремска Рача, Брасина, Прибој).

На северозападу, Србија се граничи са *Хрватском* у дужини 261,7 km, или 11,1% укупне дужине границе, од чега сувоземни део износи 111,1 km а речни 150,6 km. Гранична линија, почев од тромеђе код насеља Јамене води сремском равницом, пресеца реку Босут и пење се ка западним обронцима Фрушке Горе, да би се код Илока спустила на Дунав, а онда узводно Дунавом до тромеђе (Србија, Хрватска, Мађарска) на улазу Дунава у Србију. Правoliniјско растојање између две крајње тачке износи 118,1 km а коефицијент кривудања 2,22 што представља значајан степен изломљености ове граничне линије. Прекогранични саобраћај са Хрватском одвија се преко 13 граничних прелаза, од којих 10 путних (Јамена, Батровци, Шид, Беркасово, Љуба, Сот, Нештин, Бачка Паланка, Богојево и Бездан), један речни (Вајска) и два железничка (Шид и Богојево). Најважнији гранични прелаз су Батровци, уједно један од најважнијих прелаза у Србији.

Физичко-географски положај

Површина територије (у времену). Србија обухвата територију површине 88.499 km², која је подељена¹¹ у 5 региона, у оквиру два макро-

¹¹ Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица („Службени гласник РС” бр. 109/09 и 46/10).

региона: 1) Србија – север са 24.848 km², у коме се налази Београдски регион (3.234 km²) и Регион Војводина (21.614 km²) и 2) Србија – југ са 63.651 km², у коме се налазе регион Шумадија и Западна Србија (26.493 km²), регион Јужна и Источна Србија (26.248 km²) и регион Косово и Метохија (10.910 km²). Региони су подељени на укупно 30 области. Територијалну организацију¹² Р. Србије чине 150 општина, 23 града и град Београд, са две аутономне територијалне заједнице: АП Војводина и АП Косово и Метохија. Укупно има 6.158 насеља од чега 193 градска насеља.

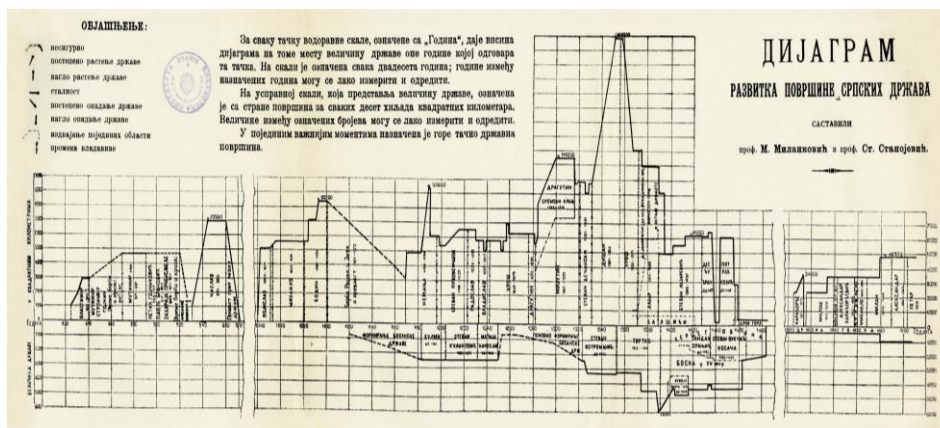
Површина територије Србије се ширила и смањивала током историје. М. Миланковић и С. Станојевић сачинили су „дијаграм развика површине српских држава” (Станојевић, 1910) почев од 826. године до пада под турску власт 1459. године. Према овом дијаграму Србија је имала најшире територије за време Властимира (826–842) близу 30.000 km², Мутимира (871–891) око 46.000 km², Часлава (931–960) 70.500 km², Бодина (1081–1101) 83.200 km², Стефана Немање (1170–1196) 93.800 km², краљева Милутина и Драгутина (1282–1321) 114.200 km², цара Стефана Душана (1346–1355) 198.300 km², а после боја на Косову, Србија деспота Стевана Лазаревића (1389–1427) и Ђурађа Бранковића (1427–1456) имала је површину од 61.200 km² (слика 1).

Територијални развој Србије у новијој историји описао је Јован Цвијић (1921б), истичући да се Србија ослобођењем од турске власти „почетком 19. века издвојила из европске Турске и засебно формирала” а затим постепено проширивала заузимањем „области наше велике прошлости”. Та прва нова Србија из периода 1815–1833 „била је велика само 24.440 km²” заузевши „главни улаз за Балканско полуострво (улаз чија ће се вредност доцније све више развијати и ценити)”. Прво проширење Србије извршено је према одредбама Букурештанског мира 1833. године, када је добила крајеве „који су под Карађорђевићима били ослобођени”, а та „знатно оснажена Србија” имала је 37.740 km².

После Српско–турског рата 1876–1878. године, на Берлинском конгресу „настаје важан преокрет у географском положају и етнографској структури Србије” проширењем које захвата скоро цео слив Јужне Мораве са повећањем површине на 48.300 km². За време Балканских ратова 1912–1913, Србија је ослободила Косово и Метохију и суседне области Старе Србије, а Букурештанским миром из 1913. године „добива учвршћен географски положај и одређену географску слику” са површином око 87.800 km² (Цвијић, 1921б).

¹² Закон о територијалној организацији Републике Србије („Службени гласник РС” бр. 129/07).

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

Слика 1. Дијаграм развјетка површине Српских држава (Станојевић, 1910)

На крају Првог светског рата 11/24.11.1918. године, резолуцијом изасланика народних већа у Руми, Срем је присаједињен Србији, затим 12/25.11.1918. године, одлуком Велике народне скупштине у Новом Саду, Банат, Бачка и Барања прикључили су се Србији, а дан касније 13/26.11.1918. године, такође одлуком Велике народне скупштине у Подгорици присаједињена је и Црна Гора, са 15.300 km². „Очекивало се такође да у Босни и Херцеговини буде објављено уједињење са Србијом, док су многи градови и окрузи –Бањалука, Бихаћ, Зворник, Приједор, Бијељина, Гацко, Јајце и други – самостално прогласили уједињење и мимо народног вијећа у Сарајеву” (Митровић, 1984). Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (КСХС) 18.11/1.12. 1918. године, Србија улази у њен састав, а површина нове државе износила је 247.542 km². Године 1929. Краљевина СХС променила је име у Краљевина Југославија која постојала до Другог светског рата.

Пред крај Другог светског рата (7.3.1945) формирана је Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ) а по његовом завршетку, проглашена је Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ) (29.11.1945) у којој је Србија била федерална јединица. Уставом од 1963. године ФНРЈ је променила име у Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), а Србија у Социјалистичка Република Србија. Њена површина износила је 88.361 km². После разбијања СФРЈ, 1992. године, формирана је најпре Савезна Република Југославија (СРЈ) а затим 2003. Државна заједница Србија и Црна Гора, састављена од Србије и Црне Горе, а изласком Црне Горе из СРЈ/ДЗ Србије и Црне Горе 2006. године Србија је задржала свој државни (републички) континуитет као и државни континуитет претходне југословенске заједнице. После извршених нових разграничења

са суседима, која нису још сасвим завршена, а према најновијем катастарском премеру, површина Србије износи 88.407 km².

Висинска структура терена (рељеф). Територија Србије налази се у висинском распону од 28 m до 2656 m, што износи 2628 m. У оквиру те висине скоро 90% (88,81%) њене територије лежи испод 1000 m, а преко 60% (61,15%) испод 500 m надморске висине.

Најнижа тачка на територији Србије са надморском висином 28 m налази се на излазу Дунава из земље, око 10 km источно од Неготина. Ова висина сматра се најнижом природном тачком земљишта у Србији, док постоје и ниже тачке на антропогеном рељефу (разни површински копови), али се те вредности релативно брже мењају, те није оправдано да се узимају за коначне екстремне вредности.

Највиша тачка на територији Србије, уједно највиши планински врх, је Ђеравица са надморском висином 2656 m, која се налази недалеко од тромеђе Србија–Црна Гора–Албанија на планини Богићевици (2366 m), обе у склопу планинског венца Проклетија. Поред Ђеравице постоји још 8 значајних врхова изнад 2500 m: Пескови (2651 m), Бистра (2609 m), Црни врх (2585 m), Вртоп (2555 m), Гусан (2539 m), Богдаш (2533 m), Жути камен (2522 m), Маја е ропс (2501 m), као и 30 изнад 2000 m, који се налазе на Проклетијама и Шар-планини.

Табела 1. Висинска структура рељефа Србије према висинским категоријама земљишта

Категорија земљишта	Висинска зона m	Површина km ²	Проценат %
Низијско земљиште	28–200	32.540	36,83
Брдско земљиште	200–500	21.829	24,7
Нископланинско земљиште	500–1.000	24.105	27,28
Средњепланинско земљиште	1.000–1.500	8.468	9,59
Средњепланинско земљиште	1.000–2.000	1.213	1,37
Високопланинско земљиште	2.000–2.656	206	0,23
Укупно		88.361¹³	100

Распоред и проценат површина, по висинским зонама издвојеним према морфометријским карактеристикама рељефа Србије, према картометријским истраживањима¹⁴ Младеновића (1984) дат је у табели 1.

¹³ Стари податак о површини територије Србије који је важио до започињања новог катастарског непокретности Р. Србије.

¹⁴ Истраживање је извршено за територију СФРЈ, по републикама и покрајинама, дигитализацијом издвојених изохипси на картама размере 1:200.000 издања

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

Висинска структура рељефа, раздељена по висинским зонама Србије, показује да највећи део површине Србије, или 88,81%, припада низијском, брдском и нископланинском земљишту, или земљишту до 1.000 m надморске висине а 11,19%, средњепланинском и високопланинском земљишту, или земљишту преко 1.000 m. Испод 500 m надморске висине налази се 61,15% низијског и брдског земљишта. Ови подаци јасно говоре да је Србија више низијска и брдска него планинска земља, а њена средња надморска висина, како је одредио Сретеновић (1970), износи 446 m.

Клима. Опште особине климатских прилика у Србији условљене су пре свега географским ширинама на којима се она налази, тј. између 41°51'08" и 46°11'25" и „својим већим делом лежи на јужној (око 3/4) а мањим на северној половини умереног појаса” (Дуцић и Радовановић, 2005). Међутим, разлике климе унутар територије одређене овим примарним условом нису изразито видљиве с обзиром да се ради о релативно малој површини, односно о уском појасу ширине, свега $\Delta\varphi = 4^\circ 20' 17''$, али се зато климатски услови „веома брзо мењају са висином, а последица тога је постојање вертикалних климатских зона, тј. појасева, и одговарајућих биљних спратова” (Дуцић и Радовановић, 2005). Главни узрок климатских прилика у Србији, према ширим истраживањима наведених аутора, јесу атмосферска колебања великих размера на простору северне хемисфере, која настају услед различитог загревања и хлађења водених и копнених површина, чиме долази до меридијанског померања ваздушног притиска током године и формирања различитих сезонских акционих центара: азорски антициклон, исландска депресија, сибирски антициклон и арабијска депресија, распоређени у виду шаховског поља, а између њих већим делом године налази се европско деформационо поље. Осим наведеног, током јесени и пролећа на климу Србије велики утицај имају медитерански циклони који се посебно осећају на територији АП Косова и Метохије.

Значајан утицај на климу Србије има и њен орографски склоп као и орографске целине у ширем територијалном окружењу, првенствено Алпи, Динариди, Карпати, Балканске планине и Панонска низија (са ободом), који утичу на трансформацију ваздушних маса и климата у ширем окружењу. Везано за унутрашњи склоп рељефа Србије, на њену климу првенствено утичу: 1) меридијански оријентисане долине већине река, десних притока Саве и Дунава, које својим положајем омогућавају продор ваздуха са севера на југ, 2) Динарски венац који спречава несметано кретање ваздуха са југа и запада, 3) Панонска низија са уједначеним пријемом Сунчевог зрачења, загревањем земљишта и емисијом топлоте, 4)

Војногеографског института, Београд, и аутоматизованим срачунавањем површина по слојевима.

Косовска и Метохијска котлина са спуштеним дном, затвореним и заклоњеним ободом са осетним утицајем јадранског поднебља, и 5) долина Тимока као дела Влашко–пантијског басена.

Падавине у Србији највећим делом везане су за струјања са северо-запада која у топлијем периоду доносе влагу са Атлантика, преко Средње Европе ка Балкану, највише долином Саве и Дунава. Део влажних ваздушних таласа креће се са Средоземља, а њихово значајније дејство показује се само у Метохији и на северу Косова. Исто тако, речни токови и језера Србије донекле утичу на повећање релативне влажности и успорени ход температуре ваздуха, као и на већи број дана са маглом, али само у уском приобалном појасу. У случајевима где су реке усекле дубоке долине са стрмим странама, које се пружају кроз више вертикалних климатских појасева, са појачаном интерном разменом ваздушних маса, оне имају засебну интразоналну климу.

Као важан модификатор климе Србије појављују се шумска станишта која су заступљена на 22–27% површине, у виду компактних састојина углавном везаних за планинске терене, затим обрадиве површине које у знатној мери утичу на размену топлоте између подлоге и 2 m релативне висине, као и заступљеност терена са огољеном стеновитом подлогом. Други важан модификатор појединих климатских елемената Србије су насеља, која се појављују као урбана острва топлоте са градским маглама (смогом), и имају различит микроклиматски и регионални ефекат у зависности од величине насеља.

Климатска регионализација Србије, заснована на подацима за период 1961–1990. године, коју су изложили поменути аутори, има три основне области¹⁵ и 9 подобласти. Прва климатска област, за коју можемо рећи да има атлантско-евроазијску климу (раније именована као средњеевропска или континентална клима) обухвата територију са доминантним атлантским и евроазијским климатским утицајима, са две подобласти нижих терена, А–1–а (Војводина, Перипанонски обод, Поморавље) и А–1–б (Неготинска крајина), и три области планинских целина А–2–а (ваљевска Подгорина и јужна Шумадија), А–2–б (планине од Дунава до Ниша) и А–2–в (Стара планина и Сврљишке планине). Друга климатска област, која има умерену атлантско-евроазијску климу (раније именована као умерено континентална клима) обухвата територију јужно од линије Ћетиња–Западна Морава–Јужна Морава, затим обилази ободом Лесковачке котлине и наставља долином Нишаве, са издвојеним подобластима Б–3–а (Пештерском висоравни) и Б–3–б (Косовском висоравни). Трећа климатска област

¹⁵ Климатске области означене су великим почетним словима (А, Б, В) а подобласти бројкама и малим словима (а, б, в).

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

која се налази под утицајем медитеранских ваздушних таласа, има измењену медитеранску (средоземну) климу, са три подобласти В–1–а (Метохијска котлина, север Косова), В–2–а (Шар-планина) и В–2–б (Проклетије).

Воде. Речни сливови. На територији Србије постоји више хиљада водотока који су разделени у три слива: Црноморски, Јадрански и Егејски, од којих је највећи Црноморски слив, захваљујући широком одводњавању Дунава. Укупна дужина свих водотока у Србији, према наводима Гавриловић и Дукић (2002) износи 65.980 km, са просечном густином речне мреже 747 m/km², што је „више него у многим европским земљама, али код нас углавном преовлађују мале и средње реке, дужине испод 100 km”. Стварна густина речне мреже креће се од 120 m/km² на крашким теренима до 3.500 m/km² на сливовима од серпентинита. Само 11 река у Србији је дуже од 200 km, с тим што су „највеће реке транзитни водотоци. Извиру у другим државама, протичу кроз Србију, или им је ушће на територији Србије.” У том смислу, како наглашава Грчић (2001) „Србија је европска ‘Месопотамија’, према којој конвергирају све велике реке средњег Подунавља – Дунав, Сава, Морава, Тиса, Дрина и друге.”

Црноморски слив захвата 92,4% површине територије Србије. У њему се налазе најдуже реке у Србији: Дунав (588 km); Тиса (168 km); Сава (206 km) са Дрином (220 km); Велика Морава (185 km) са притокама Западном Моравом (308 km) са Ибром (272 km), и Јужном Моравом (295 km) са Нишавом (151 km); Млава (78 km); Пек (129 km) и Тимок (202 km). Највиша тачка у сливу је врх планине Хајле (2403 m), непосредно изнад изворишта Ибра, а најнижа се налази на излазу Дунава из земље (28 m), док је просечна надморска висина слива 470 m.

Јадрански слив обухвата 5,4% површине територије Србије, који се налази у хидрографском систему Белог Дрима (108 km). Захвата Метохијску котлину са њеним планинским ободом. Највиша тачка у сливу је Ђеравица (2656 m) а најнижа се налази на излазу Белог Дрима из Србије у Албанију (270 m), док је просечна надморска висина слива 820 m.

Егејски слив простире се на 2,2% укупне површине територије Србије. Обухвата горње делове сливова Лепенца са Неродимком, затим Пчиње и Драговиштице са Божичком реком. Највиша тачка у овом сливу је врх Љуботен (2498 m) на Шар-планини а најнижа се налази на излазу Лепенца из Србије у Македонију (315 m), док је просечна надморска висина слива 825 m.

Хидрографско развође (вододелница) између Црноморског и Јадранског слива пружа се планинским венцима са врховима, од тромеђе Србија–Црна Гора–Албанија на Проклетијама (Тромеђа 2366 m) планинама: Богићевица (2533 m), Пасји врх (2405 m), Завој (2243 m), Младица

(Црни крш 2426 m, Старац 2352 m) Девојачки крш (2040 m), превој Чакор (1849 m), Мокра Планина (1968 m), Хајла (2403 m), Жљеб (2381 m), Мокра Гора (2154 m), Сува планина (Радопоље 1751 m, Капак 1537 m), Ветерник (1217 m), Кула (999 m), Врба (Гомни 904 m), затим селима Г. Преказе (752 m), Д. Преказе (725 m), Пољанце (682 m), Резала (780 m), Ликовац (775 m) и даље врховима: Бок Трстенички (754 m), Добростан (843 m), Градина (937 m), Космач (979 m), Кодра Прибој (826 m), Дреница (1025 m) и Црнољева (1160 m) до врха Дрман (1359 m) који се налази на Језерској планини.

Хидрографско развође, између Јадранског и Егејског слива води од врха Дрман (1359 m) на Језерској планини, и даље њеним венцем са врховима (Букова глава 1677 m, Студеница 1723 m), и планинама: Жар-планина (1694 m), Острвица (2092 m), Ошљак (2212 m), превој Превалац (1515 m), Шар-планина (Црни врх 2585 m, Вртоп 2555 m, Маја 2493 m, Залина 1493 m, Клеч 1414 m, Косович 2316 m, Трпезница 2610 m, Челепино 2554 m, Рудока 2562 m, Мрамор 2297 m, Карпа 2155 m, Гимиташ 2182 m, Црнкаменска кула 2118 m, Попова шапка 2075 m) до врха Шерупа (2092 m) на Корабу, где прелази на територију Албаније.

Хидрографско развође, између Црноморског и Егејског слива иде од врха Дрман (1359 m) на Језерској планини, венцем Неродимских планина (973 m) и спушта се у равницу Неродимског поља (Косовска котлина), у близини града Урошевца до тачке бифуркације реке Неродимке (580 m), која једним краком отиче у Ситницу (Црноморски слив) а другим краком у Лепенац (Егејски слив). Одатле вододелница наставља према југоистоку ниским побрђем Скопске Црне Горе, преко Градишта (941 m), затим венцем до врха Копиљача (1492 m) и Црног врха (1223 m) улазећи кратко два пута у територију Македоније, а затим се спушта до превоја Прешевска повија (459 m), који представља најнижу тачку на развођима сливова у Србији. Даље наставља венцем планине Рујан (Каље 968 m), савија према југу и наставља до превоја Цветков гроб (728 m) а онда преко врха Бесне Кобиле (1923 m), Варденика (Обршина 1734 m, Виље Коло 1604 m, Равниште 1703 m) Промета (1562 m), Панциног гроба (1664 m), Букове главе (1472 m) до врха Крвави камен (1738 m) на граници са Бугарском.

Хидрографски чвор морских развођа река налази се на Језерској планини, врх Дрман (1359 m). Са његове северне стране тече река Топила која са Црнољевом прави реку Штимљанку која се улива у Ситницу (Црноморски слив), ка југоистоку отиче река Неродимка која се улива у Лепенац (Егејски слив) а према југозападу тече река Топлуга која се улива у Бели Дрим (Јадрански слив).

Подземне воде. Србија је позната по великом богатству свих типова термалних и минералних вода, на чијем се тлу налази око 200 термо-

минералних извора. „Скоро све њене лековите воде коришћене су још у античко доба и позније, па је мало бања новијег датума” (Марковић, 1979). Међу 70 извора хипертермалне воде налазе се три локалитета са најтоплијом водом у Европи: Врањска бања (63–99°C), Јошаничка бања (78,5°C) и Сијеринска бања (68–71,5°C). Јован Ђ. Марковић (1979) извршио је регионализацију подземних вода Србије сврставајући све издани и бушотине и 10 зона. То су: Шумадијска зона (12), Западноморавска зона (12), Копаоничко-јастребачка зона (9), Старовлашко-рашка зона (7), Јужноморавска зона (10), Источносрбијанска зона (13), Западносрбијанска зона (5), Банатска зона (10), Бачко-сремска зона (10) и Косовска зона (13). Поред наведених познатих бања и извора минералне воде постоје многе тзв. „народне” или „дивље бање”, затим разни кисељаци који нису довољно истражени, посебно на Косову и Метохији, као и више бушотина минералне воде откривених приликом истраживања нафте нарочито у Војводини. Лековито блато има више војвођанских језера као што су: Шикшовара у Банату, Оролија код Шајкаша, Орловача у Бачкој итд. Поред здравствених ефекта бање Србије имају веома велики туристички потенцијал и значај, па се за њих често говори да су оне „српско море”.

Језера. У Србији постоји више десетина језера, од чега је мањи број природних а већи вештачких језера. „Природна језера су старија по времену настанка и разноврснија по основном агенсу стварања басена и акумулације воде у њима. Због тога су другачија од савремених акумулација, којима човек и друштво уопште више и боље потчињавају природу својим потребама и воду рационално и вишеструко троше” (Станковић, 2005). Према површини, највећа језера су: Ђердапско на Дунаву (253 km²), Власинско на Власини (16,0 km²), Перућко на Дрини (12,4 km²), Газиводе на Ибру (11,9 km²), Зворничко на Дрини (8,1 km²), Златарско на Увцу (7,2 km²), Потпећко на Лиму (7,0 km²), Палићко, код Суботице (5,6 km²) и Бело на старом Бегеју код Зрењанина (4,8 km²). Језера у Србији имају велики значај у погледу хидроенергетике, пловног саобраћаја, водоснабдевања, наводњавања, уравнотежења протицаја, заустављања поплава, заустављања вученог наноса, рибарства, очувања екосистема, туризма, рекреације итд.

Канали. Поред развијене речне мреже, у Србији је изграђена и извесна мрежа канала, посебно у Војводини, у којој је највећи каналски систем Дунав-Тиса-Дунав, саграђен у периоду 1957–1972. године, сачињен од 420,8 km канала у Бачкој и 518,4 km у Банату, укупно 939,2 km дужине, од чега је 604 km пловно. Његове пројектоване могућности за наводњавање су 510.000 хектара а тренутно се наводњава око 30.000 хектара. За други велики систем канала на правцу Дунав–Морава–Вардар (дужине 612 km) још од 1829. године постоји идеја и предлог (пројекат у три варијанте) да се изгради. По овом каналу би могли да плове бродови до

1.500 тона носивости, скратио би ток реке Велике Мораве од Сталаћа до ушћа на 150 km и послужио за развој бочне мреже канала за наводњавање.

Земљишни покривач. Земљишни покривач Србије има велики број системских јединица које су постале, развиле се или се још развијају под различитим условима, од чега је пресудан утицај имала геоморфолошка грађа рељефа и његов променљиви петрографски састав. Најзначајнији развијени типови земљишта, према Родић и Павловић (1994) у Србији су: 1) чернозем на лесу који се јавља „у највећем делу Војводине, у Стигу и једном делу Мачве” 2) гајњача, земљиште листопадне вегетације, која се налази на крајевима зона чернозема, 3) смоница, која заузима нижа брежуљкаста земљишта у Шумадији, Мачви, долинама Велике, Западне и Јужне Мораве и Тимока, 4) смеђа земљишта (лесивирана, или на кречњацима и доломитима) која се јављају на средњепланинском земљишту 5) подзол (пепељуша), земљишта у вишим планинским крајевима и на стрмим падинама, 6) црница, посебно шумска која прекрива кречњачка земљишта, 7) црвеница, распоређена местимично у Рашкој области и око Тополе и Страгара, 8) мочварно земљиште смештено уз корита река Дунава, Саве, Тисе и Велике Мораве, 9) слатине и слана земљишта која се налазе у сушним крајевима Бачке и Баната, као и њихове двојне или тројне мешавине.

Најзначајнија атипска, неразвијена земљишта, која постепено прелазе у типска су: 1) елувијална скелетна земљишта која настају физичким распадом стена као што су бројна точила на кречњачким планинским падинама, 2) делувијална земљишта, настала ерозијом, и састоје се од грубог камења, шљунка и песка која се под шумама трансформишу у типска земљишта 3) еолска земљишта настала еолском акумулацијом на песковитим пределима Војводине, 4) алувијална земљишта, која се налазе у средњим и доњим токовима Дунава, Саве, Тисе и Мораве и 5) антропогена земљишта.

Земљиште представља важан природни услов за опстанак живог света, али је као такав подложен деградацији узрокованој разним људским активностима. У том смислу, у Србији као и свугде у свету, у урбаним и индустријским зонама земљишта показују велике разлике у односу на она у природним срединама. Урбана земљишта, према службеном извештају о стању земљишта у Србији, Агенције за заштиту животне средине, јесу углавном угрожена и могу бити ограничена за употребу или потпуно уништена услед акумулације тешких метала, нитрата, пестицида и органских загађивача. Стање земљишта у урбаним срединама у Србији прати се у неколико градова (Београд, Нови Сад, Крагујевац, Ужицу). На подручју Србије идентификовано је 375 контаминираних подручја нарочито у околини комуналних депонија, бушотина и складишта нафте као и индустријских и комерцијалних локалитета, а регистрован је и низ конта-

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

минираних локалитета насталих током НАТО бомбардовања, хемијским оружјем, 1999. године (Министарство животне средине и просторног планирања, Агенција за заштиту животне средине, 2009).

Од земљишта у природној средини најважније је пољопривредно које представља основни аграрни ресурс неке земље. Степен погодности коришћења земљишта у пољопривредној делатности (бонитет земљишта), у Србији је разврстан у осам класа, од којих прве четири представљају боља земљишта која су погодна за органску производњу. Ова земљишта заступљена су на 49,8% од укупног земљишног фонда, док су земљишта осталих класа мање погодна или непогодна за органску производњу. Од бољих земљишта око 2,1 милион хектара је прве и друге бонитетне класе, што чини 57% укупне ораничне површине, односно 44% укупне обрадиве површине. Она су посебно погодна за вођење интензивне производње, нарочито у Војводини са најбољим типовима земљишта на којима се уз одговарајућу агротехнику, избор сорти и хибрида и другог могу постизати високи стабилни и економско оправдани приноси различитих биљних врста (Манојловић, 2009).

Биодиверзитет. Територија Србије налази се у центру биодиверзитета на Балканском полуострву, који се појављује као најразноврснији део Европе, посебно у флористичком погледу, са 6.750 врста од којих 1.754 ендемита. Степен биодиверзитета Србије, како екосистемског, тако и диверзитета врста, веома је висок. У биогеографском погледу, васкуларна флора Србије припада скоро половини свих флористичко-вегетацијских региона света и представља један од центара биодиверзитета Европе. Такав статус Србија има у многеме захваљујући својој геолошкој старости, рељефу и климатским условима, а посебно због тога што су делови територије Србије били рефугијуми за велики број врста током глацијалних периода. Укупан број свих врста које се јављају у Србији представља 43,3% постојећих европских врста.

Флора. У Србији постоји 3.662 таксона васкуларне флоре, у виду 3.272 врста и 390 подврста, које су груписане у 141 фамилију и 766 родова. Од посебне важности су 287 биљних врста и подврста балканских ендемита и 59 локалних српских ендемита. Изузетно разноврсна вегетација Србије, више од 700 асоцијација и скоро 500 субасоцијација може се груписати у више фитоценолошке јединице (242 свезе, 114 редова и 59 класа) (Лакушић, 2010).

Фауна. Од сисара у Србији се јавља 96 врста, односно 67% европских врста. Постоје два подручја са високим диверзитетом, а то су источно подручје Баната, Карпата и Шумадије, те западно подручје коју чине Бачка, Срем и долина реке Дрине. На простору Србије јавља се 345 врста птица, што износи 74% европске орнитофауне. Поред наведених на Балканском полуострву постоји и 300 врста птица које се гнезде, а од овог

броја чак 253 врсте се јавља у Србији (84%). У Србији постоји 110 забележених врста риба, односно 51% европске ихтиофауне. У групи водоземаца и гмизаваца забележене су 44 врсте (55 подврста) у оквиру 19 родова и 14 фамилија (49% европске херпетофауне) што јасно указује на њену велику разноврсност (<http://www.ekoplan.gov.rs/n2ktwinning/index.html>).

Заштићена подручја. Богато природно наслеђе Србије, као најочуванији најдрагоценији објекти природе и значајни центри биолошке разноврсности, стављено је под старање државе у виду заштићених¹⁶ подручја, која по својим биогеографским, еколошким и другим карактеристикама представљају природне целине од изузетног значаја са екосистемима и пределима посебних вредности у погледу изворности, разноврсности флоре и фауне, репрезентативних геоморфолошких, геолошких, хидролошких и других појава и процеса, културно-историјских вредности и антропофеномена насталих у интеракцији човека и природе.

Заштићена природна добра Србије, на основу примењених мера заштите Завода за заштиту природе Србије, заузимају површину од 522.120 ha, односно 5,91% територије. Под заштитом¹⁷ се налазе 463 природна добра, и то: 5 националних паркова (158.986 ha), 16 паркова природе (213.302 ha), 16 предела изузетних одлика (45.656 ha), 67 резервата природе (92.972 ha), 42 заштићена простора културно-историјских вредности (2.507 ha) и 317 споменика природе (7.681 ha). Под међународном заштитом природе Србије налази се 9 РАМСАР подручја и један резерват биосфере као део УНЕСКО-вог програма „Човек и биосфера” (UNESCO MAB). На прелиминарној листи Важних подручја за биљке (ИПА подручја) је 62, укључујући 5 националних паркова и више од 10 природних резервата, као и неколико која још нису проглашена заштићеним, али су битна за очување биодиверзитета. На територији Србије постоји и 42 ИБА подручја – значајна за птице и 40 примарних ПБА подручја – за лептире (<http://www.natureprotection.org.rs/rs/>).

Културно-географски положај

Србија, са својим већинским српским народом и мањинама које су највише распоређене на северу и југу, неодвојиво од свог физичкогеографског положаја, првенствено припада балканском културно-цивилизацијском кругу. Међутим, током свог историјског постојања била је под

¹⁶ Према Закону о заштити природе („Службени гласник РС” бр. 36/09).

¹⁷ Поред наведеног, Просторним планом Републике Србије („Службени гласник РС” бр. 88/10), предвиђено је да до 2015. буде заштићено око 10% површине, а да до 2021. године око 12% територије Србије буде под неким видом заштите.

перманентним утицајима Европе и Оријента, као значајних центара моћи, а у новије време блокова Истока и Запада. Балкан са разлогом има своју културну посебност, јер су на овом европском полуострву несумњиво настале прве културне групе, још у доба мезолита и неолита а чија су археолошка налазишта релативно скоро откривена (углавном у 20 веку). То су: Лепенски вир (6500–5500), Старчевачка културна група (Прото-старчево 5300–4800 и Старчево 4800–4400) која је у својој најмлађој фази била паралелна са Винчанском културном групом (4500–3500), односно са Винчанско-тордошком фазом I. Исто тако на Балкану формирана је „прва цивилизација у Европи (античка Грчка), прва империја (Македонска), а за њом су долазиле и пропадале друге империје (Византијска, Османска, Хабзбуршка) војни блокови и интересне сфере” (Грчић, 2001). Евроазијске карактеристике положаја Балкана и релативна близина Афричког континента условила је његову бурну историју, нарочито у последња два миленијума, током које је Србија примала „најбоље и најсавршеније утицаје културне Европе и дубоке импULSE Истока, дакле и са истока чији је дух не ретко оригиналнији и дубљи” (Цвијић, 1921б). На тај начин одавно је представљала културни мост између Истока и Запада, а у временима искључиве поларизације тих светова и једини. У том контексту често се наводе речи Светог Саве, првог српског Архиепископа, упућене Иринеју, архимандриту студеничком, 1221. године: „...Исток је мислио да смо ми запад, а запад да смо ми исток. Неки од њих су погрешно схватили наше место. У овом сукобу струја неки су викали да: ми нисмо ни једна ни друга страна, а неки да смо искључиво или једно или друго! А ми смо, кажем ти, Иринеју, судбином предодређени да будемо исток на западу, а запад на истоку...” (Мудреновић, 2007).

Државотворност. Србија је једна од старих европских држава, која баштини културне тековине Византије и хришћанске православне религије. У свом историјском развоју¹⁸, почев од првих српских племенских

¹⁸ Постоји Српска аутохтонистичка историјска школи, чији су представници Милош Милојевић, Павел Шафарик, Сима Лукин Лазић, Лаза Костић, Олга Луковић Пјановић, Јован Рајић, Реља Новаковић, Јован Деретић, Радивоје Пешић, Милан Будимир, Светислав Билбија, Слободан Јарчевић и др., са значајном подршком страних аутора као што су: Казимир Шулиц, Адам Мицкијевић, Сипријан Робер, Емил Бирнуф, Адолф Пикте, Ами Бусе, Лоренц Суровјецки, Франсис-Марија Апендини. Они заступају становиште да су Словени (односно Срби) насељавали Балканско полуострво још од мезолита и неолита, позивајући се на налаз винчанског писма, културе Лепенског Вира, руске средњовековне изворе (Нестор Летописац и др.) По тој теорији, Срби су кроз историју били називани различитим именима везаним за географска подручја на којима су били насељени: Пелаззи, Етрурци, Сардани, Илири, Трачани, Венети, Трибали, Расени и др.

савеза у 6. веку и разних облика властелинства, постепено је стварала своју државу коју је издигла на ниво краљевства, а затим и царства за време владавине српског цара Стефана Душана (1331–1355), касније и Стефана Уроша. Паралелно са развојем државе подигла је и аутокефалност своје цркве на ниво Патријаршије (1346). То је по Цвијићевим речима (1921б) имало „велики значај, значај првог реда” што је поставило „историјски принцип, у народној свести, важнијим од етнографског”. Та „народна свест” Срба која „црпе снагу још од Немањића, њихових земаља, градова и задужбина” тј. од почетка стварања своје државе, развила је и сопствену, самосвојну, културу „не туђом помоћу и као имитацију и копију већ из себе и на својим народним основама, примајући са стране само оно и онолико колико се слаже са његовим народним духом”. Водећи се историјским принципом и ослоњена на сопствену културу на народним основама, Србија је почетком 19. века обновила своју државност, која је насилно била прекинута Турским освајањем Европе половином 15. века, и то прво као нову Кнежевину а затим и Краљевину. Поред тога, Србија је увек имала и ширу мисију и функцију државно-територијалног организовања, пре свега српских земаља, као „означени центар и кристализациона тачка српског народа” (Цвијић, 1921а), али и јужнословенских, балканских и јадранских земаља и региона почев од Средњег века па до данас.

Црквена јерархија. Срби као већинско становништво у Србији, према савременом историчару Српске православне цркве Поповићу (2000), масовније су христјанизовани у време византијског цара Ираклија (610–641). Међутим, примање хришћанске вере код Срба ишло је постепено и упоредо са стварањем државе да би било довршено у првој половини 9. века, за време владавине кнеза Мутимира (до 891. године). „Хришћански и духовни просветитељи Срба као и свих словенских народа, јесу света браћа Кирило и Методије–равноапостоли” (Поповић, 2000). У 9. веку помињу се и прве епархије у Београду и Браничеву, а 10. веку „помињу се епископи у градовима који су били у оквиру Србије: Стон, Рас, Липљан, Ниш, Призрен” (Поповић, 2000) итд. које су били под јурисдикцијом Охридске архиепископије све до времена Светог Саве.

Самосталност (аутокефалност) Цркве у Србији, на молбу од византијског цара Теодора Ласкариса и цариградског патријарха Манојла Сарантена добио је Свети Сава. Он је био рукоположен (хиротонисан) за архиепископа–поглавара Цркве у Србији, у Никеји 1219. године, када је узео титулу „архиепископ српских и приморских земаља”. Седиште архиепископије спрва је било у манастиру Жичи, код данашњег града Краљева, а 1253. године због опасности од Татара и Кумана пренето је у Пећ, на улазу у Руговску клисуру. Почетком 13. века било је 11 епархија а

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

касније су образоване и нове: Липљанска, Кончулска, Лимска, Мачванска, Браничевска, Београдска, Скопска итд.

Архиепископија Српске православне цркве издигнута је на степен патријаршије 1346. године, за време владавине цара Душана и трајала је до 1463. године. Коначним падом српске државе под турску власт 1459. године, за Српску цркву је наступило нередовно стање, тако да је почев од 1463. године већину епархија Пећке патријаршије преузела Охридска архиепископија. „То је чињено без знања, па чак и помоћи, Турака и саме Цариградске патријаршије у Константинопољу (Цариград, Фанар—где је било седиште патријарха и грчког живља)” (Поповић, 2000). Пећка патријаршија обновљена је уз помоћ великог везира Мехмеда (Мухамеда) Соколовића¹⁹ и постојала је у периоду 1557–1766. године. После неколико устанака Срба, у Банату и у околини Пећи у Метохији (1594), а затим у Херцеговини (1597), који су угушени у крви, као и после велике сеобе Срба са Косова и Метохије (1690) након њиховог учешћа у аустријско-турском рату против Турака, турски султан је укинуо Пећку патријаршију (1766) односно потчинио је Васељенској патријаршији, што је урадио и са Охридском архиепископијом (1767).

Пећка патријаршија поново је васпостављена 1920. године у новоствореној држави Јужних Словена, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, када су се у Београду, у мају 1919. године, састали епископи свих делова некадашње Пећке патријаршије и прогласили духовно и административно јединство. Наиме, после ослобођења од Турака, са два велика устанка, обновљена је Србија, њеним признањем од Турске 1830. године, и на захтев кнеза Милоша (1831), Цариградска патријаршија је признала Србима црквену аутономију. Повукла је из Србије све своје епископе Грке, а први митрополит обновљене државе био је Мелентије Павловић (1831–1833).

На територији Црне Горе, која под турском влашћу није била сасвим учвршћена, осим плаћања пореза, постојала је Црногорска митрополија. По ослобађању од Турака (1876 и 1913) ова митрополија формирала је Захумско-рашку и обновила Пећку епархију. На територији Старе Србије и Македоније, са укидањем Пећке патријаршије, смењивала се фанариотска и бугарска (егзархијска) духовна управа. Бугарска егзархија због

¹⁹ Потурчени Србин из села Соколовића крај Вишеграда, који је као дете, васпитаник, манастира Милешева силом одведен у турску јањичарску војску и тамо примио ислам. Поред таквог насилног проверавања „има података да су многи Срби, православни Хришћани, примили ислам, углавном из нужде, да би лакше поднели тешко ропство и да би евентуално сачували привилегије које су имали. Зато песник каже: потурчи се плахо и лакомо...” (Поповић, 200).

њеног етнофилетизма проглашена за расколничку цркву на сабору источних патријарха 1872. године. Постепеним ослобођењем од Турака ове територије дошле су под националну јерархију митрополије Србије.

На просторима Аустријске царевине после сеоба Срба (1690) успостављена је Крушедолска (1708) а касније Карловачка митрополија (1713) која је од почетка била под духовном јурисдикцијом Пећке патријаршије. Карловачка митрополија ће за време митрополита Јосифа Рајачића (1842; 1848–1861) постати патријаршија, а српски народ у Угарској добиће своју Војводину. На територији Далмације смењивала се турска, венецијанска, француска и аустроугарска власт тако да је црква у Далмацији, после укидања Пећке патријаршије, тек 1828. године дошла под јурисдикцију Карловачке митрополије, а од 1874. године под јурисдикцију румунско-русинске Буковине, односно Буковинско-далматинске митрополије, како се тада називала. На територији Босне и Херцеговине, после укидања Пећке патријаршије, до обнове српске митрополије дошло је тек 1881. године, чији је митрополит био Сава Косановић (1881–1885), али је ова митрополија брзо дошла под удар аустроугарских окупационих власти, прозелитски настројене римокатоличке цркве и министра Бемањина Калаја, тако да је митрополит Сава морао да напусти Босну и Херцеговину.

Обновом Патријаршије Српске православне цркве, за њеног првог патријарха изабран је митрополит Србије, Димитрије Павловић (1920–1930), који је прво био устоличен у Београду (1920) а затим у манастиру Пећке патријаршије (1924). У садашње време Српска православна црква има достојанство патријаршије, 4 митрополије, 35 епархија, преко 3500 парохија, преко 6 милиона верника у Србији и највероватније преко три милиона у дијаспори. У Србији, поред Српске православне цркве постоји и више других црква и верских заједница, чији је однос са државом на јединствен начин уређен законом.

На основу Закона о црквеним и верским заједницама („Службени гласник РС”, бр. 30/06) и Правилника о садржини и начину вођења регистра црквених заједница („Службени гласник РС”, бр. 64/06). Република Србија је, у првој декади 21. века, признала правни субјективитет: Српској православној цркви, Римокатоличкој цркви, Словачкој евангелистичкој цркви а. в., Реформаторској хришћанској цркви, Евангелистичкој хришћанској цркви а. в., Јеврејској заједници, Исламској заједници, Епархији Румунске православне цркве Дакија Феликс са седиштем у Дети (Румунија) и административним седиштем у Вршцу, а у Регистар цркава и верских заједница уписане су: Хришћанска адвентистичка црква, Евангеличка методистичка црква, Црква Исуса Христа светаца последњих дана, Еванђеоска црква у Србији, Црква Христова љубав, Христова духовна

црква, Савез Хришћанских баптистичких цркава у Србији, Хришћанска Назаренска верска заједница, Црква Божја у Србији, Протестантска хришћанска заједница у Србији, Христова црква браће у Србији, Слободна црква Београд, Јеховини сведоци, Хришћанска верска заједница, Заветна црква Сион, Унија реформног покрета адвентиста седмог дана, Протестантска еванђеоска црква „Духовни центар” и Христова Јеванђеоска Црква.

Морална конституција. Колективна свест већинског народа Србије као израз његове унутрашње снаге, има свој културни образац кога у основи чини „национална осетљивост и висок национални понос, који се не сме увредити и тешко ономе који у то дирне, јер народ вековима мисли како да покаје и освети ту увреду”. Основне карактеристике те свести, коју Цвијић (1921б) назива „народном душом” јесу даровитост, инспиративност, дубока осећајност, саучешће, топлина, усрдност итд., чиме је она „добила печат сложености и дубље душе” која увек тежи слободи, једнакости и правичности „Божјој правди”²⁰. По тим особинама препознаје се српски народ за који Цвијић каже да је „иначе знатне даровитости, с топлим инспирацијама, с разноврсним обичајима, често дубоког смисла, с богатом орнаментиком, и нарочито динарски Срби су често смеле и крилате фантазије, и могу дати и нове и знамените, на првом месту духовне творевине”. Ова духовна и морална конструкција утиснула је своју оригиналност и на духовне и културне творевине прихваћене и усвојене са стране „и тако створила нарочиту православну цркву сасвим другачију од католичке, у многоструку различиту и од осталих православних цркава, саздала је цркву Светог Саве, српску цркву, цркву народне душе”. Сигурно да све те особине дају велики допринос подизању опште културе света.

Најдубљи осећај који стоји у колективном памћењу народа везан је за историјски догађај–бој са Турцима на Косову пољу, против њихове велике најезде на Европу, 1389. године–где су Срби са унапред познатим исходом, били спремни и пострадали за више духовне и моралне циљеве, чиме је успостављен Косовски завет–морални принцип правде, којим се жртвује свој живот у обавези да се супротстави злу. „У Косовском боју Срби су изгинули, при том жртвујући своје земаљско царство које су имали. Стављајући тада своје животе и судбину своје државе у залог слободе, не само за себе већ и за друге народе Европе, овај слободољубиви народ остао је пет векова у ропству, али у духовној и моралној вертикали

²⁰ О правди у народној свести као моралном императиву народа говоре стихови из српске епске народне песме: „немој, сине, говорити криво, ни по бабу, ни по стричевима, већ по правди Бога истинога.” Прва синтагма традиционалне и савремене химне Србије гласи „Боже правде.”

слободе, иако у ропству, у друштву слободних народа...²¹ После Косовског боја у народној традицији код Срба уведено је још једно рачунање, или подела времена ‘пре Косова’ и ‘после Косова’ и спеван је један велики циклус епских народних песама, назван косовски циклус” (Вемић и Стругар, 2007).

Косовски завет и сећање на „велику прошлост”, као и непрекидни, практични отпор хајдука и ускока турској власти током неколико векова, формирали су јуначки и ратнички менталитет народа и посебан однос према војсци. Патријархалном породичном менталитету народа одговарала је војничка хијерархија. Запажено је, како истиче Цвијић (1921б) „да народ у Србији има љубави и поштовања према војсци, њеним старешинама и наредбама. Особито га је задобијала једнакост и правичност у војсци, која сва занимања и положаје ставља у исти ред... Осим тога ниједна народна група у Србији није била толико задахнута народном мисијом и народним поносом као официри.”

Слободарство и висока осетљивост народног духа формирала је посебну трезвеност и ведрину менталитета становништва, по чему се Србија одавно разликује од земаља у окружењу. То се показало кроз запажен развитак науке, књижевности, музике, фолклора, спорта, итд., са израженом „јагмом” за знањем и просвећеношћу, што је у последње време довело до значајног одласка школованих кадрова из земље у свет.

Демократске тежње народа, које су одредиле и тип обновљене српске државе у 19. веку, такође природно проистичу из културног обрасца народа, односно његове моралне конструкције слободарства, једнакости и правичности. Ове тежње према Цвијићу (1921б) првенствено су утемељене на балканском наслеђу, почев од најстаријих узора старогрчке (атинске) демократије, старих византијско-грчких „окамењених правила мудрости о раду и животу” до сачуваног сећања на стару српску државу тј. „оно што му је као целини давало важности и величало га”. Поред тога у време обнове државе, народ је био хомогене друштвене структуре, тј. без икаквих друштвених класа, где су „и династије и војводе ослобођене Србије биле нове, младе, од сељака, и махом изборне или по сагласности с народом постављене”. У настојању да своју демократичност издигне на највиши ниво у односу на друге земље и народе света, Србија је увек била отворена земља, али су у њу улазиле и „разноврсне, добре и рђаве копије демократских европских идеја”. То је по правилу изазивало унутрашња

²¹ Овај период најчешће се узима од Боја на Косову (1389) до обнове државности Србије на Берлинском конгресу (1878), али има историчара који почетак овог периода датирају пре–годину Маричке битке (1371) као и касније–пад Смедерева (1459) под турску власт.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

трвења и кризе, јер „народни дух” све идеје није хтео „само да прими и навикне се” на њих, већ и да их „опроба, поткреше, прошири, преиначи, на кратко да прилагоди својим особеностима, и да тако створи своју здраву демократију”.

Поред Цвијићеве перцепције карактерологије Српског народа, исто тако веома је упечатљива Вукова, Његошева, Андрићева или Ћосићева перцепција српског карактера, посматрана из угла књижевности. Тако је на пример Ћосић, поредећи карактерне особине Срба са Солжењициновим приказом карактера руског народа, на крају 20 века, истакао је: „Православље је последња одбрана Српства. Наша вера можда је мање религијска, а више осећај и право слободе.” И док се Руси поверљиво мире са судбином као њихови омиљени свеци–понизни, благи, спремни да помогну другима, способни за саможртвовање и самопрегор „Срби се опиру судбини, не прихватају је; покушавају да је измене, да јој умакну, да јој подвале. Србима узор нису свеци, него јунаци–Милош Обилић, Краљевић Марко, борци и пркосници–Југовићи, Старац Вујадин, Хајдук Вељко, Стеван Синђелић... Централна фигура српског православља је Свети Сава–делатник, борац, градитељ, политичар, стваралац, Србин ... Просветитељ, а не филозоф, не теолог, не мистичар–него светски човек свога доба. Тај велики путник, идеолог хришћански, писац, метафора је отворености српског карактера; његова спремност на комуникацију, али и храброст и способност за посебност и самосвојност. Централна фигура националне, отаџбинске свести је кнез Лазар који за слободу и веру, за своју државу, прихвата борбу са јачим непријатељем, свесно прихвата неравноправност у боју са Муратом. У примеру кнеза Лазара спајају се православље и српство, вера и слобода, воља за подвигом и спремност на жртву. Али то жртвовање је борилачко, а не пасивно” (Ћосић, 2008).

Спољашњи културни утицаји. На територији Србије са аутохтоном византијско-православном културом, још од Средњег века до данас преплићу се снажни утицаји источно-европског православно-руског, западно-европског католичког и исламско-турског културног круга. То је оставило видљиве трагове на свим тековинама културе у Србији од култивисања земље, стварања насеља, исхране, одевања до језика, обичаја, стваралаштва, моде, морала и сл. Међутим, како наглашава Цвијић, тај „утицај културних граница је врло велики, али није свемоћан” (Цвијић, 1921б). Према његовој анализи права културна граница Србије према Европи, има два смера Источни и Западни. На Истоку то је Русија са Кијевом, Москвом и Петроградом, са значајним утицајима у духовном и просветном погледу, а на Западу доња Аустрија са Бечом и Чешка са Прагом „од којих смо доста примили и који су нам доста користили, на првом месту у материјалној култури”, нарочито до Првог светског рата.

Иза Беча и Прага била је цела Западна Европа и Немачка, до којих се мање стизало. Између два светска рата Србија је, у културном погледу на Западу, била највише окренута Француској (Паризу) и Италији (Риму и Венецији) а после Другог светског рата Великој Британији (Лондону) и Сједињеним Америчким Државама (Вашингтону, Њујорку, Чикагу). Културна повезаност Србије са Европом у прошлости као и данас нарочито је ишла у правцу Грчке, а преко ње и са другим медитеранским земљама, док је са суседним земљама настојала да оствари трајне непосредне добросуседске везе и односе.

Турско-оријентални културни утицај у Србију стигао је из Мале Азије са успоставом вишевековне турске власти, која је увелико променила стару балканску слику живота домаћег становништва. Насилно прекинут у развоју своје државе и културе српски народ је доживео националну и класну деградацију, јер је био претворен у поданике (рају) у односу на Турке, који су у свом царству били племићи (немеш), без обзира какав је ко унутар Турске имао друштвени статус. Из тог односа произашло је економско израбљивање, материјално сиромашење и културно понижавања раје од стране владајуће класе. У то време, како пише Вук Караџић, „стари српски градови и вароши” су „сви погубили њиву негдашњу лепоту и величину; многи су опустили са свим, и сада им се једва развалине њивим именима називају, а ђекојима су и имена позаборављана” (Караџић, 1827). Пuteви су рађени углавном ван насеља јер су их користили само органи централне државне турске власти: војска, пошта и порезници (харачлије). Насеља су била „чаршијског типа” са уским вијугавим улицама и сокацима у којима је преовлађавала дрвена грађа отворених дућана, са занатском робом, јер се у чаршијама само трговало, док се изван њих становало по махалама.

Раја није имала иста права на рад као Турци, а и право на живот било јој је умногоме ограничено. Раји је било забрањено да се бави занатима чак таквим попут поткивача коња или сарача а понекад и берберина или папуције. Раја није смела носити гардеробу зелене боје, нити другу лепу гардеробу а посебно украсе попут шала око главе, сребреног или златног накита, украшеног оружја и сл., што је било резервисано само за исламизоване. Како описује Вук Караџић „и сами природни дарови, н. п. лијепо лице, велики лијеви бркови, не гледају се радо у раје” (Караџић, 1827). Понижавања је ишло до те мере да људи нису смели јахати коње без дозволе Турака у њиховом присуству, морали би да устану на ноге ако су седели или да се скрајну с пута куда они пролазе, или да им коње водају кад одјашу. Турци су их могли „са сокака” узети за било какву послугу „да туку каву, да доносе воду, да сијеку дрва”. Ако би неко од раје Турчину назвао „селама” (поздрав при сусрету) „одма

би га погубили, ако се не би ћео потурчити” „Истина да сваки Турчин свагда није смио Србина убити јавно; али ударити га чибуком или штапом, томе суда нема као и псовки” (Караџић, 1827).

Такав оријентални притисак оставио је трагове не само у области материјалне већ и духовне културе народа у Србији. Ојачао је његову физичку и моралну снагу и издржљивост, навикао га на непогоде, умор и стрпљење, створио његову гипкост, еластичност, промишљеност и иницијативност а реалативизовао однос према смрти, као нечему „што се не да избећи и мора се примити” (Цвијић, 1921б). Уз традиционалну патријархалност то је све погодновало да се створе шире породичне заједнице (задруге) збијеног типа које су дуже време функционисале и после ослобођења од турске власти.

Савремени културни токови. По ослобођењу од Турака и обнављањем државе, почев од тридесетих година 19. века, Србија је ради бржег изласка из вишевековне заосталости редовно слала даровите младиће да наставе студије у познатим универзитетским центрима, који су се враћали у земљу „са знањем и достојанством европски образоване госпде, што је временом бивало све израженије” (Љушић, 1994). Њихов²² утицај био је неизмеран како на развој државне управе и привредних делатности попут трговине, занатства, почетних облика индустрије и банкарства, тако и погледу просвете, науке и културе у целини. Држава је тада просвети указала „већу пажњу мада је основно образовање постало обавезно тек 1882. године. Упоредо с основним и средњим школама, основан је Лицеј (1828), од ког је настала Велика школа (1863), и касније Универзитет (1905). Поред неколико културних установа, као што је Народни музеј, Срби су тада, оснивањем Друштва српске словесности (1841), поставили темеље будућој Академији наука и уметности” (Љушић, 1994). Паралелно са тим долази до оживљавања и уздизања традиционалне књижевности, архитектуре, сликарства, музике, штампарства, позоришта, библиотекаства, новинарства и публицистике.

На тај начин Србија је постепено достигла значајан ниво општег напретка у култури тако да је могла да прати европске и светске културне токове, као и да прихвати сасвим нове, савремене, културне облике као што су:

- *фотографија* (пронађена 1839. године) – а српски фотограф Атанас Јовановић, израђивао је фотографије знаменитих личности од 1840. год;

²² У Србији а потом и у Југославији су „поникли научници светског гласа, као што су били Јован Цвијић, Милутин Миланковић, Слободан Јовановић. Научници којима су биле потребне скупе лабораторије остајали су у иностранству и тамо постигали врхунске резултате у својим струкама – Никола Тесла, Михајло Пупин и други” (Љушић, 1994).

- *филм и кинематографија* – прво приказивања „покретних фотографија” било је у Паризу, 28. децембра 1895, а 6. јуна 1896. године у Београду);
- *радио* – својим изумима, патентираним 1896–1914. године, Никола Тесла поставио је темеље савременој радио техници. Краљевина Србија, духовна матица Теслиног народа, иако сиромашна земља, међу првима је применила његове изуме: када је 1912. године увела радио-телеграфију, а у Нишу, већ 1915, у ратним условима, подигла и прву радио-станицу за војне потребе; и
- *телевизија* – од првог преноса слике Џ. Л. Берда у Лондону, 25. априла 1925. године своју прву професионалну демонстрацију имала је на Београдском сајму септембра 1938. године.

Поред сталних, напредних, културних утицаја са стране које је Србија мање-више критички прихватала и уграђивала у сопствени културни образац, постојали су и снажни деструктивни утицаји, као и ломови и падови изазвани Првим и Другим светским ратом и разбијањем СФР Југославије 90-их године прошлог века. Несумњив успон српске културе до Првог светског рата, прекинут годинама рата, није нарочито обновљен и продужен, осим у Београду, који је добрим делом био разрушен град. То, међутим, више није била престоница Србије, него једне нове државне творевине ослобођених народа Југославије. И „други светски рат подједнако је био разоран за српски народ као и Први” (Петковић, 1994). Био је и сложенији и оставио је дубље трагове, јер је, сем отпора страним окупационим властима, дошло до унутрашњег раскола у народу на идеолошкој основи. Победом левичарског концепта послератни културни развој био је стављен под идеолошку контролу социјалистичког друштвеног поретка, што је свакако оставило трага на његову ширину, снагу и самобитност. Разбијањем Југославије 90-их године прошлог века, разбијен је јужнословенски културни круг, што се првенствено испољило на језичком плану издвајањем „хрватског” из стандарног српскохрватског језика а затим и стварање језичких сурогата српском језику, тзв. „бошњачког” и „црногорског” језика.

Економско-географски положај

Економско-географски положај Србије заснива се на просторном положају и величини земље, значајним природним потенцијалима и ефектима деловања природних услова, односно ресурсној разноврсности простора, територијалном размештају и организацији производње, радним потенцијалима становништва, туристичким атрактивностима итд. У том погледу у први план долази њено централно место у региону Балкана,

проток Дунава и важне међународне саобраћајнице које повезују средњу и северну Европу са југоистоком и југом Европе, Медитераном, Блиским и Средњим Истоком и северном Африком.

Природни потенцијали и ефекти деловања природних услова. У погледу природних потенцијала од највећег значаја су пољопривредно земљиште (обрадиво земљиште, воћњаци и малињаци) и сточарски ресурси, повољно грађевинско земљиште, обимни водни потенцијали (површинске и подземне воде, језера, канали) који служе за водоснабдевање насеља, хидроенергетику, пловни саобраћај, наводњавање и одвијање укупних привредних активности, затим богатство шума (храст, буква, четинари), ливада и пашњака, лековитог и ароматичног биља, као и заштићена природна добра (национални паркови, паркови природе, резервати). Србија такође има значајно рудно богатство, посебно обојених метала (бакар, олово, цинк), затим још веће неметаличне минералне сировине (технички камен, архитектонско-грађевински камен, песак, шљунак, глину и магнезит), као и значајне геолошке резерве енергетских сировина (угаљ²³, нафту, земни гас).

Поред наведеног, у Србији постоји отворен простор и за коришћење обновљивих извора енергије (изградња малих хидроцентрала, примена енергије ветра, енергије биомасе, геотермалне и соларне енергије), експлоатацију техногених сировина (јаловишта, пепелишта, шљачишта) као и секундарних сировина, отпада (метала, стакла, папира и пластичне масе).

Ефекти деловања природних услова директно су повезани са производним процесима. Према економско-географској анализи Динића (1997) фактори који одређују размештај и организацију производње, њену структуру и значај, на територији Србије су:

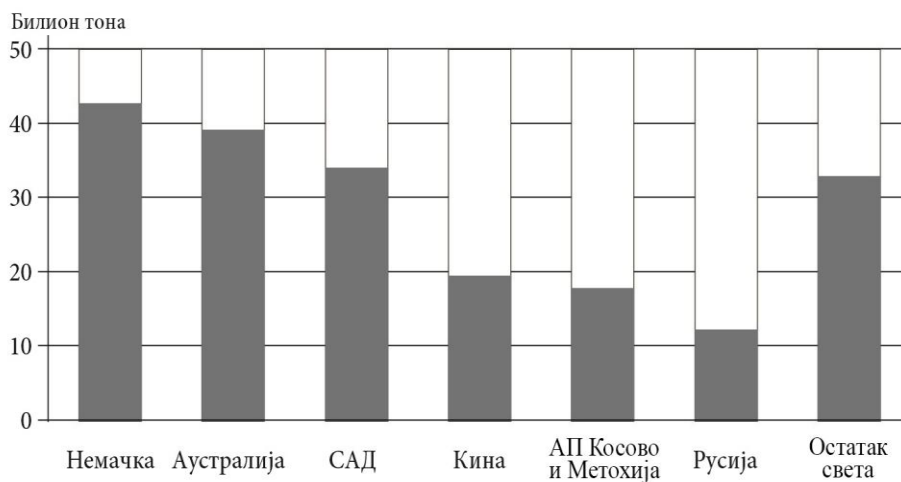
1. комплексна геолошка грађа, која има веома издиференциран литолошки састав и тектонски склоп, што је определило разноврсност рудног богатства и инжењерскогеолошке и сеизмичке карактеристике терена у Србији, као и дисперзивни размештај експлоатационих и прерађивачких капацитета производње.

2. композитни рељеф, који повољно утиче на развој (1) пољопривреде на 88,81% површине земљишта до 1.000 m надморске висине, (2) развој саобраћаја, на подручју Панонске низије и у долиноско-котлинским

²³ Познато је да су само резерве лигнита на АП Косову и Метохији (скица 2), Колубарском басену и Костолцу у светском врху. Према Националној стратегији одрживог развоја Владе Републике Србије (2008) истиче се потреба истраживања недовољно истражених резерви нафте и гаса, уз претпоставку да су далеко веће него што се процењују, уз нагласак да нису билансиране ни резерве уљних шкриљаца.

деловима Србије и (3) разноврсност туризама, пре свега на атрактивном планинском рељефу са уникалним (уникатним) естетским вредностима.

3. умерена клима, која значајно утиче (1) на широку просторну организацију биљне производње (ратарство, повртарство, воћарство, виноградарство), посебно до агроклиматске линије разграничења (800 m), на размештај и структуру природне вегетације, посебно шумских састојина и квалитетних травних формација, што посредно утиче и на бављење сточарством, затим (2) на развој свих врста саобраћаја, осим пловног, због повремениог залеђивања река и канала, као и (3) на енергетску привреду, почев од сада знатног искоришћавања хидропотенцијала до неискоришћених потенцијала соларне и енергије ветра.

Слика 2. Резерве лигнита на АП Косову и Метохији – у светском врху (Степић, 2012)

4. велики водни ресурси, који обухватају текуће, стајаће и подземне, посебно термалне воде, чији се потенцијали процењује на 20.000 m³ по становнику. Користе се за снабдевање становништва и привредних активности, наводњавање, хидроенергетику и саобраћај, за бањско лечење, као и за флаширање питке и разних минералних вода. Поред значајних залиха подземних вода најиздашнији предели са чистом водом су планински (изнад 500 m) где су падавине веће а испаравања мања.

5. концентрација најплоднијих и највреднијих земљишта (чернозема, гајњаче, ливадског земљишта) у равничарским и на брежуљкастим територијама предиспонирају интензивну производњу житарица и индустријског биља а изнад њих воћњака и винограда, а на висинама 800–1000 m заступљена су шумска земљишта а самим тим и шумска привреда.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

6. шумски ресурси, као регенеративни природни извор, који би по фитоеколошким условима требало да чини главни вегетациони покривач Србије, као у прошлости све до почетка 19. века када је искрчен на 60% територије Србије. Међутим, сада са 26,7%, површине, нешто је мањи од европског просека (29%) али представља значајан ресурс за дрвну индустрију и обезбеђење здравих услова животне средине.

7. приметан и разноврстан животињски свет, од чега највећи економски значај има дивљач и птице (јелен, срна, дивља свиња, зец, дивокоза, фазан), рибљи фонд (сом, шаран, мрена, штука, смуђ, младица, пастрмка, липљен, клен, скобаљ, манић, деверика, сабљар, буцов, караш, бабушка, црвенперка итд.) и ендемичне, реликтне заштићене животињске врсте. Део разнолике фауне имају станишта у заштићеним природним добрима и националним парковима.

Радни потенцијал становништва Србије, као један од значајних фактора њеног економско-географског положаја драстично се променио током прошлог века, и то: 1) бројчано, на што су утицали велики губици током два светска рата као и током агресије НАТО пакта на СРЈ, као и иселјавање и негативни природни прираштај у последње две деценије; затим 2) обртање основне делатности становништва, од пољопривредног у непољопривредно становништво; као и 3) стално повећање квалификационе и образовне структуре радне снаге. Имајући у виду природне потенцијале Србије ове промене радног потенцијала становништва у прошлом веку, са израженим негативним и позитивним утицајима, у коначном збиру имале су позитиван привредни ефекат и резултат. Радни капацитети становништва и тековине у области образовања, науке и културе учиниле су да Србија на прекретници 20. у 21. век издржи четири велика „удара против њене привреде: 1) распад југословенског економског простора, 2) међународне санкције, 3) изолацију од стране светских финансијских токова, и 4) војну агресију НАТО пакта” (Грчић, 2001). Садашњи радни потенцијал Србије, због наведених привредних ломова изазваних са стране, има статус квалификоване „јевтине радне снаге” која у извесној мери привлачи стране привреднике за своју делатност.

Економска регионализација. На основу наведених економско-географских претпоставки постоји више сличних економско-географских регионализација Србије, од којих је регионализација Динићева заснована на веома детаљној анализи. Он је географски простор Србије поделио на: „Панонску Србију–Војводину и балканску Србију” (Динић, 1997). Први макрорегион поделио је на Банат, Бачку и Срем, а други на Субпанонско-поморавски мезорегион, мезорегион Источна Србија, мезорегион Југоисточна Србија, Старовлашко-рашки мезорегион и Косовско-метохијски мезорегион.

Саобраћајно-географски положај

Путни правци дуж речних долина²⁴, као што су: савско–подунавски, подунавско–моравско–вардарски, моравско–нишавски, затим колубарско–ибарско–косовски, зетско–метохијско–топичко–тимочки и други, одувек су чинили веома проходну мрежу путева Србије, којом су се кретале „реке људи, материјалних и духовних вредности” са економским и културним утицајем на домаће становништво, а тај утицај био је „како позитиван тако и деструктиван, а најчешће су била присутна истовремено оба” (Грчић, 2001).

Са доласком Турака у Европу и успостављањем границе на Дунаву, Београд је за Европу био „капија истока”, а за Оријент „праг Европе”, дакле додирна тачка или копча два саобраћајна система са центрима у Бечу и Цариграду. То су била два концепцијски веома различита и готово сукобљена саобраћајна система у којима је Аустроугарска царевина развијала железничку мрежу са мало линија према југоистоку, док је Турска претежно имала друмску мрежу. На то су последично биле ослоњене и две асиметричне привреде, које је наследила касније обновљена српска држава. Настојећи да отклони претходне саобраћајне диспаритете, Србија а касније и Југославија, настојале су да ојачају саобраћајну мрежу везујући је за обалу Јадранског мора, али и на правцима исток-запад, да би била уграђена у ширу европску инфраструктуру, како би што боље одговорила посредничкој улози Југославије у блоковски подељеном свету.

Крајем 20. века, између европских земаља утврђена је мрежа паневропских коридора као један од европских дугорочних пројеката²⁵, за наредни век. „Неки од тих коридора пролазе кроз Србију, чиме је признат саобраћајни значај њене територије” (Раткај, 2003), а то су:

- Коридор VII (Дунав): пловни пут Дунава, који пролази кроз Немачку, Аустрију, Словачку, Мађарску, Србију, Хрватску, Румунију, Бугарску, Молдавију и Украјину. На овај коридор ослоњен је систем пловних канала Рајна–Мајна–Дунав, пловни пут на реци Сави као и пловни канали у Србији.

²⁴ Познато је да су се српске државе на Балкану, још од раног средњег века, налазиле на једном од праваца „пута свиле” између Европе и Блиског Истока „који је коришћен за пренос скупочених роба од номадских група, трговаца, бегунаца, дипломата, духовника итд” (Грчић, 2001).

²⁵ Пројекат мреже паневропских коридора има за циљ функционално међурегионално повезивање, ради стварања услова за слободно кретање људи, робе, капитала и информација, уз истовремено подизање њихове проходности.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

- Коридор X: Салцбург–Љубљана/Грац–Загреб/Будимпешта–Београд–Ниш–Софија/Скопље–Солун/Флорина; тј. са ограничима а: Грац–Марибор–Загреб; б: Будимпешта–Нови Сад–Београд; ц: Ниш–Софија (даље Пловдив–Истанбул путем Коридора IV) и д: Велес–Битољ–Флорина–Виа Егнација–Игуменица. Он представља централни коридор на правцу север–југ у југоисточној Европи.

Унутрашња саобраћајна мрежа Србије највећим делом ослоњена је на наведена два коридора, VII и X, који имају спољашњи интеграциони значај. За њих су везани бочни коридори смештени дуж већих река и њихових притока, тако да свака деоница те мреже, снагом своје гравитације, привлачи околни простор и служи као унутрашња осовина за концентрацију и развој привредних и других делатности. То су углавном копнени коридори ослоњени на путну и железничку мрежу, али и водени, што подразумева употребу пловних речних деоница са перспективом поновног покретања истраживања и акција на изградњи пловног пута Морава–Вардар. Поред тога, главне преломне тачке унутрашње саобраћајне мреже су већа или потенцијална ваздухопловна чворишта, чиме постају и деонице међународних ваздушних коридора. Центри функционалне гравитације простора поклапају се са пресеком оса коридора што је у складу са општим распоредом и морфометријом рељефа (слика 3).

Просторни облик и тежишта саобраћајне мреже Србије могу се представити елипсом²⁶, како би се схватили структурални, осовински и функционални, гравитациони, односи и везе, размештај, организација и расподела, концентрација и дисперзија, поларизација чворишта и сл., у интеграционим процесима на Балкану и југоисточној Европи. Поједине деонице саобраћајне мреже које уједно претпостављају економско-географске осовине просторне организације, концентрације и развоја, а у ширем погледу, транзиције, повезивања и интеграције могу се означити као:

- горњодунавска осовина (198 km),
- савска осовина (113 km),
- београдско чвориште,
- великоморавска осовина (170 km),
- јужноморавска осовина (216 km),
- укупно, Моравска осовина (386 km),

²⁶ Обликовно-просторна елипса територије Србије „изгледа издужена према југу дуж моравских котлина и клисура. Иако законито деформисана елипса и даље има све своје геометријске особине које се уочавају на територији, као што су жижна чворишта, тј. градови Нови Сад, на северу и Ниш на југу. У јужном жижном чворишту, због поменуте деформације, могу се разматрати поред Ниша и други већи градови, Крушевац и Врање, односно њихова тријада” (Вемиф, 2005).

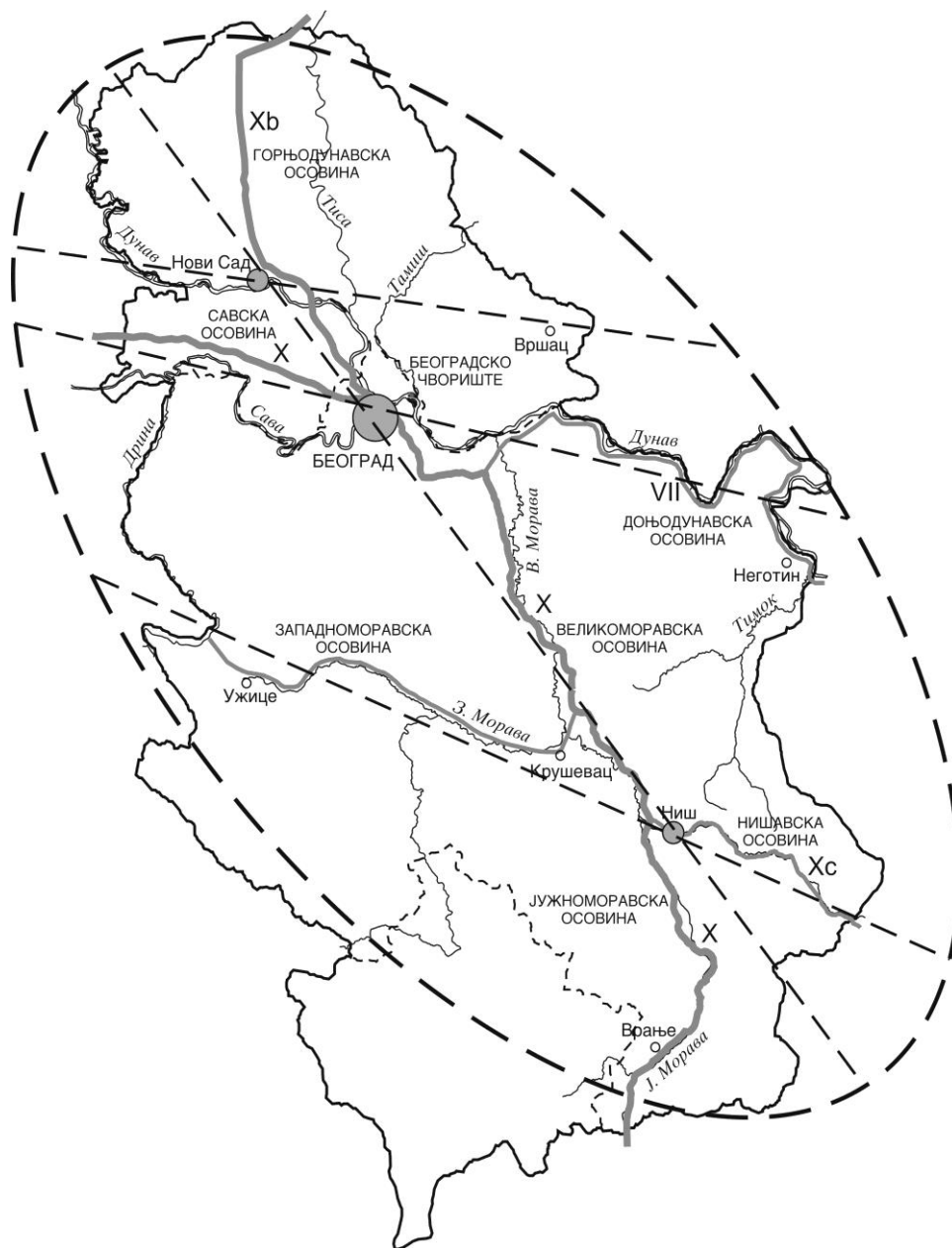
- нишавска осовина (100 km),
- доњодунавска осовина (187 km),
- западноморавска осовина (237 km).

Поред коридора VII и X, на простору југоисточне Европе пролазе још четири паневропска коридора²⁷, који се налазе у окружењу Србије. У периоду наметнуте изолације Србије од међународне заједнице, на прекретници прошлог у овај век, појавио се један алтернативни крак Коридора IV, који непосредно заобилази територију Србије, и води од Будимпеште, Арада, Крајове и Софије до Солуна. Међутим, „тај правац има далеко сложеније физичко-географске предиспозиције терена, лошије је инфраструктурно опремљен, а и дужи је у односу на коридор X” па „уколико се поштује принцип функционалне комплементарности и интегрисаности саобраћајних коридора, коридор IV (тачније, део коридора), који стоји у конкурентском односу према коридору X, је у потпуности сувишан” (Раткај, 2003). Сличан алтернативни правац непосредно изван територије Србије је и коридор VIII, који с једне стране може бити „јужни изолациони појас” (Секуловић и Гиговић, 2009), али с друге стране и трансверзални коридор, који пресеца коридор X, и тим повезује Србију са Јадранским, Егејским и Црним морем.

С обзиром да је Србија континентална земља, којој је Јадранско море најближе, у саобраћајном погледу веома значајну улогу има и правац Београд–Јужни Јадран, на коме је изграђена пруга Београд–Бар. Како ту пругу прати више аутомобилских путева нижег реда, започети су радови за изградњу ауто-пута који ће пратити пругу, а затим бити продужен и ван граница Србије и Црне Горе, тако да повезује Румунију са Италијом, на релацији Темишвар–Вршац–Београд–Чачак–Бољаре–Бар–Бари. Овај правац у Србији условно је назван „Коридор 11”, јер би са изградњом ауто-пута на њему могао бити уклопљен у систем до сада 10 дефинисаних паневропских коридора.

²⁷ То су: 1) Коридор IV: Дрезден/Нирнберг–Праг–Беч/Братислава–Будимпешта–Арад–Букурешт–Констанца–Софија/Истанбул/Солун; 2) Коридор V: Венеција–Трст/Копар–Љубљана–Будимпешта–Ужгород–Лавов–Кијев, са ограничима а: Братислава–Жилина–Кошице–Ужгород, б: Будимпешта–Загреб–Ријека, и ц: Плоче–Сарајево–Осијек–Будимпешта; 3) Коридор VIII: Бари/Бриндизи–Драч/Валона–Тирана–Скопље–Софија–Бургас/Варна, који „представља измењену трасу римског војног пута Via Egnatia који се протезао од Драча, преко Солуна до Константинопоља” (Секуловић & Гиговић, 2009); 4) Коридор IX: Хелсинки–Ст. Петербург–Москва/Псков–Калињинград/Клајпеда–Кијев–Одеса/Кишинев–Букурешт–Димитровград–Александрополис.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

Слика 3. Мрежа унутрашњих и спољашњих коридора (Вемић, 2005)

Међународни (геополитички) положај

Међународни положај Србије, ослоњен је са већим степеном стабилности на своје физичкогеографске константе, формирану културно-географски образац, економско-географске потенцијале, посебно саобраћајну проходљивост, али и на своје релативно променљиве демографске потенцијале, правне, политичке, стратегијске и војне прилике и односе међу државама и народима у претходном и садашњем историјско-географском контексту. У том смислу међународни положај Србије је контактни, коридорски и мостовски са „географским особинама спајања и прожимања” али и са „карактерима изоловања и одвајања” како је то описао Цвијић (1922). „То је његова географска и историјска реалност, његово латентно својство, чињеница прошлости и садашњости” (Радовановић, 1989).

Заузимајући централно место на Балканском полуострву Србија се већ половином првог миленијума нашла на „путу свиле” када је превладан балкански попречни планински венац звани Централно Било или Вериге Света (*Catena Mundi*) који је одвајао старе, јужне, медитеранске државе од нових у унутрашњости, на северу и северозападу европског континента. Тада је примећено да та баријера не постоји, односно обрнуто, да кроз балканске планине постоје снопови важних трансбалканских коридора које праве „спону светова” а међу којима се нарочито издваја моравско-вардарска удолина. То је омогућило Србији да изгради своју средњовековну државу и да има шири регионални значај на Балкану и Европи. Продором Турака тим коридорима од југоистока ка северозападу и спуштањем Аустро-Угарског царства на Дунав, у обратном смеру, држава Србија је била дезинтегрисана преко 300 година. Тиме је ојачан „ефекат границе” на периферији два царства који је створио многе цивилизацијске и културне баријере између средње и југоисточне Европе, затим Европе и Мале Азије и северне Африке, и при том трајао је све до обнове српске државе у 19. веку.

Обновљена Србија значајно је утицала на смањење баријера између Европе и Азије. Међутим, како је приметио Цвијић после Берлинског конгреса брзо је потпала „под економски, а затим и политички утицај Аустро-угарске, постала је готово њен вазал” (Цвијић, 1921а), јер је ова царевина желела да заузме место претходне на Балкану. Такве претензије, поред других узрока изазвале су Први светски рат, који је „започео” атентатом на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда 1914. године, у Сарајеву. Завршетком Првог светског рата и престанком доминације европских регионалних сила са све већим јачањем поморске моћи (*sea power*) Сједињених Америчких Држава (САД), Србија, односно Краљевина СХС, улази у шири међународни круг земаља и односа са различитим геополитичким интересима. Као једна од земаља победница у

Првом светском рату приступила је оснивачком Пакту Друштва народа, између 32 државе чланице, које је имало за циљ да створи заједничке гаранције политичке независности и територијалног интегритета свих држава, очување мира, мирољубивим решавањем међународних спорова и организовањем међународне сарадње у интересу благостања човечанства.

Положај Краљевине СХС (Југославије) између два светска рата био је издигнут на виши међународни ниво јер се, супротно сопственим интересима, нашла у тампон зони, са Пољском, Чехословачком, Мађарском, Румунијом, Бугарском и Грчком, у низу независних земаља које су спречавале непосредни контакт између Немачке и Русије, са циљем слабења њихове стратешке позиције у Версајској Европи, а све у склопу глобалног надметања за превласт између светских поморских (таласократских) и копнених (телуократских) сила.

Током Другог светског рата Југославија је имала значајну улогу у савезничком антифашистичком покрету, с тим што је и у овом рату главни терет поднео опет српски народ, док су други народи, посебно Хрвати, у оквирима Југославије, што формално, што неформално, имали и потпуно другачију улогу. После рата Југославија је опет стала у ред земаља победница као и у првих 50 чланица оснивача (потписница повеље) Организације уједињених нација, која је основана са циљем очувања и унапређења мира међу народима, поштовања суверенитета, независности и не мешања у унутрашње послове својих чланица.

Међутим, како се овај светски рат, после 1945. године, претворио у „хладни рат”, успостављањем „гвоздене завесе”, од Шћећина на Балтику до Трста на Јадранском мору, између два велика војнополитичка блока (НАТО пакта и Варшавског уговора), Југославија се нашла, према модификованом Мекиндеровом теоријском геополитичком концепту из 1943. године, као и Спајкменовом из 1944. године, у такозваној зони „римленда” (*Rimland*-а) или зони *ободне земље*. Тада је за „јединог правог победника у Другом светском рату – САД” и њихову глобалну доминацију од пресудног значаја постала „контрола *Rimland*-а, чија глобална стратегијска улога јесте да *Heartland*²⁸ (СССР) држи у окружењу и не дозволи тој ‘моћи копна’ да приступи океанским обалама и акваторијама, те на тај начин угрози већ успостављену америчку ‘моћ мора’” (Степић, 2010). И „друга” као и „прва” Југославија имала је исти или чак виши ниво важности свог међународног положаја, јер је била једна од земаља оснивача међународног Покрета несврстаности, средином 20. века. Као таква СФР Југославија је дуго имала улогу својеврсног „црвеног моста” између „истока” и „запада” све до уједињења Немачке 1990. године, када је започела њена

²⁸ „Хартленд” (*Heartland*) „срце земље” или *средишња земља*

спољашња (и унутрашња) ратна разградња и дробљење на више ситних држава.

На крају првог миленијума (1999) Србија је доживела бомбардовање НАТО пакта у трајању 78 дана, изведено мимо мандата Уједињених нација, под изговором „хуманитарне заштите” арбанашке националне мањине која је супротно Повељи Уједињених нација, на 12,37% територији Србије повела унутрашњи терористички рат против Србије и прогласила „независну државу”. Од тада је аутономна покрајина Косово и Метохија стављена под протекторат Уједињених нација, који у војном погледу контролишу снаге НАТО пакта, распоређене у пет сектора: Исток (САД), центар (В. Британија), Север (Француска), Запад (Италија) и Југ (Немачка). Ове снаге нису заштитиле протеривање српског и другог неалбанског становништва из покрајине, нити рушење и паљење њихових кућа и имовине и гробаља, као и рушење, паљење и скрнављење православних хришћанских цркава и манастира. Али је зато у лето 2000. године, у близини Урошевца формирана америчка војна база „Бондстил”, друга по величини на територији Европе, у циљу заузимања средишње тачке на Балканском полуострву, као веома важне тачке на глобалној геополитичкој „шаховској табли”. У том контексту стиче се утисак, како запажа Грчић, да „нигде на свету није тако окупљена на једном месту сва људска историја” (Грчић, 2001), као што је то у случају Србије.

У новом миленијуму Србија и даље има контактни међународни положај између више политичко-географских или културно-географских макроцелина на релацији исток–запад, у глобалном, и север–југ у регионалном погледу. Како истиче Степић (2010) „евроатлантске интеграције” форсирају се као примарни српски спољнополитички циљ. Али, пут ка њима биће дуготрајан и мукотрпан. Будући да се односи у свету и унутар ЕУ/НАТО убрзано мењају, није искључено да до приступања и не дође.” Исто тако будућа позиција Србије могла би да буде у Евроазијским интеграцијама (Европа + Русија/Евроазија + Далеки Исток) као новом постсо-вјетском обновљеном и проширеном савезу држава „великих простора” које је по многим геополитичким индикаторима на помолу. У регионалном погледу Србија и даље остаје у интересној сфери Немачке и Турске, „чак и ако оне не би остале доследни следбеници трансатлантизма” (Степић, 2010).

Република Србија је држава сукцесор Савезне Републике Југославије и државне заједнице Србија и Црна Гора. Пуноправни члан је Организације уједињених нација на основу резолуције Генералне скупштине ОУН, број 12, која је усвојена на њеном 55. заседању 1. новембра 2000. године. У складу са чланством у ОУН, Република Србија учествује у раду органа, супсидијарних и уговорних тела, програма и фондова Органи-

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

зације. Поред чланства у ОУН, Србија је члан и других међународних, континенталних и регионалних организација и тела (Прилог 1).

Прилог 1.

Међународна сарадња – Чланство Србије у међународним, континенталним и регионалним организацијама:

Међународне организације

- Интерпарламентарна унија (Inter-Parliamentary Union – IPU),
- Светска банка (World Bank – WB),
- Међународни монетарни фонд (International Monetary Fund – IMF),
- Светска здравствена организација (World Health Organization – WHO),
- Међународни комитет Црвеног крста, (International Red Cross Committee – ICRC),
- Међународна федерација црвеног крста и црвеног полумесеца (International Federation of Red Cross and Red Crescent – IFRC),
- Међународна организација рада, (International Labor Organization – ILO),
- Међународна организација за миграције (International Organization for Migrations – IOM),
- Међународна организација за унификацију приватног права (International Institute for the Unification of Private Law – UNIDROIT),
- УН организација за образовање, науку и културу (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO),
- Светска организација за интелектуалну својину (World Intellectual Property Organization – WIPO),
- Међународна организација за стандардизацију (International Organization for Standardization – ISO),
- Међународни биро за мере (Bureau International des Poids et Mesures – BIPM),
- Међународна организација за законску метрологију (International Organization of Legal Metrology – OIML),
- Међународни институт за статистику (International Statistics Institute – ISI),
- Светска поштанска унија (Universal Postal Union – UPU),
- Међународна унија за телекомуникације (International Telecommunication Union – ITU),
- Међународна организација за телекомуникационе сателите (International Telecommunications Satellite Organization – ITSO) (INTELSAT),

- Међународна организација за мобилне сателите (International Mobile Satellite Organization – IMSO),
- Међународна полицијска организација (International Criminal Police Organization – INTERPOL),
- Светска метеоролошка организација (World Meteorological Organization – WMO),
- Међународна хидрографска организација (International Hydrographic Organization – ИНО),
- Међународна организација за атомску енергију (International Atomic Energy Agency – IAEA),
- Међународна агенција за обновљиву енергију (International Renewable Energy Agency – IRENA),
- Међународна студијска група за олово и цинк (International Lead and Zinc Study Group – ILZSG),
- Међународна студијска група за бакар (The International Copper Study Group – ICSG),
- Организација УН за индустријски развој (United Nations Industrial Development Organization – UNIDO),
- Међународна електротехничка комисија (International Electro technical Commission – IEC),
- Светски систем за тестирање електротехничке опреме (Worldwide System for Conformity Testing and Certification of Electro technical Equipment and Components – IECEE),
- Међународни систем за процену квалитета електронских компоненти (Quality Assessment System for Electronic Components – IECQ),
- Међународни институт за расхлађивање (International Institute of Refrigeration – IIR),
- Међународна организација за цивилно ваздухопловство (International Civil Aviation Organization – ICAO),
- Међународна поморска организација (International Maritime Organization – IMO),
- Међународна железничка унија (International Union of Railways – UIC),
- Међународна организација за железнички транспорт (Intergovernmental Organization for International Carriage by Rail – OTIF),
- Организација УН за храну и пољопривреду, (Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO),
- Међународна организација за вино и винову лозу (International Organization of Vine and Wine – IOV),
- Међународна организација за шећер (International Sugar Organization – ISO),

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

- Међународни институт за биљне генетичке ресурсе (International Plant Genetic Resources Institute – IPGRI),
- Међународни центар за генетски инжењеринг и биотехнологију (International Centre for Genetic Engineering and Biotechnology – ICGEB),
- Конвенција о међународној трговини угроженим врстама (Convention on International Trade in Endangered Species – CITES),
- Светска туристичка организација (World Tourist Organization – WTO),
- Међународна организација франкофоније, (International Organization of Francophone – IOF).

Континенталне организације

- Организација за европску безбедност и сарадњу – ОЕПС (Organization for Security and Cooperation in Europe – OSCE),
- Савет Европе (Council of Europe),
- Европска банка за обнову и развој (European Bank for Reconstruction and Development – EBRD),
- Европска сарадња у науци и технологији (European Cooperation in Science and Technology – COST),
- Европски комитет за стандардизацију (European Committee for standardization – CEN),
- Европски комитет за електротехничку стандардизацију (European Committee for Electro technical Standardization – CENELEC),
- Европска конференција поштанских и телекомуникационих администрација (European Conference of Postal and Telecommunications Administrations –CEPT),
- Европска организација за телекомуникационе сателите (European Organization for Ttelecommunication Satellites – EUTELSAT),
- Европска асоцијација националних метеоролошких служби (European Association of National Metrology Institutes – EUROMET),
- Европска организација за експлоатацију метеоролошких сателита (European Organization for the Exploitation of Meteorological Satellites – EUMETSAT),
- Европски центар за средњорочну прогнозу времена (European Centre for Medium-Range Weather Forecasts – ECMWF),
- Европска конференција министара транспорта (European Conference of Ministers of Transport – CEMT),
- Европска конференција за цивилно ваздухопловство (European Civil Aviation Conference – ECAC),

Мирчета Веміћ

- Европска организација за безбедност ваздушне пловидбе (European Organization for the Safety of Air Navigation – EUROCONTROL),
- Програм за процену летелица (Safety Assessment of Foreign Aircraft Programme – SAFA),
- Заједничке ваздухопловне власти (Joint Aviation Authorities – JAA),
- Европска компанија за финансирање железничке инфраструктуре (European Company for the Financing of Railroad Rolling Stock – EUROFIMA),
- Европска комисија за контролу слинавке и шапа (European Commission for the Control of Foot-and- Mouth Disease – EUFMD),
- Регионални еколошки центар за земље Централне и Источне Европе (Regional Environmental Center – REC),
- Иницијатива за сарадњу у Југоисточној Европи (Southeast European Cooperative Initiative – SECI),
- Пакт за стабилност Југоисточне Европе (ПС ЈИЕ),
- Централноевропска асоцијација за слободну трговину (Central European Free Trade Agreement – CEFTA),
- Јадранско-јонска иницијатива –ЈЈИ (Adriatic-Ionian Initiative – AII),
- Дунавска комисија (Danube Commission),
- Дунавска туристичка организација („Die Donau”),
- Међународна комисија за слив реке Саве (International Sava River Basin Commission),
- Међународна комисија за заштиту Дунава (International Commission for the Protection of the Danube – ICPDR),
- Међународни центар за црноморске студије (International Centre for Black Sea Studies – ICBSS),
- Организација за црноморску економску сарадњу (Organization of the Black Sea Economic Cooperation – BSEC),
- Парламентарна скупштина организација за црноморску економску сарадњу црноморске економске корпорације (Parliamentary Assembly of BSEC – PABSEC),
- Пословни савет црноморске организација за црноморску економску сарадњу (Bossiness Council of BSEC).

Регионалне организације

- НАТО и Партнерство за мир – ПЗМ (North Atlantic Treaty Organization – NATO, Partnership for Peace – PfP). На Самиту НАТО у Риги 29.11.2006. године Република Србија је позвана да приступи програму Партнерство

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

- за мир (ПЗМ). Учесница програма ПЗМ је формално постала 14.12.2006. године потписивањем Оквирног документа,
- Светска трговинска организација – СТО (World Trade Organization – WTO) – у поступку приступања,
 - Организацији за економску сарадњу и развој – ОЕЦД (Organization for Economic Cooperation and Development – OECD) – у поступку приступања,
 - Покрет несврстаних земаља (Non-Aligned Movement) – од 25.9.2001. године има статус посматрача,
 - Афричка унија (African Union), од 8.3.2005. године – има статус посматрача.

Закључак

Република Србија, је континентална, највећим делом југоисточно-европска (балканска) а затим и средњеевропска (панонска) и подунавска земља, са територијом (88.499 km²) у облику елипсе издужене у правцу северозапад–југоисток са изразитим геоцентричним београдско-смедеревским средиштем у чворишту пет река: Дунав, Сава, Тиса, Тамиш и Велика Морава. Са приближно 9.000.000 становника, што се данас сматра мањом територијом и демографском масом, Србија због свог географског положаја има веома изражене интегративне, посредничке и транзитне моћи, јер лежи на раскршћу врло значајних путева, преко којих се остварује природна и најкраћа веза Европе са Азијом, односно Северне и Средње Европе са Источном Европом и Медитераном, као и Северног са Егејским и Црним морем.

Шире гледано, Србија се налази северно од екватора, на средњим географским ширинама у умереном светлосно-топлотном појасу, источно од Гриничког почетног меридијана, у средњеевропској часовној зони (+1 сат), па јој је својствена уједначена смена дана и ноћи, где се Сунце никада не налази у зениту нити се над њом јављају поларни дани нити поларне ноћи. То све условљава да има повољну климу, без изражених екстрема, модификовану још са директрисама рашчлањеног рељефа: Од природних потенцијала, највећег значаја је пољопривредно земљиште и сточарски ресурси, повољно грађевинско земљиште, обимни водни потенцијали који служе за водоснабдевање, хидроенергетику, пловни саобраћај, наводњавање и одвијање укупних привредних активности, затим богатство шума, ливада и пашњака, лековитог и ароматичног биља, као и заштићена природна добра. Србија такође има значајно рудно богатство, посебно обојених метала, затим још веће неметаличне минералне сировине, као и значајне геолошке резерве енергетских сировина.

Економско-географски положај Србије посебно је изражен у саобраћајном погледу. Поред постојећа два паневропска коридора који воде кроз њену територију, веома значајну улогу има и правац Београд–Јужни Јадран на коме је изграђена пруга Београд–Бар, с обзиром да је Србија континентална земља којој је Јадранско море најближе. Како ту пругу прати више аутомобилских путева нижег реда, започети су радови за изградњу ауто-пута уз пругу, који ће потом бити продужен и ван граница Србије и Црне Горе, тако да повезује Румунију са Италијом, на релацији Темишвар–Вршац–Београд–Чачак–Бољаре–Бар–Бари. Овај правац условно је назван „Коридор 11”, јер би са изградњом ауто-пута на њему, могао бити уклопљен у систем 10 до сада дефинисаних паневропских коридора.

Србија још увек има значајан радни потенцијал становништва, иако је у прошлом веку он измењен великим губицима током два светска рата и агресије НАТО пакта на СРЈ, затим исељавањем и негативним природним прираштајем у последње две деценије, обртањем основне делатности становништва од пољопривредног у непољопривредно, као и сталним повећањем квалификационе и образовне структуре радне снаге. Садашњи радни потенцијал Србије, због наведених привредних ломова изазваних са стране, има статус квалификоване „јевтине радне снаге” која у извесној мери привлачи стране привреднике за своју делатност.

У културном погледу, Србија првенствено припада балканском културно-цивилизацијском кругу, али на простору на коме се додирују три велике религијске конфесије (православно хришћанство, римокатоличко хришћанство и ислам), где се пресецају три културно-цивилизацијска круга (балкански, средњеевропски и оријентални) и сударају разне геополитичке аспирације и пројекти великих сила. На таквом месту Србија је увек представљала културни мост између Севера и Југа, Истока и Запада, а у временима искључиве поларизације тих светова и једини. Србија има сопствени културни образац који баштини кроз државотворност једне од старих европских држава, прво краљевине а потом и царства, кроз културне тековине Византије и хришћанске православне религије са аутокефалном црквеном јерархијом већинског народа, кроз моралну конституцију коју чине изражена једнакост и правдољубивост (Божја правда), слободарство и демократске тежње народа што је утицало да Србија почетком 19. века обнови своју државност, која је насилно била прекинута Турским освајањем Европе половином 15. века, и то прво као нову Кнежевину а затим и Краљевину.

Међународни положај Србије, ослоњен је са већим степеном стабилности на своје физичкогеографске константе, формиран културно-географски образац, економско-географске потенцијале, посебно саобра-

ћајну проходљивост, али и на своје релативно променљиве демографске потенцијале, правне, политичке, стратегијске и војне прилике и односе међу државама и народима у претходном и садашњем историјско-географском контексту. Иако се често налазила на јакој међународној „геополитичкој ветрометини”, Србија подучена историјским искуством, уверена у иманентност слободе, правде, хуманизма и повезаности света, у његову мултиполарност, и као земља са сопственим културним обрасцем и значајним искуством у међународним односима, увек је излазила из свих створених замршених, конфликтних и турбулентних ситуација између народа, држава, цивилизација и простора, и то обновљена и оснажена са изграђеним вишим стандардима у међународном поретку.

Литература

- Вемић, М. (2005). Просторна дефиниција Дунавско-моравског коридора. *Гласник Српског географског друштва*, 85(1), 175–186.
- Вемић, М., и Стругар, М. (2007). *Атлас Старе Србије. Европске карте Косова и Метохије*. Цетиње–Београд: Издавачко-информативна установа Митрополије Црногорско-приморске „Светигора”.
- Влада Републике Србије (2008). *Национална стратегија одрживог развоја*. Београд. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678
- Гавриловић, Љ., и Дукић, Д. (2002). *Реке Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грчић, М. (2001). Компоненте географског положаја Србије. *Зборник радова Географског факултета*, 49, 7–22.
- Динић, Ј. (1997). *Природни потенцијал Србије*. Економско-географска анализа и оцена. Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет.
- Дуцић, В., и Радовановић, М. (2005). *Клима Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Завод за заштиту природе (2012). <http://www.natureprotection.org.rs/rs/>.
- Илић, Ј., и Станковић, С. (2007). Географски центар – географски центри Републике Србије, централне Србије, АП Војводине и АП Косова и Метохије. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 123, 109–122.
- Карацић, В. (1827). Географическо-статистическо описаније Србије. *Даница, забавник за годину 1827*, 82–132.
- Лакушић, Б. (2010). *Биљни ресурси*. supa.pharmacy.bg.ac.rs/courses/94/posts/3561

- Љушић, Р. (1994). Векови под турском влашћу и обновљена државност. У: П. Ивић (Ур.) *Историја српске културе*. Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Удружење издавача и књижара Југославије.
- Манојловић, М. (2009). *Погодност земљишта Србије за органску производњу*. Нови Сад: Пољопривредни факултет. www.bioserbia.info/.../
- Марковић, Ј. Ђ. (1979). Термално-минералне воде Југославије. *Зборник радова Географског института ПМФ Универзитета у Београду*, 26, 19–40.
- Министарство животне средине и просторног планирања (2009). *Извештај о стању земљишта у Републици Србији*. Београд: Министарство животне средине и просторног планирања.
- Министарство спољних послова Републике Србије (2012). <http://www.mfa.gov.rs>.
- Митровић, М. (1984). *Србија у Првом светском рату*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Младеновић, Т. (1984). Висинска структура рељефа земљишта у СФР Југославији. *Зборник радова Војногеографског института*, 67–75.
- Мудреновић, В. (2007). Источник – извор српске медицине. *Православље новине Српске Патријаршије*, 945–946. Београд: Патријаршија СПЦ.
- Петковић, Н. (1994). Књижевност 20. века. У: П. Ивић (Ур.) *Историја српске културе*. Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Удружење издавача и књижара Југославије.
- Поповић, Р. (2000). *Кратак преглед Српске цркве кроз историју*. Београд: Лирика.
- Радовановић, М. (1989). Географски простор и друштвено-историјски процес. Научни скуп: *Југословенски геопростор* (стр. 9–16). Београд: Центар за марксизам универзитета.
- Раткај, И. (2003). Саобраћајно-географски положај Србије. *Зборник радова Географског факултета*, 50, 33–46.
- Републички завод за статистику (2016). *Статистички годишњак Републике Србије 2016*. Београд: Републички завод за статистику.
- Родић, Д., и Павловић, М. (1994). *Географија Југославије I*. Београд: Савремена администрација, д. д.
- Савићевић, М. (1994). Телевизија, У: П. Ивић (Ур.) *Историја српске културе*. Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Удружење издавача и књижара Југославије.
- Секуловић, Д., и Гиговић, Љ. (2009). Чиниоци геополитичког положаја Србије. *Глобус*, 34, 43–58.
- Сретенковић, Љ. (1970). Хипсометрија површине рељефа СР Србије. *Ерозија*, 1.
- Станковић, С. (2005). *Језера Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станковић, С., и Илић, Ј. (2005). Државне границе Републике Србије. Научни симпозијум: *Србија и савремени процеси у Европи и свету* (стр. 193–

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК...

- 2004). Београд–Тара: Географски факултет Универзитета у Београду, Депарتمان за географију, туризам и хотелијерство ПМФ Универзитета у Новом Саду, Одсек за географију ПМФ Универзитета у Приштини (са привременим седиштем у Косовској Митровици), Одсек за географију ПМФ Универзитета у Нишу.
- Станојевић, С. (1910). *Историја Српског народа*, друго издање. Београд: Нова штампарија – Давидовић.
- Степић, М. (2010). Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије. *Српска политичка мисао*, 27 (1), 17–42.
- Степић, М. (2012). *Косово и Метохија. Постмодерни геополитички експеримент*. Београд: Институт за политичке студије.
- Тадић, М. (2010). *Математичка географија Републике Србије*. Београд: Еон издаваштво.
- Твининг пројекат СР07-ИБ-ЕН-02 „Јачање административних капацитета заштићених подручја у Србији – Натура 2000” (2000). <http://www.ekoplan.gov.rs/n2ktwinning/index.html>.
- Ćalić, J., Gaudenyi, T., Milošević, M. V., Štrbac, D., & Milivojević, M. (2012). Geomorphometrical method for delineation of plains - Case study of the south-eastern (Serbian) segment of the Pannonian plain. *Carpathian journal of earth and environmental sciences*, 7(2), 239–248.
- Ћосић, Д. (2008). *Време змија. Мали светски рат против Србије*. Београд: Службени гласник.
- Цвијић, Ј. (1921а). Географски и економски положај Србије. *Говори и чланци I*. Београд: Издавачка књижара „Напредак”.
- Цвијић, Ј. (1921б). Географски и културни положај Србије. *Говори и чланци II*. Београд: Издавачка књижара „Напредак”.
- Цвијић, Ј. (1922). *Балканско полуострво* (друго издање, 1991). Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, НИРО „Књижевне новине”.

Мирчета Вемич

Mirčeta Vemić

**GEOGRAPHICAL POSITION – THE COORDINATE STARTING
POINT OF SERBIA'S DEVELOPMENT**

Summary

Serbia, a landlocked country in Southeastern and Central Europe, spans an elliptical shape along the northwest–southeast axis with its geographic core in Belgrade–Smederevo at the confluence of five major rivers. With about 9 million inhabitants, Serbia's strategic position at the crossroads of Europe and Asia enhances its transit and integrative capacities. Agricultural land is its most valuable natural resource, supplemented by abundant water resources, forests, meadows, and protected natural areas. The transportation network, supported by Pan-European corridors and the Belgrade–Bar railway, is a key economic asset. Culturally, Serbia bridges North and South, East and West, while preserving a unique heritage. Its international significance arises from geographic constants, economic potential, transport connectivity, and its evolving demographic and political contexts.

**ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА ДОСИТЕЈА
ОБРАДОВИЋА ЗА ЊЕГОВ ПРОСВЕТИТЕЉСКИ
РАЦИОНАЛИЗАМ И УВОЂЕЊЕ ГЕОГРАФИЈЕ У НАСТАВУ
ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ 1808. ГОДИНЕ**

Мирко Грчић*¹

*Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: Доситеј Обрадовић је познат као велики српски просветитељ и мислилац европског значаја. Али мање је познато да је био пасионирани путник и да су географска знања стечена кроз искуство на путовањима била важан ослонац његовог просветитељског погледа на свет. Његова схватања о односима природе и човека, и стечена знања о географским појавама и процесима, уграђивао је у своје аутобиографске списе, савете „здравог разума”, поуке и „наравоученија”, јер их је сматрао корисним за „просвештеније разума”. Он је за географе значајан и занимљив не као строго научни стваралац, него као популаризатор географских знања, који је разумео значај географског образовања и увео географију у наставу прве Велике школе, претече данашњег Универзитета у Београду. Он је интересантан и као личност, филозоф и мудрац посвећен просвети и образовању уопште, које је сматрао корисним и важним за ослобађање разума, као предуслова свих других слобода.

Кључне речи: Доситеј Обрадовић, просветитељство, Велика школа, културни препород

Abstract: Dositej Obradović is renowned as a great Serbian Enlightenment figure and a thinker of European significance. However, it is less known that he was a passionate traveler and that the geographical knowledge he gained through his travels significantly shaped his Enlightenment worldview. His understanding of the relationship between nature and humanity, as well as his acquired knowledge of geographical phenomena and processes, was incorporated into his autobiographical writings, „common sense“ advice, teachings, and moral lessons, which he deemed essential for the „enlightenment of reason.“ For geographers, Obradović is significant not as a strict scientific creator but as a popularizer of geographical knowledge who recognized the importance of geographic education and introduced geography into the curriculum of the first Great School, the precursor to today's University of Belgrade. He is also intriguing as a personality, philosopher, and sage dedicated to education and enlightenment, which he viewed as indispensable for liberating reason, the foundation for all other freedoms.

Keywords: Dositej Obradović, Enlightenment, Great School, cultural revival

¹ Контакт адреса: mirko@gef.bg.ac.rs

Мирко Грчић

Увод

После продора Османлија на Балкан и Велике сеобе Срба у Панонску низију, у новој средини они постепено напуштају средњовековну културу византијског порекла, али остају отворени за утицаје руске православне цркве и руске културе. Географска знања која су долазила из Русије, као што су зборник калуђера Спиридона, рукопис уџбеника географије Јована Рајића и Орфелинов Славено-сербски магазин и друга дела, нису наишла на већа интересовања у Србији. Први западни културни покрет који Срби прихватају с пуном свешћу о његовом значају јесте просвећеност у другој половини XVIII века. Зраци просветитељског покрета у XVIII веку у Европи, допирали су до Срба „пречана” северно од аустријско-турске границе на Сави и Дунаву, али су са великим закашњењем и потешкоћама прелазили ту границу, јер све до почетка XIX века у Европској Турској школа и учитеља у класичном смислу речи није ни било, а писмени људи који су знали да читају и пишу били су реткост. У последње две деценије XVIII века они долазе под непосредан утицај западне Европе, њене световне културе и филозофских идеја јозефинизма, названог тако по аустријском цару – филозофу Јосифу II. Срби из средњег века улазе у нови век и прихватају рационалистичке и просветитељске идеје из модерне западне културе и филозофије. Први географски подаци о српским земљама у XVIII веку могу се наћи у радовима црквених великодостојника Василија Бркића, Јована Рајића и Стефана Стратимировића. У тој културној транзицији четири су личности код Срба „пречана”, свака на свој начин, тежиле истом циљу – ослобађању и културном препороду српског народа у духу просветитељских идеја. Били су то писац и картограф Захарија Орфелин, историчар Јован Рајић, природњак Атанасије Стојковић и просветитељ и писац Доситеј Обрадовић. „Доситеј Обрадовић је, у поређењу с њима био прави космополит у нашој култури” (Медаковић, 2000). Сви су се они отиснули у просвећену Европу из Сремских Карловаца, где је основана гимназија 1791. и богословија („Клирикално училиште”), 1794. године, и где су се сусретали умни људи и допирале просветитељске идеје.

Просветитељски рационализам и географска знања Доситеја Обрадовића

Димитрије Обрадовић, у калуђерству назван Доситеј, родио се у српско-румунском селу Чакову (рум. *Ciaco*) у Тамишком Банату (данашња Румунија), вероватно 1739, мада се у документима помиње и 1742. или 1743. Његова родна кућа, сада музеј, налази се у улици Доситеја Обрадовића бр. 11, у Чакову. Био је водећи српски просветитељ новог

доба и идејни вођа српског националног и културног препорода крајем XVIII и почетком XIX века. Српско просветитељство је достигло свој врхунац у Доситејевим делима „Живот и прикљученија” (1783), „*Совјети здравог разума*” (1784) и „Етика” (1803). У младости је био калуђер у манастиру Хопово, где се у манастирској библиотеци сусрео са духовним наслеђем и књижевношћу византијског и средњовековног српског порекла и руском литературом која је представљала синтезу тадашњих европских идеја просветитељства са начелима хришћанства (Остојић, 1907; Остојић, 1962). Ту се, између осталог, сусрео са „Књигом совјета” калуђера Спиридона, која садржи и две кратке географије руског порекла. Географска знања из Русије стизала су у фрушкогорске манастире и путем Орфелинове прераде руског часописа „Ежемијесјачнаја сочинјенија”.

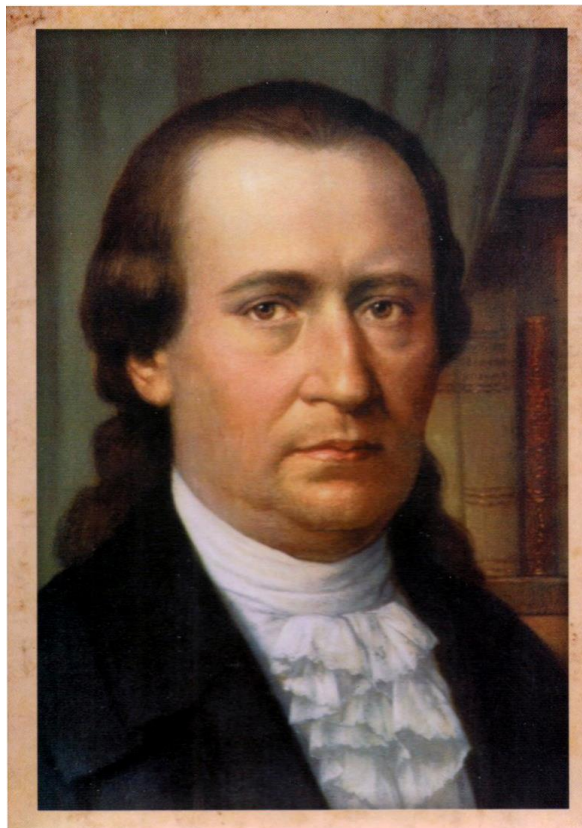
Доситеј Обрадовић је централна личност просветитељског периода, који поставља темеље српског модерног доба. Тек са појавом дела Доситеја Обрадовића и његових поштовалаца, Атанасија Стојковића, Павла Соларића, Павла Кенгелца, Василија Булића и других, појављују се књиге базиране на материјалистичкој филозофији и западној географској науци. Доситеј је био ближи идеалистичкој филозофији антрополошко-хуманистичке оријентације и рационалистичкој етици заснованој на логици здравог разума. Као пример филозофије рационализма, може бити често помињани цитат Ренеа Декарта: „Мислим, дакле постојим”. Изрека великог филозофа Имануела Канта, „Имај храбрости да користиш свој разум” значила је да људско достојанство и политичко деловање не треба да се заснива на Богу него на разуму, другим речима не на религији већ на филозофији. Та изрека постала је мисао водиља покрета Просветитељства, коју је прихватио и Доситеј. Док се српски народ у устаничкој Србији борио за политичку слободу, Доситеј се борио за ослобађање ума и просвећивање српског народа како би достигао друге просвећене европске народе.

Кант је у своја три главна дела: *Критика чистог ума*, *Критика практичног ума* и *Критичка моћ суђења* тражио одговоре на питања: Шта могу да знам? Шта треба да чиним? Чему могу да се надам? и коначно, Шта је човек? Доситеј у раду *Живот и прикљученија* каже да је „по божанственом совјету премудрог Питагоре”, тражио одговоре на питања: „откуд сам на ови свет дошао, што сам у њему чинио, куд мислим поћи”. Њега су таква размишљања заокупљала не ради филозофије, него „рад бих да нисам сасвим на свету неполезан [некористан] био... Рад са свим срцем науку и просвештеније разума, које сам од младости моје желио и тражио, српској јуност [младости] препоручити” (Обрадовић, 1963).

Доситеј је донео ново мишљење и нове европске вредности у устаничку Србију. Учинио је много на усмеравању православних Срба у Хабзбуршкој монархији, а потом и у европској Турској ка култури књиге и

писмености. У *Совјетима здравог разума* Доситеј каже: „Књиге, браћо моја! књиге, а не звона и прапорце! ... оне војују и побеђавају, оне славу благополучних народа до самих звезда подижу и преузвишавају”. Тиме он указује да су књиге важније од религије, јер се у њима налази истина. Са књигама почиње да се шири и јача национална свест православних у Хабзбуршкој монархији а преко њих и међу православним у Османској империји. По речима Дејана Медаковића, „Доситеј је Европу у њеном пуном духовном сјају унео на Балкан, или, можда је тачније рећи, вратио тамо одакле је она протерана победом једне туђе, нехришћанске цивилизације”, од 1459. године када је српска деспотовина потпуно потчињена Османској империји. Био је „дубоко уверен да недостатак просвећености представља и највећу препреку националном ослобођењу” како српског тако и осталих јужнословенских народа. „У српском роду Доситеј је био, поред Захарије Орфелина, весник управо онаквих ширих друштвених преокрета и није парадоксално рећи да је овај велики заступник победе разума код Срба у ту своју животну пустиловину кренуо неким скоро романтичарским заносом, а посебно и снагом истинског родољубља” (Медаковић, 2000). За разлику од Орфелина, који је просветитељство разумео као повећавање квантитета знања, Доситеј је томе додао и промену начина мишљења.

Доситејеви политички погледи су били идеалистички. До пред крај XVIII века, још је веровао у просвећени апсолутизам аустријског цара Јосифа II – „философа на престолу”, кога назива „Србије миле благим спаситељем”. У „*Писму Харалампију*” позива цара да ослободи балканске народе у европској Турској. Веровао је да ће у томе помоћи и Русија, али је после цареве смрти и потписивања Свиштовског мира 1791. године између Аустрије и Османске царевине, изгубио ту наду и окренуо се идеји словенског јединства на челу са Србијом. Сматрао је да само модерно национално осећање код српског народа може да доведе до револуционарног ослобађања Србије, која ће затим ослободити и ујединити остале српске земље. С том идејом Доситеј Обрадовић је написао 1804. године оду српском препороду под насловом *Востани Србије* (Устани Србијо), којом је поздравио национално буђење и почетак Првог српског устанка против Османског царства. Он је први препознао у том устанку почетак велике историјске улоге Србије у ослобађању и уједињењу целог српског народа. Доситејев рационализам и просветитељске идеје много су значиле и за развој српске просвете и културе. Није ни чудо што, по речима књижевника Владана Деснице (1934), „ни о којем другом нашем писцу није писано као о Доситеју”. Пера Илић (2023) назива га „философом просветитељства”, а Јован Деретић „највећим међу највећим филозофима свога доба” (Деретић, 1969).

Слика 1. Портрет Доситеја Обрадовића (рад Уроша Предића)

Доситеј је преумио од петрификованог знања заснованог на догмама, на знање засновано на чињеницама и научно утврђеним законима који објективно постоје у природи и људском друштву. Тежње да разуме постулате модерног просветитељства и савремене токове европске науке одвеле су га на студије филозофије у Хале и Лајпциг, и путовања на којима је имао могућност да упозна европске и оријенталне културе и пределе. „У културном развоју српског народа, рад Доситеја Обрадовића означава коперникански преокрет. Он одлази непосредно у школу просвећеног Запада, и место византијског духа и руске теологије уноси савремене, разумне и напредне идеје. У том погледу он је вођа српском народу у духовном ослобођењу од средњег века и византијског Истока и увођењу у модерно доба и у западну културу. И у томе је његова највећа заслуга” (Скерлић, 1912). Просвећивање српског народа, и у најзабаченијим селима, – то је он поставио као највише начело (Стојковић, 1980).

Доситејево схватање друштвене улоге географије и њено увођење у програм велике школе

Доситеј прихвата критичке и рационалистичке идеје свога времена, али истиче да су потребне школе и науке за слободно и разумно мишљење и расуђивање. У „Совјетима здравог разума” (1784) он каже: „Најпре ћемо сазидати две комодне и красне школе: једну за мушку децу, а другу за девојке”. У истом тексту он истиче као један од неопходних елемената „просвјештенија” знање о народима и државама у свету. Ту он препоручује и програм за школовање женске деце, где каже да од пете до дванаесте године узраста „историју, географију, логику и наравоучителну филозофију добро ваља да изуче. Историја ће и’ научити шта се све пре нас и до нас и до сада на земљи случило. Географија даће им познавати сав круг земље на којој живимо, који народи на земљи живу и какви су им њи’ови обичаји, закони и прављенија” (Обрадовић, 1963). Још потпуније је развио мисао о „ползи” историје и географије у тексту „О дужном почитанију к наукама”: „Ко из всеопште историје зна, шта је пре неколико хиљада година и до својега времена на земљи било, чини му се, као да од тада битије почиње своје. Ко из совршенога земљеописанија позна шта је на целому кругу земному свуд около себе и под собом, то му поготову толико чини, колико да је о малом трошку и труду и без свакога бедствованија по мору и по суву сву земљу обишао и прошао и људе и њи’ов свуда живота начин видио и познао” (Обрадовић, 1904).

На основу наведених Доситејевих опсервација, може се закључити да се по његовом схватању „географија састоји из познавања земље и њених физичких карактеристика (физичка географија) и познавања народа, тј. њихових обичаја и правног уређења (политичка географија и етнографија)” (Ковачевић, 2001, I). Доситејева популаризација науке појачала је интересовање за географију, тако да је издавач Стефан Новковић у „Славено-Сербскијем Вједомостима” бр. 79 из 1793, обећао читаоцима да ће „повремено издавати и мање књиге из разних области, међу којима и географије” (Крестић, 1980).

На Доситејеву иницијативу, већ на почетку XIX века издате су прве две књиге на српском језику, које су садржале синтезу географских знања тадашње просвећене Европе. Прва је посвећена математичкој географији која је заступљена у првом тому и физичкој географији у другом тому у тротомном делу „Фисика” Атанасија Стојковића, издатом у Будиму 1801 – 1803. У писму Атансију Стојковићу од 23. августа 1802, поводом другог тома, Доситеј пише: „Кад само бациш поглед на толике Грације (у римско митологији божанске лепотице, прим. М. Г.), од који су прве Историја и

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА...

Географија, које ти умилне руке простиру и моле те да ји с философијом украсиш и Србији и Босни покажеш..." То само по себи говори колико је ценио географију.

Другу, посвећену политичкој географији света под насловом „Ново грађанско земљеописаније – прво на језику сербском” издао је уз Доситејеву потпору Павле Соларић, у Венецији 1804. године, „на обшћу ползу сербскога рода”. Уз њу иде „Кључић у моје Земљеописаније” у којем су објашњени неки појмови из физичке географије и „Пјешиј Земљеписник” који представља атлас са 37 карата. У „Предисловиу” (предговору) „Земљеописанија” Соларић говори о важности и потреби преиспитивања научне истине јер „сумња је истини мати. А земљеописаније и временосчисленије, јесу два ока повести, без којих појединачно сва повест ћорава, без обадва слепа јест” (Соларић, 1804а, VIII, 4-5). Доситеју се свидела Соларићева књига, донео је неколико примерака у Београд. Писао је Соларићу: „Од кад сам прешао овде (у Србију), ниједна 'Географија' није се продала нити се овде за књиге мари...”. Касније је коришћена у настави географије на Великој школи.

Доситејево схватање друштвене улоге науке своди се на „ползу која се људима чини” (Обрадовић, 1911; Ковачевић, 2001), а то је истакао и у говору приликом отварања Велике школе 1808. године у Београду, који је Павле Соларић објавио у „Мезимцу”: „Од вас ће се сва нација наша просветити и на свако добро наставити, јер... од вас ће зависити све опште-народно благополучије, чест и слава. Зато, држајши ученици, будите благодарљиви и послушни учитељам вашим, учите се и просвештавајте се наукама и добродетељи и бићемо сви срећни и честити пред Богом и пред људима”. У наставку је Доситеј прочитао свој чланак „О достојном почитанију к наукама”, где каже: „Кроз науке човек сабира знања која његово биће узвишавају и од њих добива оне пријатности које умножавају цену његовог живота... Сви славни и велики људи, све високе и прекрасне душе, многи разумни и достојни владоци, законодавци, као и просветитељи и добротвори... поштовали су науку, с великом жељом, трудом и трошком уводили су је у свој народ, узимали је под своје окриље и заштиту, усрдно је волели... Познајмо наше како природно тако и морално достојанство, циљ и крај за који смо створени. Одајмо достојно поштовање свачему како му припада и како му доликује”.

Лазар Арсенијевић Баталака, један од бивших ученика Велике школе, записао је да је у Великој школи географија била заступљена у сва три разреда и навео наставни програм тог предмета (Арсенијевић-Баталака, 1898). Из његовог сведочења се види да се у првој години учила углавном физичка и математичка географија, у другој политичка географија са историјом великих империја, и у трећој географија и политичко и

Мирко Грчић

административно уређење Србије. Вук Караџић, биши ђак прве генерације записао је да је у школи било и неколико географских мапа, „које су на зиду биле објешене”. То су биле зидне карте Старог света, Француске, Аустрије, Пруске, Турске, Русије и Енглеске.

На постољу Доситејевог споменика у Београду је уклесано: „Идућ учи у векове гледа” што је у суштини његов животни мото. То имплицитно значи да су га превасходно занимале науке о простору и времену – прве се свode на географију, друге на историју. Географију је учио путујући, а историју и философију из књига. Доситејева дела нису наука у данашњем смислу речи, него поука, уз то он је популаризатор научних достигнућа, проповедник научног погледа на свет. Самоуко хетерогено образовање било је недовољно да се прихвати научних истраживања, али је кроз искуство путовања и посматрања филтрирао корисне идеје европске географије и филозофије свога времена. Доситеј је слично Канту, имао храбрости да користи свој разум, али је за разлику од њега имао храбрости и да много путује. Међутим, био је шкрт на речима када треба да описује географске пределе и градове које је видео. Он није путовао по свету да би га описао, него да би сазнао какви су људи и стекао искуство. Сматрао је да „није физички изглед ствари оно што треба описивати”. Као писац, „он је све прерађивао у духовно искуство” и тако га саопштавао у својим писмима. „Духовна је и побуда његовог путовања – жеља к ученију”, која га је извела на широке друмове Европе (Stuparević, 1976).

Путовања Доситеја Обрадовића

Калуђерски живот у Хопову

Једна од Доситејевих најкарактеристичнијих црта је немирност духа и природна тежња за еманципацијом интелекта. Још од младости он истину тражи у искуству. Бесциљна трагања за нечим непознатим створила су од њега апостола и просветитеља. У делу *Живот и прикљученија* пише да је у детињству остао сироче у деветој или десетој години возраста, „и срце му је почело као прорицати да ће странствовати”. „Од кога би год чуо спомињати Варадин, Будим, Пешту, срце би моје летило к тим местам, желио би познати људе који у њима живу... Ужасавао би се чујући, да има већи и шири река него Тамиш и височији планина него унке [хумке] око Семартона”. Дошао је као дечак од 14 година у манастир Хопово на Фрушкој гори 13.08.1757, где га игуман Теодор Милутиновић прими за свог ђака. Посветио се читању хагиографских књига или житија светаца, желећи да и сам постане светац. Закалуђерио се 17.02.1758.

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА...

Наводи да му је игуман рекао: „Ако се ти учењу не предаш, ти ћеш жалити што си се покаљуђерио; ти ниси ни за какав други посао него за књиге”.

Пут у нова „искушенија”

Аскетски живот и верски занос нису одговарали његовом радозналост и немирном духу. По савету старог игумана, он је 2.11.1760. напустио манастирске зидине и кренуо у свет као ослобођена птица из кавеза у тежњи да ослободи свој ум. Отиснуо се на пут у непознато, „не само из жеље за новим знањем, него и за доживљајем стварног света описаног у прочитаним књигама” (Гавела, 1962; Остојић, 1965). „И као што се некад сав усредсредно у идеју: посветити се, тако сада има само једну мисао: просветити се” (Скерлић, 1911). У манастирском протоколу је кратко записано: „месеца ноембрија 2-го 1760-го љета отишел у Хорвацку”. Заменио је калуђерску мантију цивилним оделом и у друштву с манастирским ђаконом Атанасијем, упутио се преко Осијека и Пакраца у западној Славонији до Загреба, где је провео зиму учећи латински. У марту 1761. оде у преко Туропоља у Петрињу, где остане до Ускрса. Затим оде у Плашки, где се придружио епископу Данилу који је 18. априла кренуо у Беч. У Комоговини су се растали. По савету плашког владике крене у Далмацију, која је у то време била под влашћу Млетачке републике с намером да код далматинских Срба ради као учитељ и заради новац за пут у Русију. После пет дана пешачења преко Лике и Крбаве, Вучјак планине и Велебита, дође 15. априла 1761. у манастир Крупну на реци Зрмањи код Обровца.

Отварање првих школа за српску децу у северној Далмацији

У манастиру Крупа добио је информацију од игумана Теодосија, о могућем послу у Книнском пољу, у северној Далмацији. Кренуо је преко Жегара и Пађена и средином маја 1761. већ је дошао у Книнско поље, где се сместио при цркви Светог Георгија. Радио је као учитељ у Книнском пољу од 1761–1763, у селима Голубићу и Орлићу код Книна 1764, Плавну 1769/1770, и у Скрадину 1770. године. Млади размонашени калуђер из плодне панонске равнице, нашао је уточиште и духовни мир у кршној каменитој Далмацији, бар на неко време. У делу *Живот и прикљученија* сећа се тог добродушног народа: „Три године, по погодби мојој проведем с оним божјим људима, три миле године које всегда с услажденијем срца спомињем, и које сам за основаније свему следујућем мојему живљењу положио; зашто сам у њима не само опитом познао и научио, него и у јестество себи претворио како човек у ниском состојанију може с малим

задовољан, добар и благополучан бити”. Док је био калуђер у Хопову маштао је да постане богоугодни светитељ, а овде у кршевитој Буковици је постао народни просветитељ. Уместо Богу, почео је да служи народу. У то доба у народу је владала велика непросвећеност и сујеверје. Доситеј је тежио да се народу кроз школе отворе очи и правилан поглед на свет, али то није могао без подршке цркве. Отворио је прву школу за српску децу у северној Далмацији, у тзв. братској кући (црквеном дому) цркве Св. Георгија на узвишењу Синобадова главица у Книнском Пољу, и ту радио као учитељ од 1761. до 1763. године. У то време живело се сиромашки, често на ивици глади. Судбину народа делили су свештеници и монаси, школа и учитеља није ни било. Како сам прича, погодио се са родитељима деце, да му за учитељски посао дају месечно, „од сваког детета по две мерице пшенице, две оке масла и један велики сирац, а сем тога и неку малу новчану награду”. Ту је учио децу читању, писању и катехизису, а вероватно и по нешто о природним појавама, историји, уљудном понашању. Доситеј је био одличан педагог, ђаци су га обожавали. Сам је написао: „Сви моји ученици да су могли у недри би ме носили”.

Пошто је научио нешто италијански и уштедео око стотину венецијанских дуката, кренуо је 1763. године из Далмације за Свету Гору, с намером да тамо служи прослављеног грчког црквеног учитеља, писца и просветитеља Евгенија Вулгариса. Због болести од грознице, остао је до пролећа у Котору. У манастиру Свете Петке у Маинама подучавао је четворо деце (Аксентијевић, 1966). Маине су племе у брдима више Будве. У манастиру Стањевићи код села Побори (рејон општине Будва), на Ускрс 1764. г. су га запопили. Исцрпљен болешћу вратио се поново у Далмацију 1764. године. Сместио се у селу Голубић код Книна, „у лепом месту при здравој и целитељној води” и ту оздравио. У Голубићу је основао школу при цркви Светог Стевана у такозваној поповој кући. Већ следеће године због појаве куге у том селу морао је да се склони у Книнско Косово на месец дана, код попа Аврама Симића. Поп Аврам је имао беседе Јована Златоуста на црквенословенском језику, које Доситеј почне преписивати. За љубав најстарије попове кћери Јелене, преводио је те беседе на „просто србски” и разврстао их на главе, почињући сваку по азбуци. Ове преводе други су позајмљивали и преписивали под именом „Доситејеве буквице”, и то су биле прве српске књиге писане чистим народним језиком. Ту је освојио народни дух и љубав према српском роду, која ће остати у његовој души читавог живота. Он каже: „Ово је први повод и узрок да се у мени велика жеља зачне и роди да ми само дотле Бог дарује живот, док што српски на штампу издам и прекрасним кћерима и синовима рода мојега саопштим”. Тако је Доситеј како из просветитељских тако и патриотских побуда почео да пише на чистом српском језику.

Пут на Свету Гору и друга оријентална „странствовања”

Доситеј је из Косова код Книна прешао у манастир Драговић у долини Цетине, где је боравио два месеца. По Ускрсу 1765. године сишао је у приморје и у Трогиру се укрцао на брод за Крф, на коме је остао месец и по дана, учећи грчки и служећи по неки пут у цркви за православне млетачке официре пореклом из Далмације и Црне Горе. Одатле је отишао у Мореју (средњовековни назив за Пелопонез), где се задржао два месеца „ходајући по различни неисказане красоте мести”. У Науплеону се укрцао на брод за Свету Гору, где је намеравао да нађе поменутог учитеља Евгенија Вулгариса, али га у Хиландару обавесте да је учитељ „не могући трпити ту којекакве калуђерске кабале... то чудновато место оставио, и ученици се сви разишли”. Доситеј је у Хиландару провео јесен и зиму.

У пролеће 1766. године кренуо је на острво Патмос и даље за Смирну (грчки назив за град Измир у данашњој Турској), код другог чувеног црквеног учитеља Јеротеја Дендрини из Итаке, „новог грчког Сократа”, просветитеља који је покушао да свој народ духовно преобрази у духу западне модерне културе и науке. У тој богословској „греческој великој школи” чувеној „по свој Грцији, Азији и Архипелагу”, Доситеј је, како сам каже „набрао недра свакојака цвећа којим сам напунио ум и срце моје”. Остао би и дуже у Смирни, да није избио рат између Русије и Турске због којег је за њега, кога су звали „папа-Московит”, постало опасно да даље борави у Турској.

На Велику недељу (пред Ускрс), 1768. године, опростио се од „учитеља блажене памети” Дендрини и кренуо из Смирне бродом натраг у Мореју. На сам дан Ускрса дође у Патру (Патрас, град на северу полуострва Пелопонез), и ускоро настави пут за Крф. У месту Санти Каранти на Крфу упознао је неке Албанце из места Хормова у планинском залеђу на југу Албаније и прихватио гостољубив позив да посети њихов градић. Изненадио се кад је у неким њиховим топонимима препознао српски корен (нпр. „Лепажита”) и од Албанаца Хормовита чуо: „ми смо са Србљу један род и племе у старо време били”... и „ко Србијом овлада тога ћемо и ми за нашег владатеља признати.” У Хормову је остао до краја 1768. године, учећи њихов језик, обновио је њихов запустели манастир, отворио школу и био учитељ њиховој деци. Са једним албанским свештеником путовао је по Епиру, потом се вратио на Крф и ту остао до јануара 1769. године.

Повратак у Далмацију и оснивање школе у месту Плавно

Са Крфа је кренуо у Млетке (Венецију), па у Задар а одатле у српска православна села Северне Далмације, да потражи учитељски посао. У јуну 1769. дошао је у „сасвим пристојно место Плавно”, 17 km северно од Книна, на тромеђи Босне, Лике и Далмације, где је била и тромеђа три царства, аустроугарског, млетачког и турског. У Плавну, у црквеној братској кући код храма Светог Георгија основао је школу у којој је подучавао Плавањце писмености, а крајем зиме, 1770. године ту је завршио своје дело „Ижица”. У *Ижици* пише да се лоше осећао у овом убогом планинском месту због хладне зиме и летње жеге. Из Плавна је често одлазио у манастире Крка, Крупа и Драговић и у оближња села, где су га позивали да држи беседе на црквеним празницима.

Доситеј је 1770. године напустио Плавно и прешао у Скрадин да буде проповедник, али му је за то требала дозвола млетачких власти, због које је морао да иде чак у Венецију. У Скрадину је писао поучне списе за младеж (*Христоитију* и *Виенац от Алфавита*). У Задру је проборавао до следеће године, где је често беседио у цркви, толико добро да су га и Срби и латински проповедници хвалили. Године 1771. заувек је напустио Далмацију. Али није отишао разочаран. У аутобиографском делу *Живот и прикљученија* говорећи о свом боравку међу далматинским Србима, Доситеј каже да је ту „најнужније и најлепше у животу лекције примао, то јест лекције непритворности, чистосрдечности, љубезности и благонавија. Каково блаженство и рај на земљи с онаковим светим и добрим људима живити. Оно су прави свеци, а нити знаду, нити мисле да су. Што ћу јошт о њима рећи, сваком ће мило бити чути... сви су то трудољубиви и поштени људи”. Затим говори: „Следовање ове историје показате да сам ја по вишој чести савршен узрок имао, с људма, с којима сам живео, задовољан бити; но то приписујем њиховој доброти”.

Међу тим људима, Доситеј је сазрео. Јован Скерлић пише: „Бављење у Далмацији било је врло важно по његов даљи рад. Ту, живећи у чистој народној средини, имао је прилике да изблиза позна народ, проучи све његове потребе, измери све зло које долази од незнања и беде. Ту је, учећи децу, почео писати Буквице, Ижицу, Христоитију, и то све на народном језику, и то на језику једног краја где се врло лепо и чисти српски говори. У маломе, његова књижевна делатност почиње од бављења у Далмацији” (Скерлић, 1911).

У Книној крајини остала је жива традиција о знаменитом учитељу Доситеју све до наших дана. Мештани Плавна, углавном избегли по свету после „Олује”, уредили су 2021. г. малу камену „братску кућу”, у којој је Доситеј пре два и по века отворио школу.

Одлазак у просвећени Беч

Пошто је већ научио грчки и упознао и проучио оријенталну културу, античку Грчку и латинску, време је било да се крене на Запад, у походе просвећеној Европи, после девет година „оријенталних странствовања” (Станковић М., 1989). „Рече ли се само да се путује, – с шалом или без шале, то је мени свеједно: мора се путовати” каже Доситеј у једном писму. Дошавши 1771. године из забачене Далмације на периферији Млетачке републике, преко Задра и Трста у просвећени Беч, престоницу моћних Хабзбурговаца, Марије Терезије и Јосифа II, задивили су га и занели европска културна збивања, реформаторске идеје и терзијанско-јозефинистички покрет.

Преко грчког капелана Антима добио је посао учитеља код једног имућног грчког трговца, и убрзо сакупио дванаест ученика. Поред обавеза и сам је узимао часове француског и латинског језика, касније и немачког. Познавање ових језика омогућило му је да почне изучавати западну филозофију и културу. Одушевљавао се француским и немачким просветитељима, енглеским филозофима, јозефинизмом као унутрашњом политиком Јозефа II и реформама Петра Великог и Катарине II. Провео је у Бечу „шест полезни’ и радосни’ година у совершенејшој независности и слободи”, до 1776. године.

Потом одлази у град Модру (око 25 km североисточно од Пожуна, данашње Братиславе), да подучава француски и италијански језик двојицу синоваца архиепископа и митрополита карловачког Вићентија Јовановића Видака, који му је обећао да после с њима може ићи и на неки универзитет у Француску, Енглеску или Италију. У Модри је Доситеј, и сам похађао лицеј, угледну и надалеко познату школу, која је била жариште рационалистичке мисли и књижевног рационалистичког покрета, и слушао метафизику немачког филозофа Баумејстера (Friedrich Christian Baumeister). Данас испред улаза у меморијалну гимназију, стоји биста Доситеја Обрадовића, подигнута 2019. година.

Из Модре Доситеј је са своја два ученика отишао 1777. године у посету митрополиту у Карловце, а затим оде у своје родно место Чаково које је напустио пре двадесет година, „посетити сроднике моје, поклонити се гробовима родитеља моји, и целивати мени свету земљу”. У јесен 1778. године са митрополитовим синовцима из Карловаца се вратио у Пожун, где је остао до средине лета 1779, не дочекавши да митрополит испуни своје обећање и да га пошаље у Немачку. Иначе, познато је да је један од великих српских просветитеља Захарија Орфелин службовао код Владике Вићентија Јовановића Видака у Темишвару, до 1764. године.

Необична маршрута од Трста до Лајпцига

У писму епископу Јосифу Јовановићу Шакабенти, Доситеј каже: „Вама може бити, биће смешно, како то да човек науми из Пожуна у Германију преићи, еда ли му је пут преко Италије, Корсике, Калварије, острова Церига [у Јонском мору, стара Цитера], Хиа, и преко Цариграда, Црног мора, Бесарабије, Молдавије, Полоније и Шлезије? Ово није ни мало мимогред видети земље и градове, но весма окол и накриво”.

Наиме, кад је схватио да се од митрополита Вићентија нема чему надати, он је својим новцем отишао у јесен 1779. године у Трст, где се погодио са српским трговцима да за 500 форинти годишње подучава њихову децу. Али и та погодба се поквари. Намери се на богатог руског архимандрита Варлама, који га је узео за свог учитеља италијанског језика и повео на пут по Италији. Крајем 1779. године оду у Венецију, 1780. у Ферару, затим после Ускрса отпутују у Болоњу, Фиренцу, Пистоју, Луку и Пизу, и преко Апенина у Ливорно, разгледајући и дивећи се лепоти ових градова. У Ливорну се после три недеље Доситеј укрцао сам на брод и поред Корзике и Сицилије отишао на острво Хиос, на којем се задржао 11 месеци, до марта 1781. Ту је у једној приватној школи нашао посао учитеља италијанског језика. Са уштеђевином од 60 дуката кренуо је у Цариград, с намером да и тамо потражи посао учитеља језика, али због појаве куге напусти тај град и првом лађом пође преко Црног мора у Галац, одатле у Фокшане где се запослио код неког молдавског бојара као домаћи учитељ. Са својим ученицима отишао је у Јаши, где је остао годину дана. Јаши је био престоница Молдавије и важан центар православне румунске цркве. Ту упозна просвећеног епископа Леона Ћиука, који је био велики љубитељ књижевности и наука. У јесен 1782. са уштеђевином од око 300 дуката, са неким трговцима крене у Немачку, преко Пољске, Шлеске (Шљонска), Бреслава (Вроцлава) и Лајпцига, стигне у Хале. У Халеу је скинуо своју свештеничку одећу и обуче се у „светске грешне хаљине”, упише се на универзитет, и почне слушати филозофију, естетику и „натуралну теологију” код „славњејшега” у Германији философа, професора Еберхарда. У регистру универзитета стоји да се 17. октобра 1782. уписао „Demetrius Obradovics aus Serbien” (Скерлић, 1911).

Немачка је и раније била идеал Доситеју, али у Халеу је превазишла сва његова очекивања. Он је са тугом у срцу поредио срећну, просвећену и напредну Немачку, „с колико дражим и милијим, толико већег сожаљенија достојнијим земљама, Србијом, Босном и Ерцеговином”. Са уздахом и сузама, сам је себи говорио: „Кад ће у оним нашим прекрасним земљама оваква училишта бити? Кад ће се и она младеж с оваквим наукама

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА...

напојавати. Милиони народа: Јадни Турци чекају, да што паметна чују од дервиша, а бедни и удружени християни од калуђера. Но шта ће им ови казати, кад нигде ништа друго под небом не знаду, него дај милостињу, дај све што имаш, а ти умри од глади и мрзи и проклињи све људе на свету, који твоје вере и закона нису”. Затим додаје: „Гледајући какве се овде књиге сваки дан састављају, пишу и на свет издају, жалост нападаше на мене, кад би год помислио како код нас вичу: Дај нам књиге из Русије”.

Дошавши на идеју да и сам почне писати и штампати књиге, у пролеће 1783. године дође у Лајпциг, који је тада био велико штампарско и књижарско тржиште Немачке. Ту се упише на универзитет, и почне слушати физику код професора Борна. У штампарији Брајткопфа, која је имала ћирилична слова, штампао је у априлу 1783. своје прво писмо „Љубезни Харалампије” (Харалампије Мамула, српски свештеник у Трсту) и „Живот и прикљученија Димитрија Обрадовича, нареченога у калуђерству Доситеја”. Издао је 1784. године две своје нове књиге: „Совети здравог разума”, која је у исти мах манифест целог његовог књижевног рада, и превод „Слово поучително Господина Георгија Јоакима Цолихофера”. За штампање књига потрошио је добар део своје уштеђевине.

Пут у Париз и Лондон

Епископ Леон Ћиук из Јашија пошаље му на дар 35 дуката, и он са тим новцем пође из Лајпцига у „дивни град Франкфурт”, затим пређе у Француску у град Стразбур и преко Меца, Нансија и Линевила, стигне у Париз. Одлазио је и у Версај, видео краља Луја XVI и „предивну краљицу” Марију Антоанету (пет година касније у току велике буржоаске револуције њима су одрубљене главе на гиљотини). После три недеље напустио је Париз, јер му је понестало новца. „Како ми је мучно било из Париза поћи! Али шта ћу? Нужда је тврђа од челика. Какви би’ прекрасни’ књига ту могао накуповати! Чини ми се да сам ту први ред за живота, на оне књиге гледајући, зажалио што нејмам новаца”. Из Париза је са неким трговцем кренуо у Кале. У Камбреу је посетио гроб „блаженог и светог архиепископа Фенелона, Телемахова списатеља”. Затим 1. Септембра 1784. пређе у Довер, па преко Кантерберија стигне у „красњејши и славњејши на свету град Лондон”. Ту је био лепо прихваћен, почео је учити енглески, али га је жеља да „јошт који лист на мојем матерњем језику издам” вукла да се врати у Немачку. После шест месеци проведених у Енглеској, крајем маја 1785. године крене из Лондона лепо испраћен и дариван од пријатеља. Почетком јуна месеца 1785. већ је у Хамбургу, а одатле одлази у Лајпциг. Оно мало новца што му је остало трошио је

Мирко Грчић

шетајући се по мањим градовима, Дрездену (у Саксонији), Алтенбургу (у Тирингији), Цајцу (у Саксонији-Анхалт).

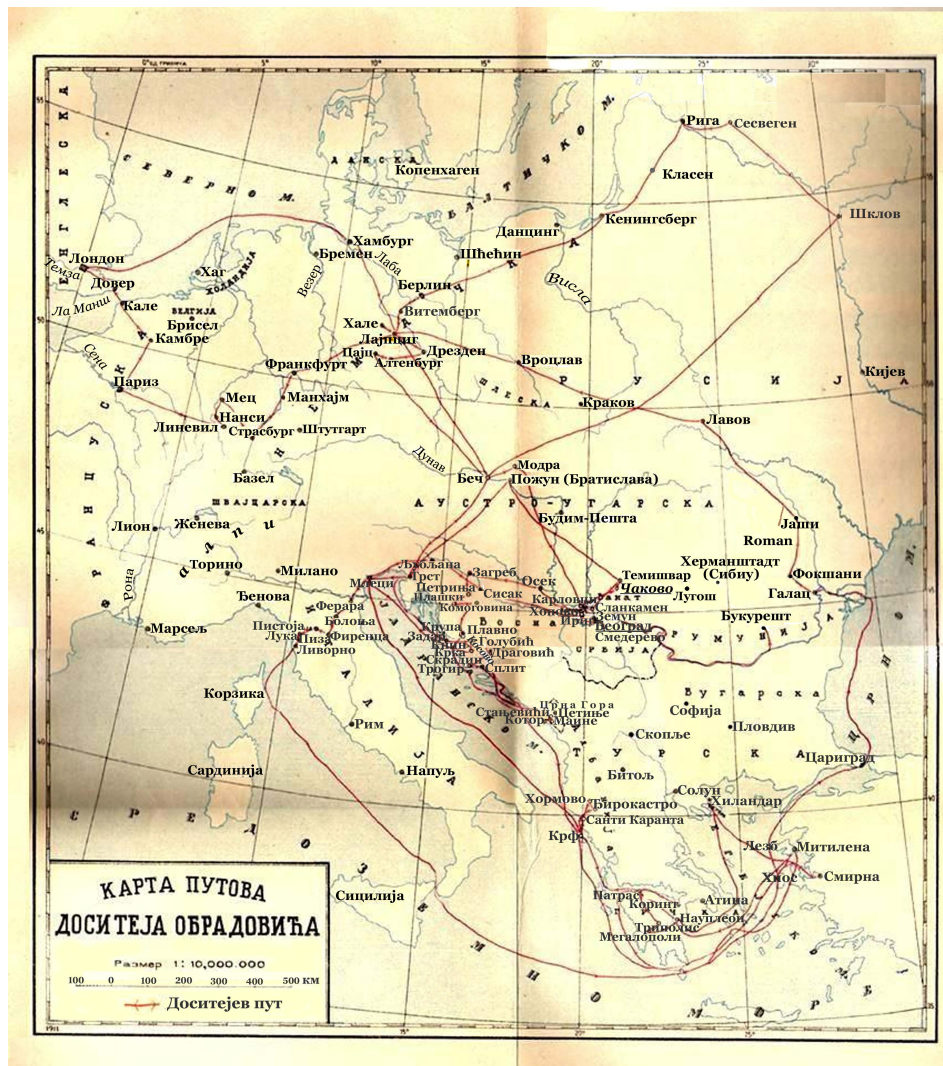
Пут у Русију од три и по хиљаде километара

Још док је био у Лајпцигу добио је позив од руског генерала српског порекла Симеона Зорића да дође у Шклов, у Могилевској области у Русији (данас у Белорусији). Пошто није имао четрдесет дуката за тај пут, крене у Беч у јесен 1785. и ту остане две године, до краја 1787. У Бечу непрестано давање часове из италијанског и француског језика није му остављало времена за писање, а финансијске потешкоће нису му дозвољавале да објављује своја дела. Затим крене из Беча у Шклов, где је стигао крајем 1787. Зорић је ту од руске царице добио велико имање са 16.000 душа и намеравао је да оснује племићку кадетску школу, вероватно је за то и звао Доситеја. Та школа је после Зорићеве смрти премештена 1801. г. у Москву, где је постала Први Московски кадетски корпус. Зорић му је обећао да ће набавити штампарију у којој ће се и његова дела моћи штампати, али не дочекавши то, након шест месеци он напусти Шклов и дође у јуну 1788. у мало место Сесвеген на истоку Лифландије, где је Зорић добио велике поседе и био цењен међу Србима као мецена. Лифландија је у то време била руска губернија на простору данашње Летоније, коју је руски цар Петар Велики купио од шведске краљице Елеоноре 1721. године. Зорић му је дао око 400 рубаља, откупио нешто књига и испратио са вредним поклоном – бундом од крзна лисице. Дошао је 3. августа у Ригу, а 28. августа у Класен, у Курландији (историјској области Летоније, од 1562. до 1795. године била део Војводства Курландија и Семигалија). Затим је стигао 14. септембра 1788. године у Кенингсберг, историјски пруски град (данашњи руски Калињинград), 30. септембра у Берлин, 8. октобра у Витемберг и 20. октобра у Лајпциг.

На дугом путу кроз непознате пределе Доситеј се вероватно служио Орфелиновим географским картама, које је могао набавити у Бечу, мада о томе ништа не пише. Захарија Орфелин је издао неколико географских карата 1774. године у Венецији: Генералнаја карта всеросијској империји; Положение провинциј Лифландије, Финландије, Карелије, Ингрије, и Курландије; Карта географ. Германије, Холандије, Даније; Карта Мале Татарије. Орфелинова опсежна књига „Историја о житија и славних делах великаго государја и императора Петра Перваго” (Венеција, 1772), вероватно му је такође била позната, јер је и он намеравао „Историје неки’ знаменити’ људи издати”. Новцем добијеним од Зорића у Лајпцигу је већ до краја 1788. издао *Басне*, и 1789. г. *Песму заузећа Београда*.

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА...

Ту се Доситејеви аутобиографски описи завршавају. Тад је он прешао педесету годину живота, пропутовао је многе земље, видео многе народе, упознао разне културе, научио десетак језика, прочитао много дела старих и нових светских класика и видео највећи део Европе. У свом образовању прешао је дуги пут од средњовековног калуђера, до модерног учитеља, од испосника и чудотворца до рационалистичког филозофа.

Слика 2. Карта путовања Доситеја Обрадовића. Према предлошку из књ: Скерлић, Драгутиновић: Дела Доситеја Обрадовића, 5. Београд, 1911. (допуне М. Грчић)

Мирко Грчић

Поново пут у Беч и Трст

Године 1789. Доситеј се враћа у Беч, где је остао 12-13 година. У Бечу је живео од давања часова и слабе зараде од продаје својих књига. Пошто је Новаковићева штампарија у којој је штампао своје књиге пренета из Беча у Будим, Доситеј се 1802. преселио из Беча у Трст, где су му српски трговци обећали потпору да пише књиге на народном језику. Од јесени 1803. до пролећа 1804. боравио је у Венецији, да штампа „Етику”. Утицао је на Павла Соларића да преведе и изда у Венецији „Ново грађанско земле-описаније – прво на језику сербском” (1804). У Бечу је 1804. написао свечану родољубиву песму „Востани Србије” која је постала химна устаничке Србије. У Трсту је скупљао новчане прилоге код српских трговаца за војне потребе побуњене Србије. Сакупио је 12750 форинти и дао половину своје уштеђевине 400 форинти (Драгутиновић, 1899).

Најзад долазак у Београд

У Трсту је Доситеј завршио своја путовања по Европи, 47 година након напуштања Хопова. Остало му је још само једно – одлазак у Србију. Кренуо је из Трста 13. јуна 1806. и путем преко Љубљане и Карловца до Сиска, а одатле Савом дође у Земун. У својим дугим крстарењима по Европи, као Одисеј, носио је у души неку исконску љубав према „мајци Србији”, али ипак јужно од Саве никад раније није био. „Зар није могао, уместо да крене из Хопова на запад, једноставно да преплива Саву и нађе се у Београду, уместо да 47 година пешачи по Европи?” (Константиновић, 1963). Није могао, јер његов идеал био је слобода разума, а његов животни пут био је пут просвете и науке. У Србији која је чамила под турском влашћу није било услова да оствари такве идеале.

Септембра месеца 1806, ишао је у Смедерево, које је доживео као Мојсије кад је видео обећану земљу. „Хе моја браћо! Како ми се цели живот краatak чини, док смедеревске нисам видео пределе... Да сам сто очију имао..., јоште не би се довољно оном красотом предела насладио и надивио!”. У децембру био је у Чакову и ишао у Букурешт у дипломатску мисију да Русима изнесе стање Српског устанка и потребе и жеље устаника. У првој половини 1807. г. опет је у Земуну, одржава везе између Карађорђа и карловачког митрополита Стевана Стратимировића, посећује манастир Хоново и Ириг. На Преображење, 6. августа по старом календару, 1808. г., прешао је у Србију, да стално остане и умре у њој” (Скерлић, 1911).

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА...

Доситеј је знао да се нова српска држава не може стварати без образованих људи, те је Правитељствујушћем совјету препоручио „На образовање становника Србије да се обрати највеће старање”. Већ почетком септембра 1808. г., отворио је Велику школу у Београду (претечу данашњег Београдског универзитета), где је у првој генерацији био и Вук Караџић, будући просветитељ нове генерације. Исте године Доситеј је у кући коју му је поклонио Карађорђе, отворио Богословију. Постао је 1810. члан Правитељствујушћег совјета, а почетком 1811. помиње се као „попечитељ просвештенија народнога” што значи министар просвете. Вук Караџић каже: „За владања Црнога Ђорђија у Србији су биле постављене школе готово по свим варошима и градовима, а и у гдекојим селима”.

Доситеј је, према сачуваном писму његовог синовца Григорија у митрополијском архиву у С. Карловцима, умро у Београду, 27. марта 1811. Умро је са „философском спокојношћу и ведрином човека који је живот провео мудро, честито и лепо...” (Скерлић, 1911). Није му се испунила велика жеља да оснује штампарију. То је учинио тек књаз Милош две деценије касније. Сахрањен је у порти Саборне цркве. На надгробној плочи је уклесан епитаф из његових списа: „Овде леже његове сербске кости. Он је љубио свој род”.

Закључак

О Доситеју се углавном писало као писцу и филозофу, а мање су познате његове заслуге за географију. Додуше, он није писао географске књиге, није био стваралац у том смислу. Он је био популаризатор природних наука и просветитељских идеја и на тај начин бацио ново светло на погледе плејаде потоњих српских просветитеља на свет и европски простор и културу. Мрежа Доситејевих путовања по Европи у другој половини XVIII века је изненађујуће добро разграната упркос разним тешкоћама и ризицима путовања у оно време, што сведочи о његовој незадрживој радозналости и авантуристичкој природи. Осим тога, он је утицао на друге српске просветитеље свога доба (на пример Атанасија Стојковића, Павла Соларића и друге), да се позабаве науком и издају прве географске књиге на српском језику. Са ентузијазмом је учествовао у државним пословима у устаничкој Србији. У Великој школи коју је основао, географија је заузела достојно место у сва три разреда. Због свих заслуга његова „мила нација” га и данас памти и поштује као највећег просветитеља после Светог Саве.

Литература

- Аксентијевић, Б. (1966). *Школство и просвета код Срба у XVIII в.* Педагошки музеј, Београд.
- Арсенијевић-Баталака, Л. (1898). *Историја Српског устанка*, I део. Београд.
- Гавела, Ђ. (1962). Доситејев долазак у Хоново и његово бекство из манастира. У: *Доситеј Обрадовић*, Српска књижева задруга, 24-32.
- Деретић, Ј. (1969). *Доситеј и његово доба*. Београд.
- Десница, В. (1934). *Један поглед на личност Доситејева*. Магазин Сјeverне Далмације. Сплит, год, 1 (I), 110-121.
- Драгутиновић, К.М. (1899). Живот Доситеја Обрадовића. У: *Домаћа писма Доситеја Обрадовића*. Српска књижеван задруга, 51. Београд.
- Илић, П. (2023). *Доситеј Обрадовић као филозоф просветитељства*. Досије студио. Београд.
- Ковачевић, И. (2001). *Историја српске етнологије I*. Етнолошка библиотека, 2. Београд.
- Константиновић, Р. (1963). Путник над путницима. Предговор у књ.: *Доситеј Обрадовић*, Познање људи. „Просвета”, Београд.
- Крстић, В. (1980). *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*. Београд.
- Медаковић, Д. (2000). Доситејево виђење света. У: *Живот и дело Доситеја Обрадовића*. Зборник радова са научног скупа САНУ 1999. ЗУНС, Београд, 5-8.
- Обрадовић, Доситеј (1899). Писмо Стевану и Илији Гавриловићу. У: *Домаћа писма Доситеја Обрадовића*. Српска књижевна задруга, 51.
- Обрадовић, Доситеј (1904). *Избор поучних састава Доситеја Обрадовића*. СКЗ, 86, Београд.
- Обрадовић, Доситеј (1911). *Дела Доситеја Обрадовића*. Пето државно издање. Београд.
- Обрадовић, Доситеј (1963). *Познање људи – одабране странице*. Избор и предговор Р. Константиновић. „Просвета”, Београд.
- Остојић, Т. (1907). *Доситеј Обрадовић у Хонову*. Нови Сад, 365-366.
- Остојић, Т. (1962). Утицај хоповске лектире на потоњи књижевни рад Доситејев. У: *Доситеј Обрадовић*, Српска књижевна задруга.
- Скерлић, Ј. (1911). Живот Доситеја Обрадовића. У: *Дела Доситеја Обрадовића*. Пето државно издање. Државна штампарија Краљевине Србије, Београд.

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА...

- Скерлић, Ј. (1912). *Историја нове српске књижевности*. Књижара С. Б. Цвијановића, Београд.
- Станковић, М. (1989). *Прометеј са Балкана – Живот и дело Доситеја Обрадовића*. Београд.
- Стојковић, А. (1980). *Филозофски погледи Доситеја Обрадовића*. Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”. Београд.
- Stuparević, O. (1976). *Srpski putopis o Italiji*. Uporedna istraživanja I. Београд: Institut za književnost i umetnost, 103–181.

Mirko Grčić

THE IMPORTANCE OF DOSITEJ OBRADOVIĆ'S GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE AND TRAVELS FOR HIS ENLIGHTENMENT RATIONALISM AND THE INTRODUCTION OF GEOGRAPHY INTO THE CURRICULUM OF THE GREAT SCHOOL IN SERBIA IN 1808

Summary

Dositej Obradovic (1739-1811) was an influential protagonist of the Serbian national and cultural renaissance, he advocated Enlightenment and rationalist ideas at the end of the 18th and the beginning of the 19th century. In his youth, he became a monk in the monastery of Hopovo in Fruška Gora mountain, but soon abandoned that vocation and left the monastery for Serbian villages in the vicinity of Knin in northern Dalmatia, where he opened village schools and worked as a teacher. He traveled to Greece with the aim of getting to know classical Greek culture. Later, he traveled extensively in Europe, because he was fascinated by the European cultural values and philosophy of the time. He spent most of his time in Vienna, studied philosophy in Halle and Leipzig, went on long trips to Paris and London, Shklov in Russia (today in Belarus), Trieste, Venice and many other places. In addition, he himself studied European languages, read books by European philosophers and began to write and publish books in Serbian. Dositej brought new thinking and new European values to the Serbia. He did much to guide the Orthodox Serbs in the Habsburg Monarchy and then in European Turkey towards the culture of books and literacy. His message to the Serbs is well known: “Books, my brothers! Books, not bells and

rattles...”. He was fascinated by the French and German Enlightenments, English philosophers, Josephinism as the internal policy of Joseph II, and the reforms of Peter the Great and Catherine II. Dositej accepted the critical and rationalist ideas of his time, and emphasized that schools and sciences are needed for free and reasonable thinking and reasoning. That is why he advocated the development of education. With his help, another Serbian enlightener Pavle Solarić published “New Civic Geography - the First in Serbian” in Venice in 1804. During the Serbian Revolution under the leadership of Karadjordje Petrovic, Dositej came to Serbia to help in the organization of the state and in diplomacy. He opened the Great School 1808. year. It was the first higher education institution in Serbia, in the rank of a lyceum, which is considered the forerunner of today's University of Belgrade. Thanks to Dositej and his understanding of the educational importance of geographical knowledge, geography has taken a worthy place in the curriculum in this School. Former students of that school recorded that they studied physical geography in the first year, the political geography of great empires in the second, and the geography of Serbia in the third. He was the first minister of education in liberated Serbia and advocated the opening of primary schools in towns and villages in Serbia, which did not exist at the time of Turkish rule. Due to his merits, Dositej is considered the founder of education in Serbia at all levels, from elementary school to university. In this paper, we are talking about how Dositej fell in love with travel and geographical knowledge, how he introduced geography into the educational system of Serbia at the beginning of the 18th century, and thus laid the foundation for the development of geographical education in Serbia.

ГЕОЕКОЛОШКО КАРТИРАЊЕ У ФУНКЦИЈИ ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА И УРБАНИЗМА

Милутин, А. Љешевић *¹

* Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: Коришћење савремених рачунарских технологија у картографији, прелази из области теоријских и методолошких радова у област широке практичне примене. Ове методе све се чешће користе и постају основни инструменти картографа, географа, геолога или еколога при изради карата. Коришћење савремених метода и средстава у истраживању територије и прикупљању географских информација, ретроактивно утичу на динамичан развој рачунарских технологија. Ово се пре свега односи на стално усавршавање и израду све сложенијих специјализованих програмских производа. Актуелност задатка, објашњава се брзим ширењем употребе све савременијих рачунарских технологија у процесу израде и коришћења географских, геолошких, еколошких и других карата. Ово се нарочито односи на методе обраде систематских дигиталних тематских карата, а у том смислу и геоеколошких карата.

Кључне ријечи: картирање, геоекологија, биоекологија, дигитализација, електронско картирање, животна средина

Abstract: The use of modern computer technologies in cartography is moving from the field of theoretical and methodological works to the field of wide practical application. These methods are increasingly used and become the basic tools of cartographers, geographers, geologists or ecologists when making maps. The use of modern methods and means in territory research and the collection of geographic information retroactively affect the dynamic development of computer technologies. This primarily refers to constant improvement and development of increasingly complex specialized software products. The urgency of the task is explained by the rapid spread of the use of increasingly modern computer technologies in the process of making and using geographic, geological, ecological and other maps. This specifically refers to the methods of processing systematic digital thematic maps, and in that sense also geoeological maps.

Key words: mapping, geoeology, bioecology, digitalization, electronic mapping, environment

¹ Контакт адреса: milutinalj@gmail.com

Методологија геоеколошког картирања

Структура геоеколошке картографије, као посебног научног и техничког правца, обједињује геоекологију и картографију. Повезана је са савременим схватањем екологије као узајамног односа организама или система и животне средине. У оквир екологије сада се издвајају: традиционална биоекологија (животиње, биљке и њихове заједнице) и интензивно развијајуће нове гране, антропоекологија (човек, друштво) и геоекологија (природне компоненте геосистема). Према томе у еколошкој картографији издвајају се три важна правца: биоеколошки, антропоеколошки и геоеколошки.

Биоеколошка картографија за свој основни задатак поставља анализу стања биоценозе. Карактеристике других фактора животне средине изучавају се у обиму, који је неопходан за приказ услова живота живих бића, а у том смислу и човека. Пример за такве карте су, фитоеколошке карте, које приказују повезаност распрострања биљака и услова живота, и зато се користе за индикацију фитоеколошких параметара. Биоеколошка картографија обухвата и широко познату скупину карата о заштити природе, код којих се као централна тема јавља природа, а у животној средини анализира снажан антропогени утицај, који пред нашим очима мења (у историјском размеру времена) природне процесе и географски предео, а неки се формирају током милиона година (геолошког времена-еволуције). Овом научном правцу предстоји да реши много важних задатака, међу којима су: истражити и приказати на картама утицај антропогеног деловања, приказати еколошко стање геосистема свих нивоа, укључујући целу биосферу у новим условима, открити механизме њиховог функционисања и на крају урадити неопходне препоруке за заштиту природе.

Антропоеколошка картографија у центар свог истраживања поставља човека, посматрајући га као жртву утицаја погубних процеса, који су у животној средини изазвани пре свега, привредном делатношћу. Овде се нарочита пажња посвећује решавању проблема медицинско-еколошке картографије, изузетно важне, но до сада веома слабо изучене теме.

Еколошким картама различите тематике и садржаја, даје се посебна улога у остварењу организације еколошке контроле–мониторинга животне средине и спровођењу мера заштите природе. Њих је неопходно посматрати, као важан саставни део еколошког информационог система. Али постојање великог броја нерешених проблема, за сада не дозвољава, да еколошка картографија достигне ниво који задовољава потребе праксе. Издвојићемо неке од њих:

- карте фактора еколошког стања, већином не дају довољно јасну и унифицирану процену ових елемената за потребе екологије и заштите

ГЕОЕКОЛОШКО КАРТИРАЊЕ У ФУНКЦИЈИ...

животне средине, због чега захтевају исцрпну интерпретацију свог садржаја;

- карте стања објеката еколошке анализе (организми или компоненте животне средине), нису довољно раширене и не одражавају увијек јасне критеријуме, који дозвољавају процјену стања објеката;
- до сада нису разрађени опште прихваћени принципи за стварање инвентарских еколошких карата за анализу, процјену и прогнозу;
- недостају унифициране легенде и макете еколошких карата различитог садржаја и размјере;
- недостају инструктивни документи (упутства, стандарди,...), за садржај и организацију радова у области еколошког картирања.

У последње време све већу примену има географски прилаз еколошким проблемима, који одређује успостављање, новог научног и практичног правца - геоеколошке картографије. Опште научни принцип у географији, као и у свим другим наукама о земљи, постаје систематски прилаз. Зато се очигледно све више користе системским прилазом и такве традиционалне методе истраживања, као картографске, предеоне, упоредно географске и многе друге. Систематски прилаз омогућава избегавање главног недостатка научне диференцијације, која дели јединствени објект науке на његове засебне делове. Сам појам система већ указује на повезаност проучаваних фактора у процесу систематског изучавања и неопходност интеграције страна, својстава и односа, који се појављују у процесу научне диференцијације.

Један од најважнијих метода и средстава, који доприноси интеграцији територијалних истраживања јесте картографски, који сам по себи сада постаје дубоко систематичан научно-практични процес. Уз помоћ картографског метода, лоцирају се конкретни географски информациони материјали за конкретну територију, па се могу на карти лоцирати постојеће и истраживане природне и техногене законитости, изводити закључци и процене, које су карактеристичне за проучавану територију. Све ово помаже рационалном планирању истраживања. Зато сви истраживачи сматрају да многе правце научног сазнавања, на пример, заштита и преуређење природе, немогуће је проучавати без карата.

Географска картографија под утицајем времена и захтева друштвене праксе развија се као комплексан правац, у чији задатак улазе вишестрано изражене структуре, везе и динамика геосистема као целовитих природних и социјално-економских творевина. Зато се географска картографија сматра сада као систематско картографско моделовање (израз, анализа, процена и прогноза развоја геосистема). Она у себи обухвата и различите бочне (гранске) правце тематске картографије: геолошке, педолошке,

социјално-економске и друге, које се реализују преко специјалних географских карата, у мери у којој геолошки састав, земљиште, економија итд., могу да се разматрају као компоненте геосистема.

Ширење, усложњавање и заштравање односа између друштва и природе, изазвали су интензиван процес екологазације многих праваца науке и праксе. Осим тога настаје и све више јача, антропоцентричка модалност у еколошком размишљању, која има за последицу постанак и развој одговарајућег погледа на свет, који је присутан у свим сферама човекове делатности. Повезивање екологије са географијом и другим сродним наукама ствара теоретску, методолошку и практичну основу стварања геоеколошког прилаза. Запажамо да овај прилаз основано скреће пажњу на територијалне аспекте узајамног дејства друштва и природе, просторне законитости организације, диференцијације и развоја природних и друштвених система у контексту фактора и услова, који утичу на ове процесе.

Геоекологија која је раширена по објекту и предмету истраживања, део је опште екологије. Неки географи склони су да називају геоекологију екогеографија. Биолози виде у геоекологији, просторни огранак екологије при проучавању екосистема једне регије (предела) или шире. У геолошкој литератури, геоекологију идентификују с правцем, који изучава утицај економске делатности на литосферу. На неки начин, као објекат геоекологије, јављају се територијални делови површинског омотача земље (геосистеми), који укључују, како природне тако и антропогене компоненте. Предмет истраживања геоекологије су последице утицаја друштвене делатности на геосистеме као и реакције геосистема, на те утицаје. У англојезичкој литератури сродну проблематику, сврставају у велику екологију (Одум, 1968) или науку о животној средини (*environmental science*).

У таквом разматрању, појам геоекологије веома је близак појму предеоне екологије, који се широко користи у географској литератури. Ова два термина веома често, се користе подједнако у означавању једног те истог појма, мада су у суштини они различити. Термин предеона екологија, усмерава истраживаче на географску суштину појма. Термин геоекологија, није тако једнозначан и шири је појам.

Неки научници ове термине стављају у потчињен однос једног према другом. Полазећи од самосталности објеката и метода физичко-географских и економско-географских истраживања, сматра се да је предеона екологија, упоредо са социоекологијом, део геоекологије. Полазећи тако од јединства геосистема (предела), може се претпоставити да таква подела и потчињеност, ако су и неопходни, само су на појмовној равни. Тако је геоекологија као резултат конвергенције наука о земљи и биоекологије, дала конкретан допринос у научном решавању проблема

искоришћавања природе. Она не само да је заузела своје место у класификацији природних наука, већ постепено стиче и скуп својих сопствених метода истраживања.

У најважније научне методе геоекологије треба убројати: методе просторне анализе–картографске, графоаналитичке; методе супротно-функционалне анализе–геофизичке, геохемијске, биоценолошке; методе временске анализе–аналогија и ергодизија.

Геоеколошкој картографији у последње време посвећен је значајан број публикација. При томе многи аутори, без обзира на нејасношћу која је присутна у обиму и садржају појма геоекологија, теже широкој интерпретацији овог правца као системско-тематске картографије. Ми геоеколошки прилаз интерпретирамо као општегеографски, где се као објекат истраживања појављују „тотални” геосистеми (Сочава, 1978), а предмет истраживања налази се у антропо и биоцентричном аспект анализе, масовна размена енергије у геосистему и њихов утицај на човека и биотоп.

Геоеколошка картографија предвиђа сагледавање разноврсних својстава територије по различитим пресецима: природним, демографским, техногеним, вертикално-просторним, хоризонтално-просторним и другим. Решавајући проблем геоеколошке картографије, аутори су полазили од одређених методолошких смерница и методичких прилаза. На општем плану њих можемо формулисати као скуп следећих принципа:

1. Принцип системске анализе и синтезе захтева узимање у обзир картографске структуре, састав, функционисање, динамику и еволуцију свих подсистема: природе, економије и друштва.
2. Еволуционо-генетски принцип, проистиче из потребе системског прилаза. Он одражава неопходност проучавања временских и генетичких карактеристика проучаваних објеката, процеса и појава у систему: природа-друштво-економија, њихову анализу и израду карата.
3. Факторски прилаз усмерен је на истраживање појава и изучавање узрочно-последичних веза у наведеном систему и његовим засебним блоковима. Говори се у суштини о појави системско-образујућих веза, које воде ка одређеној форми организације земљиног простора у конкретном делу биосфере.
4. Структурно-морфолошки принцип усмерен је на проучавање морфолошких особина проучаваног објекта, његовог компонентног (елементарног) састава и суперпозиције између појединих блокова-подсистема.
5. Процесно-динамички принцип захтева проучавање процеса функционисања протока енергије у систему и подсистему тријаде природа-друштво-привреда. Наведени принципи носе опште научни карактер. Важно је истаћи да се сви они морају користити или у крајњој мери посматрати

у целини, допуњујући један други. Само у том случају може бити пронађен, проучен и моделован најбитнији део, који образује систем односа у еколошком комплексу било ког таксонометријског ранга.

Посебно место у низу геоеколошких истраживања, заузима изучавање и картографисање градских територија. Град се појављује као целина, која укључује природну основу, „техногени слој” и становништво. У овом односу град као социјални феномен може бити разматран са различитих позиција: природнонаучних, грађевинских, социјално-економских, демографских, медицинских и многих других.

Другим речима систематски прилаз подразумева истицање и обраду одређеног конфигурационалног модела градске средине, од којих сваки модел одражава специфичан аспект те средине у садржинском (објектном и предметном), временском и просторном посматрању. Важно је истаћи да се различити концепцијски модели градске средине налазе у допунском односу, један према другом, што је нарочито битно при комплексном прилазу процени структуре и стања градског система

Код сваког, од градских подсистема, постоје особине које одржавају специфичност објектне, временске и територијалне структуре града, а посредством интегративних особина образују систем. Природни подсистем обухвата: структуру и стање градских биосистема—земљишта, биљака, водених објеката итд; инжењерско-технички подсистем обухвата показатеље грађевинске структуре, популациони подсистем обухвата: показатеље квалитета живота, који укључује пре свега процену стања здравља становништва. Треба подвући да анализу, територијалног и временског аспекта оболевања становника града, треба извести са свеобухватним проучавањем геоеколошких и урбанистичких фактора, са којима чини суштински део савременог комплексног проучавања градова.

Једна од обавеза савремене урбанистичке делатности је целокупно и комплексно истраживање средине, које називамо еколошко или урбоеколошко. Последњи термин проистиче из појма урбоекологија, који се разматра у својству примењене екологије, повезане са урбанистичким планирањем. Предмет урбоекологије можемо дефинисати као истраживање законитости узајамног деловања урбанистичких структура и природне средине и изналажење оптималних решења.

Запажа се сличност циљева и задатака урбоекологије, са циљевима и задацима предеоне екологије (геоекологије) и просторног планирања (примењени део предеоне екологије, чији је циљ оптимизација искоришћавања природе на конкретној територији) при проучавању урбаних територија. На тај начин и урбоекологија и предеона екологија градских територија, имају исти објекат проучавања урбане структуре у природном окружењу, и истоветне задатке—оптимизацију односа техногених система

ГЕОЕКОЛОШКО КАРТИРАЊЕ У ФУНКЦИЈИ...

и природне средине (града и природне средине). На том плану циљеви градске предеоне екологије и урбоекологије потпуно се подударају. Зато изгледа потпуно природним и перспективним, примена суштински разрађених теоријских модела и метода предеоне екологије и географије у методологији урбоекологије, која је у формирању.

Предеоно-еколошки прилаз проучавању градске територије, активно користи методу систематске анализе. У овом случају, град се посматра, као сложен, полиструктурни, отворен, енергетско субвенционисан, геохемијски акумулативно усмерени територијални систем (урбогеосистем). У урбогеосистем улазе три подсистема: природни, инжињерско-технички и демопопулациони. Код предеоно-еколошког прилаза основна пажња се придаје проучавању узајамног утицаја природног и технолошког сегмента средине, као и њиховог заједничког утицаја на предеоно-естетске и санитарно-хигијенске услове, са посебним освртом на здравље становништва и стање градских екосистема. Предеоно-еколошка истраживања обухватају неколико етапа рада: предеоно-еколошку анализу; предеоно-еколошку дијагнозу; истраживачко-нормативну прогнозу развоја градског система; предлоге и препоруке за еколошку оптимизацију градских предела.

У садржају предеоно-еколошке анализе која претпоставља инвентарску (констатујућу) етапу радова, улазе следећи правци истраживања: проучавање природног блока урбогеосистема; истраживање инжењерско-техничког блока; анализа демографске и медицинско-географске ситуације; појашњавање морфоструктуралних карактеристика предеоно-еколошке и урбанистичке основе и њихову суперпозицију; одређивање ресурсно-еколошких потенцијала, постојећих предела града и њихове отпорности на техногене утицаје; поделу градске територије на регионе, подрегионе, крајеве и урбо-предеоне парцеле и процена њиховог еколошко-ресурсног потенцијала при постојећем режиму искоришћавања природе. Важно је истаћи да се спроведена предеона анализа, базира на широкој примени основних концептуалних модела разрађених у географији, урбанизму и њима сродним наукама.

Предеоно-еколошка дијагноза заснива се на процени степена сагласности еколошко-ресурсног потенцијала и еколошког стања урбо-предеоних делова (парцела, подрејона и рејона) у зависности од социјално-економских активности и могућности њиховог извршавања у складу са важећим критеријумима и нормативима.

Истраживачко предеона еколошка прогноза представља средњорочну, од 10 до 15 година, процену могућих тенденција промене еколошког стања градске средине, при постојећим санитарно-хигијенским и еколошким нормама са екстензивном стратегијом развоја градске економије.

Нормативно предеона еколошка прогноза даје процену варијанти интензивног еколошки орјентисаног развоја града, укључујући прогнозу еколошко-ресурсног потенцијала, конкретног урбо-предеоног дела у зависности од стратегије искоришћавања природе.

Методе израде и коришћења дигиталних, електронских и компјутерских геоеколошких карата

Искоришћавање природе у савременој фази развоја друштва доспева на квалитативно и квантитативно нови ниво, кога карактерише смањивање ресурсних потенцијала (у првом реду необновљивих ресурса) и све већи степен загађења околине. Зато је еколошка ситуација у многим регионима толико погоршана да захтева хитну и веома стручну интервенцију, почевши од фазе еколошких експертиза, а завршивши предузимањем мера за заустављање загађења, укључујући уређење простора и рекултивацију (ремедијацију).

При еколошким истраживањима мора се узети у обзир велики број природних и индустријских објеката, са свим својим социјалним и еколошким карактеристикама. Те карактеристике су необично разнолике, поседују просторно-временска својства и зато је један од најприхватљивијих метода еколошке анализе територијалних система управо картографски метод истраживања.

Еколошка картографија је вишеаспектна и може јој се прићи са различитих позиција. Осим тога, проучавање и картографисање екосистема наилази на низ проблема, који настају услед: великог обима информација, неопходних за проучавање еколошких и пратећих економских фактора, који обично имају тешко процењиве квантитативне карактеристике; одсуство метода комплексне процене, која је неопходна, јер детаљно проучавање засебних појава не омогућава и прогнозу резултата њиховог заједничког деловања; компликованости, а често и немогућности вршења експеримента традиционалним методама.

Решавање набројаних проблема и многих других, који се јављају, омогућава коришћење рачунарских технологија за израду дигиталних еколошких карата и њихову каснију анализу. Таквим приступом може се, не само израдити него и на основу нових информација, оперативно обновити (допунити) еколошка карта и формирати картографско-еколошки модел, који се може применити у решавању разноврсних задатака еколошке процене, прогнозе, експертизе итд.

ГЕОЕКОЛОШКО КАРТИРАЊЕ У ФУНКЦИЈИ...

Данас су у пракси два правца коришћења рачунарске технологије при изради карата. Функционална шема првог правца је: – „улаз, чување, излаз”, а шема другог правца је: – „улаз, обрада, чување, излаз” информација.

Постојање првог правца условљено је следећим факторима: жељом различитих организација да уведу савремене технологије у производњу или научни процес; одсуством средстава и времена за израду картографских материјала на традиционалан начин; одсуством врсних специјалиста за картографско цртање, способних да ручно израђују издавачке оригинале; постојање код многих географа, картографа и еколога, одређених навика у раду са различитим графичким пакетима; постојање разноврсних графичких програма и др.

Први правац, уз одговарајуће искуство, може дати добре резултате, у ручно или мало рачунарски подржаној изради карата. Ипак очигледно је, да овај правац, при широкој примени рачунарске технологије у картографији, штетно делује на развој картографије и мора бити потиснут перспективнијим и продуктивнијим правцем, у коме ће рачунар да буде максимално искоришћен у изради нових картографских производа, побољшању њихових карактеристика и продуктивности рада.

Са практичне тачке гледишта, аутоматизована картографија је технолошки процес, који обједињава сакупљање и обраду нумеричких података о објектима на одређеној територији, израду дигиталних модела територије, њихово допуњавање и обнављање, уз коришћење, картографских, аерокосмичких и других података, и на основу тог модела, добијање, различитих аналитичких, графичких и картографских материјала, за конкретног корисника. У првим етапама развоја аутоматизоване картографије долази до измене задатака неопходних математичких прорачуна и њихово представљање у једноставном графичком облику. Ово представљање било је другачије од навикнутих картографских приказа, па методе аутоматизоване картографије нису налазиле широку практичну примену.

Ипак ускоро долази до револуционарних промена у области техничких средстава, рачунарске технике и њених периферних уређаја, израде моћних и свима доступних комерцијалних програма. То је довело до тога да су аутоматизовани методи прешли из области научних истраживања у област широке практичне примене. Сада актуелна нова виша етапа аутоматизоване картографије–геоинформациона картографија, претпоставља стварање и усмерену анализу картографских производа, на бази географских информационих система.

Рачунарски подржане, дигиталне карте омогућавају истраживачу, аутору карте, да ради у дијалогу са рачунарском опремом и открива широке перспективе за оперативну израду модела, који одражавају, не само статистику, него и динамику појаве, упоређивањем различитих објеката

у просторно-временском аспекту, што је нарочито важно за спровођење еколошке експертизе.

Радећи у интерактивном односу са дигиталним картама, помоћу одговарајућих апликација, могуће је осветлити, увеличати посебан део цртежа за детаљну анализу, затим извршити различита повезивања за добијање синтетизоване информације, узрамеравање слике (цртежа) и самим тим показивање развоја или регресије проучаване појаве. Организацијом приступа, ка посебним, одабраним по важности елементима карте, омогућава анализирање односа међу компонентама за тачнију анализу догађаја. Постојање редакторског односа, омогућује оперативном уношењу промена и моделовање постојећих или прогнозираних ситуација. Могућност заједничког коришћења контурних или вишетоносних аеро и космичких снимака, значајно олакшава процес обнављања (допуне) карата.

На монитору рачунара добијамо картографски приказ, обрађен у тренутно изабраном систему условних знакова, који стално можемо пратити и контролисати промене у поступку рачунарске обраде. Такав рачунарска приказ, упамћен у дигиталној форми меморије рачунара, може се користити као модел за разматрање и рачунарску анализу различитих ситуација код планирања изградње индустријских и грађевинских објеката, пројектовања оптималних путно-транспортних магистрала, прогнозе оболевања становништва, итд.

Познато је да су карте просторни, сликовно-знаковни модели, окружења. Под картографским приказом подразумевамо математички одређено, умањено, генерализовано, условно-знаковно приказивање земљине површине, где је приказан размештај, особине и везе различитих природних објеката и социјално-економских појава. Картографским плановима називају се крупноразмерни прикази малих површина земље, а географским атласима се називају одабрани, систематизовани скупови карата, укупне картографске производње. У традиционалној технологији карте, планови и атласи се израђују, издају и често чувају на папирној основи.

Савремена рачунарска технологија омогућава, много оперативнију и продуктивнију, наменску обраду и аутоматизовану интерпретацију огромне количине картографских чињеница. Данас су оне прикупљене и приказане на милионима листова карти, различите намене, и представљају безграничан фонд информација о свету који нас окружује и најважнији су извор знања у наукама о Земљи, а у том смислу и еколошких информација. Да би што боље и ефектније, користили карте и у њима прикупљене информације, постоји само један пут—израда и коришћење дигиталних карти и примена нове (безпапирне) геоинформационе технологије.

Под дигиталном картом обично се сматра нумерички запис у меморији рачунара, картографских информација одређене територије

(приказ и распоред објеката, разних природних и социјално-економских процеса и појава), у потребним кодовима, структурама, форматима и системима рачунања. Другим речима, то је нумерички модел одређеног терена, израђен у одговарајућој математичкој основи, изабраној пројекцији и методологији приказа, усвојеној за карте одређене намене и тематског садржаја и задовољавајућих потреба по садржају, тачности и поузданости.

У односу на лист топографске карте, дигитална карта садржи дискретан, усмерено генерализован нумерички запис њеног садржаја. Због тога је, у многим случајевима, коришћење топографских (папирних) карата за решавање различитих научних и практичних задатака, не само отежано већ и неефикасно. Решење се налази у изради и коришћењу дигиталних карата, које се векторизацијом добијају из растерских (скенираних). Векторизацију изводимо коришћењем савремених софтверских пакета графичке визуализације, декодираних нумеричких картографских података, укључујући и семантику на екрану монитора.

Примећујемо да је процес добијања дигиталних карата од растерских, у многоме интерактиван. Управо интерактивне могућности дозвољавају картографу да допуни садржај дигиталних карата у складу са циљевима и задацима коришћења. Професионалац географ-картограф не само да ће да увуче дигиталну карту у неопходан систем условних знакова (легенду), користећи могућности савременог рачунарско-картографског дизајна, него ће и свесно да усклади ефективне могућности њеног даљег коришћења. Дигиталне карте могу се добити, не само на екрану монитора, њих је лако превести и у традиционалну папирну или пластичну форму, користећи излазне уређаје рачунарских система. При чему добијамо аналогне карте, које су производ штампе (тиражом у једном или више примера) дигиталних карата, коришћењем савремених ласерских или зрачних штампача, који имају висока графичка решења. Такав начин издавања (штампања) карата, много је продуктивнији и економичнији од класичне офсетне штампе.

У целини дигитална картографија тј. дигиталне карте служе као фундамент израде, функционисања и развоја геоинформационих система (ГИС), различитих нивоа и тематске усмерености, укључујући геоеколошке информационе системе (ЕкоГИС), који су сада веома потребни. Савремене рачунарске технологије дозвољавају оперативну обраду и интерпретацију велике масе картографских података, који су акумулисани у картама различите намене, садржаја и размера. Али да би се ефикасно користиле карте и у њима прикупљене информације, треба изабрати и у пракси применити такве методе анализе, синтезе и прогнозе, које ће омогућити решавање постављених задатака.

То омогућавају најновије геоинформационе технологије, које повећују примену софтверских пакета математичко-картографског моделовања и традиционалних метода географске картографије, а реализују се помоћу рачунара и дигиталних карата. Корисник данас може, у циљу рачунарско-еколошке анализе и моделовања, узети било које тематске податке у њиховим различитим односима, што није било могуће урадити старим, традиционалним начинима картографисања и картографским методама истраживања.

То је у складу са тезама Конвенције јединственог светског информационог друштва (информационе цивилизације), прихваћених 1992. године на првом Међународном форуму информатике. У њој се наглашава неопходност обједињавања информација о средини и социјалном прогресу у јединствен информациони простор а у циљу комплексног прилаза решавању проблема еколошке безбедности. Зато се препоручује развијање и коришћење ГИС-а, експертних система и модела различитог нивоа и размере.

Ако се екологија традиционално дефинише као научна дисциплина, која проучава опште законе функционисања екосистема различитих хијерархијских нивоа, онда се геоекологија сматра комплексном науком која проучава утицај природних и антропогених компоненти геосистема на животну средину живих бића, укључујући и човека. Такође информатика подразумева аутоматско прикупљање, обраду, чување и презентацију информација о природи и друштву, а геоинформатика подразумева то исто у решавању различитих еколошких задатака. Носиоци више форме информација, ноосферно-социјалне, су људи. Управо су они први узрочници свих еколошких катаклизми, које се дешавају на Земљи. Суштина геоинформационе проблематике састоји се у аутоматизованом просторно-временском моделовању информација о природној средини (географских и геоеколошких).

Геоинформатика, која представља синтезу картографије и информатике, поседује могућности субстратно-функционалне и просторно-временске анализе геосистема. Зато ГИС-технологије највише одговарају суштини геоеколошких истраживања и формирању новог правца-геоекоинформатике. Отуда није случајно брзо увођење геоинформационих метода у праксу геоеколошких истраживања. Анализом великог броја публикација, домаћих и страних издања, то се и потврђује. Више од четвртине свих публикација у међународном журналу „ГИС Еуропе” разматра примену ГИС-а у еколошком мониторингу и коришћењу природних ресурса. Доста се рекламирају монографије које користе ГИС-технологију у еколошким истраживањима. У домаћој литератури на српском језику из геоинформатике и географије сличне публикације чине

ГЕОЕКОЛОШКО КАРТИРАЊЕ У ФУНКЦИЈИ...

отприлике 7-10% од укупног броја радова. Зато у будућности треба очекивати бржи развој геоеко-информатике, због све веће њене примене у геоеколошким истраживањима.

Управо, синтеза еколошко и информационо сједињене геоекологије и геоинформатике, на бази дигиталних карата и ГИС-технологија, довела је до формирања геоекоинформатике, као новог интегралног научног правца. Најважнији део дигиталне картографске информације су дигитални модели рељефа, реалних (рељеф земљине површине, слојева земљине унутрашњости и др.) и апстрактних (показатељи загађености, квантитативне еколошке карактеристике и сл.) геопоља. Под дигиталним моделом рељефа проучаваног објекта треба подразумевати његов логично-математички запис у нумеричком облику, укључујући задату форму представљања почетних података, њихових узајамних веза и структуре, а такође и метод репродуковања (интерполације, апроксимације или екстраполације) рељефа на основу његових нумеричких података.

За информатичко обезбеђење решавања разних еколошких задатака, а тиме и еколошке безбедности и заштите животне средине, неопходно је сакупити, сачувати, обрадити и интерпретирати различите геоеколошке податке. Намеће се неопходност разликовања чињеница и информација. Чињенице су атрибути информације, док је информација одређени смисао, који се уноси у податке. Али у исто време информацију, представљену у условном облику, нпр. нумеричком, и намењену за увод у аутоматизовани информациони систем, такође можемо назвати чињеницом. Управо преображај геоеколошких чињеница у информацију, путем нумеричког моделовања, стварањем и коришћењем дигиталних геоеколошких карата, применом ГИС-технологије, чине суштину геоекоинформатике и одређују је, као један од најактуелнијих научнопрактичних праваца.

Закључак

Геоеколошко картирање и геоеколошке карте имају веома опширну примену у свакодневном животу, привреди, просторном планирању, одбрани, али и у науци, спорту и образовању. Примена у просторном планирању и урбанизму је најопширнија јер није могуће планирати лоцирање привредних објеката и система без познавања геоеколошких карактеристика простора.

Наиме, није могуће планирати неку хидроелектрану без познавања водних потенцијала (протицај, својства водотока и хидроенергетика). Не може се планирати фудбалско игралиште на некој локацији ако се не

познаје нагиб терена, носивост, ерозивност и слично. Не може се планирати локација депоније отпада ако се не познаје тло (врста, плодност, водност и сл.), близина стамбених и здравствених објеката, спортско-рекреационих објеката итд. Планирање паркова и рекреационих садржаја стриктно је везано за основне геоеколошке карактеристике дате локације. Планирање еколошке заштите простора је једна од основа сваког урбаног и просторног планирања и пројектовања.

Одбрана и војне активности такође зависе од геоеколошких карактеристика терена, јер кретање војске, војних средстава и логистике квалитативно зависи од својстава терена (нагиби, носивост, еродираност итд). Слично, саобраћај и комуникације директно су условљени геоеколошким својствима терена. Изградња комуникационих садржаја, њихова цена и функционалност зависе од геоеколошких карактеристика територије.

Поред тога, геоеколошке карте налазе примену у планирању санације деградираних подручја, као и у процесима ревитализације животне средине. Посебно су значајне за процену ризика од природних непогода као што су поплаве, клизишта или ерозија, што је од кључног значаја за смањење потенцијалних штета и унапређење одрживости простора. У савременом контексту, геоеколошке карте играју важну улогу у планирању одрживог развоја, укључујући примену у обновљивим изворима енергије, урбаном зеленилу и заштити биодиверзитета. Због свега наведеног, геоеколошко картирање представља незаменљиву подршку у доношењу стратешких одлука које се односе на различите аспекте људских активности, уз обезбеђивање хармоничног односа између природе и друштва.

Литература

- Анђелић, М. (1990). *Геоморфологија*. Војногеографски институт. Београд.
- Bognar, A., Lozić, S., & Saletto, M. (2008). *Geoeкологија (skripta)*, Zavod za geografiju i prostorno uređenje (Geografski odsjek), PMF, Zagreb.
- Воскрсенский, С.С. (1971). *Динамическая геоморфология*, МГУ. Москва.
- Гавриловић, Д. (1990). *Регионална геоморфологија*. Природно-математички факултет, 1-258, Београд.
- Эдельштайн, Р. (1947). *Основы геоморфологии*. Москва-Ленинград.
- Janković, M.M. (1973). Ekološki pristup problemu geografsko-ekološkog planiranja i uređivanja u SR Srbiji, *Glasnik Instituta za botaniku i botaničke bašte u Beogradu*, Том VIII.
- Јевремовић, Д., и Костић, С. (2017). *Инжењерска геологија*. Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу.
- Komatina, M.M. (2001). *Medicinska geologija*. Tellur – Geoinženjering. Beograd, str.1-429.
- Лазаревић, Р. (2000). *Геоморфологија*. Природно математички факултет, Бања Лука, стр. 1-484, Београд.
- Љешевић, М. (2007). *Структурна геоморфологија*. Филозофски факултет, Никшић.
- Љешевић, М., и Бакрач, С. (2010). *Картографија за географе*. Институт за географију, Филозофски факултет Никшић, Универзитет Црне Горе Подгорица.
- Љешевић, М. (2005). *Животна средина – Теорија и методологија истраживања*. Географски факултет Универзитета у Београду, стр. 1-532, Београд. (2010 – пето издање, Факултет за примењену екологију Футура, Београд, стр. 0-624).
- Марковић, М. Павловић, Р., и Чупковић, Т. (2003). *Геоморфологија*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Matas, M. (2001). *Geografski pristup okolišu*. Visoka učiteljska škola, Petrinja.
- Милановић, М., и Љешевић М. (2009). *Теледетекционе методе истраживања животне средине*. Географски факултет, Београд, стр. 1-273.
- Сочава, Б. (1975). *Учение о геосистемах*. Наука, Нобвособирск
- Spahić, M. (1999). *Osnove geolekologije*, HARFO-GRAF, Tuzla.
- Цвијић, Ј. (1924 и 1926). *Геоморфологија I, II*. Геца Кон. Београд.
- Škorić, A. (1973). *Pedološki praktikum*. Poljoprivredni fakultet, Zagreb.

Милутин А. Љешић

Milutin Lješević

GEO-ECOLOGICAL MAPPING FOR SPATIAL AND URBAN PLANNING

Summary

Geoeological mapping represents a multidisciplinary approach that integrates ecology, geography, and informatics, emphasizing the application of GIS technologies and digital methods. This advanced methodology facilitates the analysis, visualization, and interpretation of spatial and temporal data, reflecting the intricate relationships between natural and anthropogenic components of geosystems.

The applications of geoeological mapping span a wide array of fields, including spatial planning, urban development, environmental protection, transportation, and disaster risk management. Digital maps provide critical insights for terrain analysis, ecological risk assessment, and infrastructure planning. They also enable monitoring environmental changes, supporting decisions that ensure sustainable land use and resource management.

Innovative advancements in geoeological mapping, such as automated systems for creating and updating maps, allow for more precise and dynamic representations of geosystems. These tools are indispensable for addressing challenges in urbanization, renewable energy implementation, and biodiversity conservation. Geoeological maps thus serve as a vital instrument for optimizing the balance between societal needs and ecological integrity, enhancing informed decision-making across scientific, economic, and environmental domains.

Оригинални научни рад

УДК 061.3:91+39,,1924/2024”
Original scientific article

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА И ЕТНОГРАФА (1924–2024)

Стеван М. Станковић*¹

* Универзитет у Београду - Географски факултет

Извод: Стогодишњица одржавања првог Свесловенског конгреса географа и етнографа пружа прилику за осврт на значај ових научних скупова за развој географије и етнологије у словенским земљама. У раду се анализира историјски развој конгреса, од иницијативе Јована Цвијића до организације петог конгреса у Београду 2024. године. Посебна пажња посвећена је научним доприносима, укључујући пленарне седнице, тематске секције, зборнике радова и екскурзије, које су представљале платформу за интердисциплинарни сарадњу и међународну видљивост словенских научника. Рад наглашава улогу ових конгреса у повезивању научних институција и промоцији културне и научне баштине словенских народа.

Кључне речи: Свесловенски конгреси, географија, етнологија, Јован Цвијић, научна сарадња, културна баштина

Abstract: The centennial of the First All-Slavic Congress of Geographers and Ethnographers offers an opportunity to reflect on the importance of these scientific gatherings for the development of geography and ethnology in Slavic countries. This paper analyzes the historical evolution of the congresses, from Jovan Cvijić's initial initiative to the organization of the Fifth Congress in Belgrade in 2024. Particular attention is given to the scientific contributions of the congresses, including plenary sessions, thematic sections, proceedings, and excursions, which provided a platform for interdisciplinary collaboration and the international visibility of Slavic scholars. The paper highlights the role of these congresses in connecting scientific institutions and promoting the cultural and scientific heritage of Slavic nations.

Key words: All-Slavic Congresses, geography, ethnology, Jovan Cvijić, scientific collaboration, cultural heritage

Предговор

Географија и етнологија међу научницима словенских земаља имају дугу и богату традицију. Истраживања географског простора, човека и људског друштва у њему, била су преокупација већег броја истраживача из неколико земаља. Многи су, на нивоу својих знања, вештина, теренских

¹ Контакт адреса: geofiz40@gmail.com

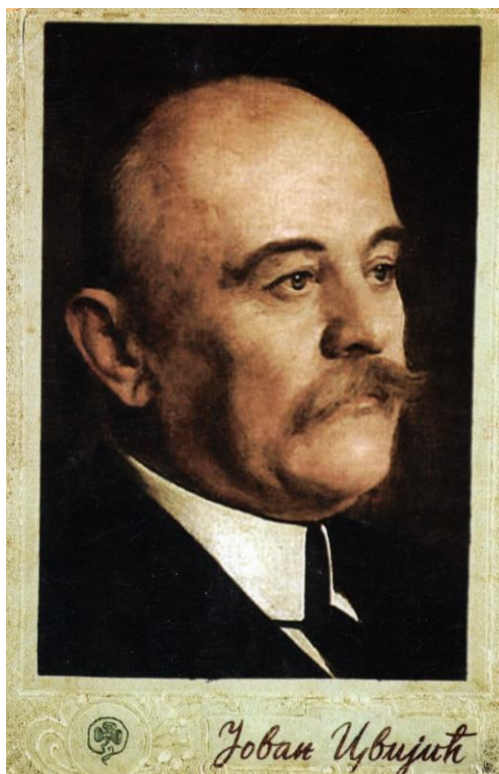
истраживања и познавања литературе, исписивали речи, реченице, чланке и читаве књиге, које су разменом публикација доспевале у готово све географске и етнографске институције. Сусрети географа и етнолога, на теренским истраживањима, стручним и научним скуповима, били су бројни и плодносни. Кроз деветнаести век, посебно средином истог, географија и етнологија су биле веома цењене научне дисциплине и наставни предмети на више факултета и универзитета словенских, и не само словенских, земаља. Тада су, поред осталог одржавани први научни скупови, оснивани етнографски музеји, универзитетске катедре, истраживачки институти, школовани кадрови, организована анкетна истраживања, штампане књиге, приређиване изложбе и доношени закони о заштити географског и етнографског наслеђа. Простор и људи, упознавани са географског и етнографског аспекта, били су, и остају, трајна вредност, јер се на истом долази до сазнања из прошлости, што је од интереса за савременост и будућност.

Пошто је добро познавао историју, природу, становништво, миграције становништва, насеља, привреду и друштвену стварност, Јован Цвијић (Лозница, 1865 – Београд, 1927), недостижни истраживач Србије и Балканског полуострва, београдски студент и бечки докторанд, чест гост и предавач на универзитетима и научним друштвима словенских земаља, али и других земаља Европе, иницирао је одржавање свесловенских конгреса географа и етнографа. Идеја је прихваћена, те је Први конгрес свесловенских географа и етнографа одржан 1924. године у Прагу, граду науке и културе, који је Јован Цвијић више пута посећивао и добро познавао тамошње географе и етнографе. Истичемо чињеницу да је постојала идеја да Јован Цвијић постане редовни професор физичке географије Карловог универзитета у Прагу, за шта је био написан позитиван реферат. Томе су посебно допринели професор Албрехт Пенк из Беча (1859–1945) и професор Лиржи Данеш (1880–1929) из Прага. Јован Цвијић је у Прагу последњи пут боравао као учесник првог Конгреса свесловенских географа и етнографа, када су му указане велике почести, без обзира на то што се, неколико година раније, на избору за редовног професора Карловог универзитета, срдечно захвалио. Патриотизам и љубав према Србији, били су јачи од свега што му је нудио научно и културно развијени свет централне Европе. На Конгресу се срео са председником Чешке Републике Томашем Масариком (1850–1937), филозофом, научником и националним борцем, који је за време Првог светског рата, као емигрант, имао и српски пасош. Јован Цвијић га је упознао на Конференцији мира у Паризу. Пријем учесника конгреса, била је прилика да са њим дуго разговара и да се у име учесника срдечно захвали на гостопримству.

Редовни професор Велике школе Јован Цвијић, остао је у Београду, али сарадњу са колегама из Прага није прекидао, већ је током наредних

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА...

година унапређивао. Отуда не чуди сазнање да је 19. јануара 1927. године, прва делегација страних научника, на гроб Јована Цвијића, дошла из Прага.

Слика 1. Фотографија портрета Јована Цвијића из 1924. године, рад сликара Уроша Предића, уље на платну. Власништво Музеја Града Београда, изложен у Музеју Јована Цвијића у Београду

На челу делегације био је професор др Јиржи Данеш, тада декан Природњачког факултета Карловог Универзитета. Над гробом Јована Цвијића одржао је краћи говор, који је дневни лист Политика 20. јануара, одштампала на првој страни. Уважени чешки професор је, поред осталог, нагласио и следеће: „Да је Цвијић волео наш Праг и наш народ познали смо из тога што је са пуно пожртвовања учествовао на нашим научним конгресима а и на готовости да држи предавања на нашем Универзитету. Сматрали смо као веома високо одликовање када је професор Цвијић изабрао Праг као седиште Првог конгреса Словенских географа и етнографа. Још пре светског рата његова идеја била је да се приређују такви конгреси. Цвијић је био иницијатор и за овдашњи конгрес који се одржа-

вао у Прагу 1924. године. На њему је Цвијић учествовао као једини почасни председник. Цвијић је посветио много времена и много труда за тај конгрес, када је био тешко болестан” (Данеш, 1927).

Од идеје до реализације конгреса

Средином маја 1914. године, Јован Цвијић је учествовао у раду конгреса чешких природњака и географа. Реферисао је о Генетској класификацији балканских језера и о Метанастазичкој карти Србије. Тада је изложио иницијативу за организовање свесловенских географских и етнографских конгреса, онако како су то већ чиниле неке западноевропске развијене земље. Приликом одласка у бању Карлове Вари, ради лечења, готово редовно се задржавао у Прагу и развијао плодно сарадњу са чешким географима и етнографима. Из те сарадње, током наредних година, проистекла су четири конгреса словенских географа и етнографа, јединствени те врсте у словенском простору Европе из времена између два светска рата, али и до данас, како по покровитељству са највиших државних институција, броју учесника и публикованим зборницима радова, тако и по вишедневним стручним, добро организованим екскурзијама.

Први светски рат је онемогућио реализацију словенских конгреса географа и етнографа. По завршетку рата и успостављању неких нових држава и граница неких земаља, створени су услови за реализацију Цвијићеве идеје. „Политичка карта Европе потпуно се изменила. Са изузетком Лужичких Срба, сви Словени су се ослободили и тежња за приснијим везама између њихових географа и етнографа почела је да узима мах. Када су се у младим словенским државама политичке прилике почеле видно сређивати, поново се проф. Цвијић, приликом лечења у Карловим Варима, једног дана састао у Прагу са чехословачким представницима наука, и поново истакао потребу да се што пре организује конгрес словенских географа и етнографа. То је врло добро примљено од свих научних кругова, а исто тако и од чехословачке владе” (Вујевић, 1924).

Идеја Јована Цвијића брзо је реализована. То је остварено захваљујући његовом ауторитету, не само међу словенским, већ и међу европским и светским научницима. У литератури је забележено да је за место одржавања Првог конгреса словенских географа и етнографа, изабран Праг, како због повољног географског положаја и саобраћајних веза, тако и због тога што је имао добро опремљене и уређене научне институте. Позиви за учешће на конгресу упућени су свим словенским националним институцијама из домена географије и етнологије, са нагласком да је потребно у основним потезима приказати савремено стварала-

штво географа и етнографа, поставити програме рада за наредне године и успостави плодносно сарадњу научника словенских земаља, како би се основала стална солидна организација, која би се бавила интернационалним питањима.

Година 1924, била је за Јована Цвијића, српску и европску географију и етнографију, посебно интересантна и бројним догађајима испуњена. Поред Конгреса свесловенских географа и етнолога, и проглашења Јована Цвијића за јединог почасног председника тога скупа, истичемо да је нашем научнику тада додељена Златна медаља Америчког географског друштва, проглашен је за почасног доктора Универзитета Сорбона у Паризу, публикован Зборник радова од пријатеља и сарадника (645 страна), поводом тридесетпетогодишњице његовог научног рада. Српско географско друштво, чији је председник био Јован Цвијић, основало је спелеолошку секцију. Објављена је и данас цитирана монографија Геоморфологија, књига прва (590 страна). Мандат Јована Цвијића на место председника Српске краљевске академије, продужен је за још један мандат. У Академији је основан одбор чији је задатак био да се укључи у рад Интернационалне географске уније. Уз све то, био је те 1924. године, тешко болестан. Лечио се у Београду, Бечу, Карловим Варима и Добрни (Станковић, 2000).

Почев од 1924. до 1936. године, организована су четири конгреса словенских географа и етнографа. После паузе од сто година, у Београду је крајем октобра 2024. године одржан Пети конгрес словенских географа и етнографа. Био је то својеврстан повратак коренима на којима су израстале географија и етнологија. Сви конгреси су привукли велики број референтата из Чешке, Пољске, Бугарске, Југославије, Украјине, Русије, Америке, Француске, Немачке, Италије и Енглеске, а београдски и из Кине, Белорусије, Словачке, Норвешке, Аустрије, Северне Македоније, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Србије, Словеније и Хрватске. Конгреси су радили у пленуму, секцијама и подсекцијама за геодезију и геофизику, хидрографију и климатологију, геологију, геоморфологију, фитогеографију, антропогеографију, статистику, економску географију, етнографску социологију, регионалну географију, статистику и школску проблематику.

Ширина захвата географских и етнографских објеката, појава и процеса указује на свеобухватност тада актуелне проблематике. Са сваког конгреса је одштампан зборник реферисаних радова, којих и данас има у добро организованим библиотекама. За учеснике конгреса увек су организоване додатне активности, приређиване изложбе, посете музејима и научним институцијама, картографским заводима, организовани приједи, банкети и садржајне вишедневне екскурзије. Тиме је вишеструко потврђена потреба за оваквим скуповима, које је иницирао Јован Цвијић, и сам

учесник и референт на првом конгресу. Први конгрес је одржан у Прагу у Чехословачкој 1924. године, други у Пољској у Варшави 1927. године, трећи у Београду у Краљевини Југославији 1930. године, четврти у Софији у Краљевини Бугарској 1936. године и пети у Републици Србији у Београду 2024. године. Посебна одлика конгреса биле су вишедневне, добро испланиране, садржајне и веома инструктивне научне екскурзије, по земљама организатора. За учеснике екскурзија штампане су посебне књиге, као основа за боље упознавање физичко-географског и етнографског простора, појава и проблема на терену.

Посебно је интересантно са колико је љубави и снаге Јован Цвијић пратио организацију и рад конгреса словенских географа и етнографа. Крајем 1926. и првих дана 1927. године, када је био тешко болестан, примаво терапију и неколико месеци лежао у својој кући, често је разговарао са својим пријатељем, лекаром Милорадом Драгићем (1891–1986), који је бдио над њим, не напуштајући га ни једног тренутка. Цвијићев лекар и етнолог је о томе, за дневни лист Политику, поводом смрти Јована Цвијића, изјавио следеће: „Последњи месец дана стање је његово било тако тешко да се јако мучио. Имао је нападе тешког дисања, и у тим се моментима налазио у највећим мукама. При свему том он свој оптимизам није губио, и говорио је, чим би напад најмање попустио: Мислим да ћу испетљати! Онда нам је говорио о свом раду на књизи о психичким особинама балканских народа, коју спрема, причао је да мисли да оде у Варшаву на конгрес географа и етнографа и с одушевљењем је говорио како ће кроз три године, 1930. организовати конгрес словенских географа и етнографа у Београду.” Смрт, која га је задесила 16. јануара 1927. године, спречила га је у томе.

Вишезначајни и тешко достижни конгреси

Пошто су прихватили идеју Јована Цвијића, организатори словенских конгреса географа и етнографа, успели су да привуку велики број уважених научника и професора не само из словенских земаља, већ и неке из остале Европе и Америке, који су се представили рефератима и учествовали у конгресним екскурзијама. Учесници словенских конгреса географа и етнографа су својим рефератима, који су после одржавања конгреса, штампани у посебним зборницима, обележили једно време и стање географије и етнологије у њему. Од првог конгреса дели нас један век, а од четвртог 88 година. Са 200 до 400 учесника, детаљно испланираним посетама разним институцијама, бројним пленарним предавањима и радом у шест до осам секција у више градова, осмишљеним вишедневним стручним екскурзијама, уз присуство највиших државника, кра-

лева и председника и свечаним пријемима, чини се да данас то није могуће поновити. Разноврсност тема из физичке и друштвене географије, геологије, антропогеографије, картографије, топономастике, опште етнологије, музикологије, фолклора, историје географије, историје уметности, од општег до локалног и конкретног, и данас је за уважавање. Зборници конгресних реферата, од којих већина има више од 400 страна, сачувани у малом броју примерака у неким библиотекама, својеврсно су огледало стања географије и етнологије из периода пре и после Великог рата. Изложени реферати су штампани на језицима онако како су их аутори предавали редакцији зборника, тј. онако како су реферисани. Текстови радова, уз одговарајућу статистичку документацију и илустрације, чине се и данас корисним. Литература је то од које се полази у неким савременим истраживањима, али и штиво за компарацију садашњих са некадашњим знањима из домена више научних дисциплина и научно-истраживачких центара.

Плодоносна сарадња са чешким географима

На значај одржавања конгреса свесловенских географа и етнографа, и ауторитет Јована Цвијића, на себи својствен начин указује чињеница да је покровитељ Првог конгреса свесловенских географа и етнографа, одржаног у Прагу 1924. године, био Томаш Г. Масарик (1850–1937), чешки научник, филозоф, професор Карловог универзитета у Прагу, политичар и државник, који се, поред осталог, бавио и јужнословенским проблемима, осуђујући методе Хабсбуршке монархије у односу према народима Балканског полуострва. Председник Чехословачке Републике био је 1920., 1927. и 1935. године, тј. у време одржавања свесловенских конгреса географа и етнографа. Познавао је и уважавао Јована Цвијића, са којим је сарађивао на Конференцији мира у Паризу 1919. године.

Добар познавалац живота и научног стваралаштва Јована Цвијића, професор Карковог универзитета из Прага, Јиржи Данеш (1880–1928), који је са Цвијићем повремено учествовао у теренским истраживањима Босне, Херцеговине и Далмације, у књизи Јован Цвијић, која је на чешком језику објављена у Прагу 1926. године и 1927, у преводу др Милорада Драгића, објављена на српском језику, у Београду, као прва свеска Посебних издања Српског географског друштва, поред осталог, написао је и следеће: „Цвијић стоји у вези са чешким географима од 1902. године, када је први пут посетио Праг као назначени кандидат за редовног професора географије после Јана Палацког. Од тога доба почиње интимнији додир између њега и његове школе и чешке млађе генерације географа. Господин Цвијић нам је увек био сјајан пример: увек пријатељски наклоњен, и

спреман да нас посаветује. Из његовог многоструког рада и светског успеха црпели смо и ми снаге и подстрека. Радо нам је пружао прилику, да учествујемо на његовим научним путовањима. Старао се о свима чешким научним радницима који се баве питањима Јужних Словена и Балканског Полуострва. Његово учешће у нашем научном животу нарочито је интензивно од 1912. При својим путовањима ради лечења у Карлове Вари, Цвијић се скоро редовно задржава и у Прагу. За време рата, а и на конференцији мира у Паризу, био је у живом додиру са чехословачким и пољским националним радницима, нарочито са г. Масариком и Бенешом. 1914. године видно је учествовао у географско-геолошкој секцији са неколико својих сарадника на петом конгресу чешких природњака и лекара. Био је почасни председник. Предавао је у суботу 30. маја о Генетској класификацији балканских језера и о Метанастазичкој карти Србије. Тада је ишао на екскурзије приређене по прашкој околини. Ускоро је требало да се припрема за конгрес словенских географа. То је остварено тек после Светског Рата” (Јиржи, 1927).

Први конгрес словенских географа и етнографа

Приликом Цвијићевог боравка у Прагу, више пута се разговарало о организацији конгреса словенских географа и етнографа, за који је наш научник имао посебне заслуге. На заузимање Јована Цвијића ова идеја је реализована 1924. године, када је у Прагу организован Први конгрес словенских географа и етнографа. „Свечано је отварање конгреса било у среду 4. јуна 1924. године, пре подне, у Народном Музеју, у сали Пантеона. Њему су присуствовали представници чехословачке владе и сви делегати. После извештаја главног секретара Г. Вацлава Швамбере, професора Географије и управника Географског Института Карловог Универзитета у Прагу, о раду организационог комитета на припремама и организацији конгреса, поздравили су рад конгреса представници чехословачке владе и по један делегат од сваке словенске заједнице. Проф. Јован Цвијић поздравео је конгрес као представник наше делегације и у свом је говору истакао његову потребу, изјавио да је конгрес стална организација и да ће се повремено састајати у разним словенским земљама. Затим је на предлог ђенерала Г. Стевана Бошковића, председништво конгреса поверено Чесима, као организаторима, а за почасног је председника изабран Г. Јован Цвијић” (Вујевић, 1924).

Иницијатива Јована Цвијића показала је добре резултате, а конгрес постигао завидан успех, јер су му присуствовали професори и научници из Чешке, Словачке, Србије, Хрватске, Словеније, Бугарске, Пољске, Русије, Румуније и Украјине, око 400 делегата. Јован Цвијић је на конгресу

одржао два предавања и две конференције за штампу. Запажене реферате изложило је још неколико представника из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Констатовано је да је Цвијићева заслуга била од великог значаја, јер лични и народни мотиви нису били сметња успешној реализацији конгреса, оснивању сталне комисије и договору да се наредни конгреси одржавају у правилним временским размацама. Његови сарадници су тада с пожртвовањем развили примеран рад и допринели оснивању сталне комисије за сарадњу словенских географа и етнографа. Иако је Јован Цвијић 1924. године имао велике здравствене проблеме, није одустајао од своје намере. Госпођа Љубица Цвијић је у свом Дневнику, поред осталог, забележила и следеће: Из Беча иде у Праг (2. јун 1924) на први Конгрес словенских географа и етнографа, остварен његовом заслугом (одржан 4–8 јуна). Још пре рата његов је предлог био да се почне са приређивањем ове врсте конгреса: његови пријатељи у Прагу примају са живим одобравањем предлог, нарочито после рата када је поново покренуо и предложио да први конгрес буде у Прагу. Одржао је предавање на првом Конгресу словенских географа и етнографа у Прагу О маринском лакустријском рељефу. Изабран је за јединог почасног председника на првом Конгресу словенских географа и етнографа, одржаном 4–8 јуна у Прагу. Покровитељ конгреса био је председник Масарик. По завршетку конгреса, дао је на два конференцијама, као гост Карловог Универзитета, врло инстрективну слику својих назора о геоморфологији” (Цвијић, 1987).

Зборник реферисаних радова, са првог конгреса словенских географа и етнографа, публикован је на 465 страна 1926. године у Прагу, под насловом *Sborník I sjezdu slovanských geografů a etnografů, Geografický ústav Karlovu University, Praha*. Радови су излагани и штампани на језицима референата или на француском језику. Изложено је 240 реферата и то девет на пленуму и 131 у секцијама. Првом конгресу словенских географа и етнографа председавао је Јован Цвијић, а одговарајућим секцијама, којих је било шест, Стеван Бошковић, Боривоје Ж. Милојевић, Боривоје Дробњаковић, Владимир Ткалчић и Нико Жупанић.

Реферате на првом Конгресу словенских географа и етнографа, штампаним у зборнику 1926. године на 465 страна, поред Јована Цвијића, изложили су и следећи наши професори и научници: Stevan Bošković, načelnik Vojnog Geografskog Instituta – *O pracích kartigrafických v Jugoslaviji* (O kartografskim radovima u Vojnom Geografskom Institutu); Pavle Vujević, profesor Univerziteta u Beogradu – *Caractères climatiques du Royaume des Serbes, Croates et Slovenes*; Petar S. Jovanović, docent Filozofskog fakulteta u Skoplju – *Resultats et méthodes des études du relief fossile marin et lacustre autour du bassin pannonien et dans la Péninsule Balkanique*; Borivoje Ž. Milojević, profesor Univerziteta u Beogradu – *Sur les principaux profils*

antropogéographiques dans la Royaume des Serbes, Croates et Slovènes (Antropogeografski profil od Jadranskog Mora do moravske doline i duž linije Morava-Vardar); Pavle Vujević, profesor Univerziteta u Beogradu – Glavni tipovi klime u južnoslovenskim zemljama); Artur Gavaci, profesor Univerziteta u Ljubljani - O organizaciji meteorološke službe u Sloveniji; Petar S. Jovanović, docent Filološkog Fakulteta u Skoplju – Rezultati i metode ispitivanja marinskog i lakustrijskog reljefa u našim krajevima; Fran Tućan, profesor Univerziteta u Zagrebu – Crvenica i boksit u južnoslovenskom kršu; Iv Šatenjo – Geomorfološka ispitivanja u Bosni; Vouk, profesor Univerziteta u Zagrebu – O svojim biogeografskim ispitivanjima; Borivoje Drobňaković, kustos Etnografskog muzeja u Beogradu – O rezultatima i metodama ispitivanja naselja i porekla stanovništva u Srpskom Zemljama: Владимир Ткалчић, kustos Muzeja u Zagrebu – O radu Etnografskog muzeja u Zagrebu; Вид Вулетић Вукасовић – Планинштац у Херцеговини; Niko Županić, upravnik Etnografskog muzeja u Ljubljani – Prva pojava Antâ u historiji; Емило Ј. Цветић, profesor Više Pedagoške Škole u Beogradu – Razvitak i sadašnje stanje geografske nastave u južnoslovenskim srednjim školama.

Учесници конгреса усвојили су двадесет резолуција које се тичу будућег рада. Посебно су важни закључци да се у зборнику првог конгреса штампају адресе свих научних и стручних географских и етнографских институција, да се оснује словенска географско-етнографска ревија за публикување научних радова, да се приступи изради компаративног речника, да се успостави размена универзитетских професора, карата и публикација, уз међууниверзитетске екскурзије по словенским земљама, да се у словенским земљама, које излазе на море, оснују океанографски институти, да се ојачају везе на плану статистике и географије и пажња посвети истраживањима народне музике, да се конгреси одржавају сваке треће године у другој словенској земљи, при чему онај 1927. године у Пољској. Израда докумената поверена је Чехословацима, којих је, уз Пољаке и наше представнике, било највише на седницама у Прагу и на конгресним екскурзијама.

После радног дела конгреса, који је завршен у недељу 8. јуна за учеснике су организоване екскурзије. Учесник конгреса, наш професор Павле Вујевић, је поред осталог забележио и следеће: „Делегацијама је и ван конгреса указивана велика пажња и врло су лепо биле предусретане. Сам председник Чехословачке Републике, Г. Томаш Масарик, признати научник и велики национални борац, био је протектор конгреса и у том је својству за 5. јун у вече позвао све делегате у своју палату на Храдчању, где је био концерт чешког квартета и закуска. При улазу у свечану салу био је Председник Републике бурно и одушевљено поздрављен, а затим га је у име конгреса поздравио почасни председник Г. Цвијић, и том приликом се

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА...

захвалио на свему што је Чехословачка учинила за његово остварење. После закуске се Г. Масарик дуго разговарао са великим бројем делегата и живо се интересовао за рад конгреса” (Вујевић, П. 1924). Српско географско друштво пратило је рад Првог конгреса и своје чланство о том значајном догађају обавештавало прилозима штампаним на страницама свог Гласника.

Други конгрес словенских географа и етнографа

На основу закључака Првог конгреса словенских географа и етнографа, одржаног 1924. у Прагу, други је 1927. године одржан у Варшави у Пољској, од 2. до 12 јуна. На конгресу је учествовало око 200 делегата, међу којима је највише (око 100) било из Чешке. Представника Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, било је 16. Географско друштво представљали су Павле Вујевић и Емил Цветић, Универзитет у Београду Владимир К. Петковић, Српску Краљевску Академију Недељко Кошанин, Историјско-археолошки музеј из Скопља Војислав С. Радовановић, Министарство просвете Фран Тућан, Боривоје Ж. Милојевић, Боривоје Дробњаковић, Синиша Станковић и Петар С. Јовановић, Министарство војске и морнарице Стеван Бошковић и Министарство социјалне политике Лазар Костић. Конгресу су присуствовали и Антон Мелик, Брезник Е. Шневајс и Сима М. Милојевић, који је по повратку из Пољске у Гласнику Географског друштва објавио интересантну белешку о конгресу.

Поред делегата из словенских земаља, било је и неколико учесника из Француске, Енглеске, Италије и САД. У жељи да учесници Конгреса упознају Пољску, исти је организован као научна екскурзија, што значи да се реферисало у више места. Конгрес је почео рад 2. јуна у Ђеђицама, малом граду у пограничном простору Пољске Шлезеје, тј. Горњег Шљонска. „Овде је сваки од учесника конгреса добио место у вагону лите у коме се становало за цело време конгреса. Истога дана прешло се у Катовице, где је управо и започео конгрес. У овом центру рударства и индустрије у Горњем Шљонску, после пријема од стране Друштва пријатеља науке, пољски научници су одржали неколико информативних предавања о геолошкој структури, рударству, привреди и становништву Горњег Шљонска. После подне је приређено неколико екскурзија (антропогеографска, геолошка) и разгледани рудници угља, топионице цинка и хемијске фабрике” (Милојевић, 1928).

Даљи рад конгреса одвијао се у Познању и његовој околини. Уз пријем на Универзитету, одржано је неколико предавања о тектоници, становништву и значају географских фактора у историји Пољске. Иза тога је организована екскурзија по пољском приморју, са разгледањем луке у

Гдањску и упознавањем са глацијалним облицима рељефа, пешчаног острва Хела и хидрографске мреже околине Познања. Учесници конгреса стигли су у Варшаву, где је 5 јуна званично отворен конгрес. Том приликом професор Универзитета у Љвову, Евгењуш Ромер, пригодним говором одао је пошту преминулом Јовану Цвијићу, „...творцу идеје конгреса словенских географа и етнографа” и једином његовом почасном председнику. Рад Конгреса је настављен 5. и 6. јуна у Варшави, предавањима у пленарној седници и секцијама за Картографију, Геофизику, Геодезију, Метеорологију, Климатологију, Хидрографију, Геоморфологију и Геологију, Биогеографију, Зоогеографију, Антропогеографију и Привредну географију, Антропологију, Демографију, Етнографију и Социологију, Историјску географију, Историју географије и Наставу географије. За учеснике Конгреса организоване су посете Историјског и природњачког музеја, Ботаничке баште и Војно-географског института. Дан касније, Конгрес је наставио рад у Вилни, граду, где су тада још увек били очувани неки елементи оријента. Из Вилне, учесници конгреса, дању су путовали у Лавов, пругом која је водила кроз шумовите и ретко насељене Припетске мочваре, Полесје и Волинију. У Лавову је одржана друга пленарна седница, а радиле су и неке секције. Подељени у две групе, учесници конгреса су разгледали експонате картографске изложбе Географског института на Универзитету. Пут је даље водио у Татру, Бориславу, где су разгледани извори нафте, Закопане, где су посећена нека високопланинска ледничка језера и Кузни-це, где су, за учеснике конгреса, приређене народне игре татарских горштака.

Други конгрес словенских географа и етнографа завршен је у Кракову 12. јуна. Поред осталог, тада је прихваћено да се наредни, трећи, конгрес, организује 1930. године у Београду. На необично организованом конгресу у Пољској, презентирано је око 300 предавања, пређено више стотина километара и упознато широко пространство Пољске. „Ако је главни циљ овако сјајно организоване екскурзије био да учесници конгреса што боље упознају пољску земљу, онда се може слободно рећи да је он и постигнут. Али је конгрес и научно врло добро успео, и показао како на високом ступњу стоје географија и етнографска наука код словенских народа. То се јасно манифестовало не само у великом броју, него и у квалитету научних предавања.

У осам научних секција одржано је на седницама у Варшави, Вилни, Лавову и Кракову преко 300 предавања. Расправљани су често врло значајни проблеми и излагани резултати проучавања од општег значаја као и о проучавању словенских земаља и народа. Разумљиво је да је у овако великом броју питања било и ситнијих, од мањег, нарочито од локалног значаја. Поред тога овако велики број предавања, поред сталног екскурзирања, непрекидних промена средине и утисака и стриктно

ограниченог времена, прилично је заморно, те кашто и врло интересантна питања нису привукла већу пажњу” (Милојевић, 1928).

Насловна страна зборника радова, који је штампан 1929. године, у редакцији професора Лудомира Савицког, гласи: *Pamiętnik II. Zjazdu slowiańskich geografów i etnografów w Polsce w r. 1927, Krakow, 1929*. На другом Конгресу словенских географа и етнографа, који је одржан 1927. године у Пољској, рефератима, који су штампани у два посебна зборника, представили су се следећи наши професори и научници, из Београда, Загреба, Љубљане и Скопља, биолози, географи и етнографи, референтима, који су радови објављени у посебном зборнику, и то: *Siniša Stanković – O geografskom rasprostranjenju slatkovodnih Triklida na Balkanskom Poluostrvu (Sur la répertition géographique des Triclades d’eau douce dans la Péninsule balkanique)*; *A. Steboute – Sur l’organisation d’une section agrogéographie*; *Jože Rus – Beograd in geneza Jugoslavije iz makroplastike njene prirode (Belgrade et la genèse de la Yougoslavie d’après la macroplastique de la nature)*; *Branimir Gušić – Antropogeografski osnovi u razvitku Zagreba (Fondaments antropogéographiques du développement de Zagreb)*; *Војислав С. Радовановић – Проблеми антропогеографских испитивања Јужне Србије (Problèmes de géographie humaine de la Serbie du Sud)*; *Стеван Бошковић – Карта Краљевине Југославије и суседних покрајина, размер 1:1.000.000 (Carte du Royaume Yougoslave et des contrées voisines échelle 1:1.000.000)*; *Милисав Лутовац – Сточарство на Ајли (L’élevage sur la montagne de l’Hajla)*; *Anton Melik – Kozolci na Slovenskem (Séchoirs pour les produits agricole en Slovénie)*; *Borivoje M. Drobňaković – Sur la composition ethnique de la population de la Šumadija*; *Шпиро Солдо – Типови кућа и зграда у Босни и Херцеговини (Types des maisons et des dépendances en Bosnie et en Herzégovine)*; *Казимировић Р. Н. – Трагови византијске црквене уметности на нашим народним шарам (Vestiges de l’art sacré byzantin sur nos motifs nationaux)*; *Петровић П. Ж. – О ношењу терета људском снагом у нашем народу (Port des charges par les hommes chez nous)*; *Влаховић М. С. – Постанак црногорских и брдских племена (Formation des tribus de la Crna Gora et des Brda)*; *Милојевић М. – Некоје одлике музичког фолклора Јужне Србије (Quelques particularités du folklore de musique de la Serbie du Sud)*; *Миленко Филиповић – Бећарице и кућарице у Скопској котлини (Bečarice et kučarice dans le bassin de Skopje)*; *Niko Županić – Značenje nekih starih geografskih i etničkih imena na Balkanskom Poluostrvu (Signification de quelques anciens noms géographiques et ethniques de la Péninsule Balkanique)*; *Širola B. – Pučka muzika u Hrvata čakavaca (La musique populaire chez les čakavci croates)*; *Artur Gavaci – Oko problema krsta s kukama – svastike (Sur le problème de la croix gammée)*; *Kus. Nikolajev M. – Motiv životnog stabla na obrovačkom koporanu (L’arbre de vie représenté sur le dolman d’Obrovac)*;

Borivoje Ž. Milojević – La région montagneuse de la Yougoslavie; Budimir M. – Zu den Donau namen, Поповић Д. Ј. – О постанку паланака у Моравској долини (L'origine des bourgs dans la vallée de la Morava); Никола Радојчић – Природа византијско-српске границе од XI до XIII века (La nature de la frontière byzantino-erbe du XI au XIII siècle).

Трећи конгрес словенских географа и етнографа

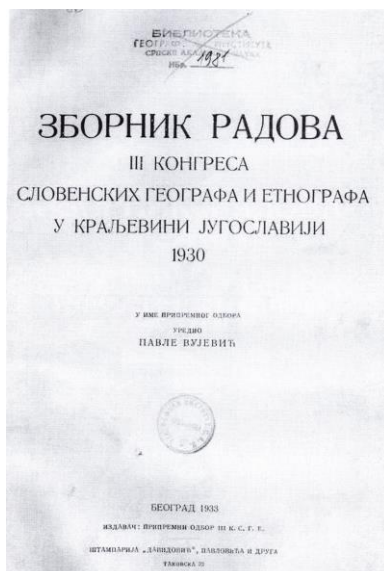
На завршној седници Другог конгреса словенских географа и етнографа, који је 1927. године одржан у Пољској, по овлашћењу Владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, на предлог геодетског генерала Стевана Бошковића, тада председника Географског друштва, које је на предлог Јована Цвијића, нешто раније тако названо, изгубивши атрибут Српско, организација Трећег конгреса словенских географа и етнографа, поверена је Географском друштву у Београду, које је на сарадњу позвало све тада постојеће географске и етнографске институције у земљи. Покровитељ скупа био је краљ Александар Карађорђевић. Посебно је интересно да су у Почасни одбор Конгреса именовани министар просвете, министар војске и морнарице и министар спољних послова и саобраћаја Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. За чланове организационог одбора изабрано је неколико научника из Београда, Загреба, Љубљане и Скопља.

Главни организатор овог међународног скупа било је Географско друштво у сарадњи са осталим географским институцијама у земљи. Конгрес је одржан од 4. до 17. маја 1930. године, уз учешће око 300 делегата. Већ 5. маја, учесници конгреса посетили су Војно-географски институт у Београду, као увод у наступајућу екскурзију. По узору на конгрес, организован три године раније у Пољској, потенциран је рад на екскурзији по Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, као начину упознавања њених широких равничарских, планинских и приморских пространа. За те потребе израђени су детаљни прикази терена којим се путује и места у којима се кратко борави. Конгрес је отворен у Београду, 4. маја, а затворен у Загребу 17. маја. Као изасланици, на Конгрес су допутовали представници Пољске и Чехословачке академије наука, универзитета из Варшаве, Кракова, Прага и Братиславе, географских друштава из Варшаве, Лођа, Париза и Лила, као и Војних географских института из Варшаве и Прага. Реферати су презентирани у Београду, Скопљу, Љубљани и Загребу, тј. у местима задржавања учесника екскурзије.

У раду Конгреса, поред наших професора и научника, било је представника из Пољске, Чехословачке. Представника из Русије и Бугарске није било. „Русе и Украјинце репрезентоваху многа виђена имена њихових

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА...

емиграната... То су уистину два тешка болна факта али живот мора да пређе преко њих и тражи од свих садашњих конгресиста још јачу активност, још веће напрезање енергија, да се започети склад научнога рада међу словенским народима и племенима ојача и прошири, те да коначно дође до формирања словенске научне велесиле у сврху унутарње изградње и афирмације према вани” (Ткалчић, 1930). Из Француске, Белгије и Немачке било је осморо учесника конгреса. Рад Конгреса се одвијао у пленарним седницама и у секцијама за Геодезију, Картографију, Геофизику, Метеорологију, Климатологију и Хидрологију, Геоморфологију, Геологију, Фитогеографију, Зоогеографију, Антропогеографију, Привредну географију, Етнографију, Социологију, Демографију, Антропологију, Регионалну географију, Методику географије, Историјску географију и Историју географије.

Слика 4. Изглед корице Зборника радова са III Конгреса

Професор Географског завода Универзитета у Београду, Боровоје Ж. Милојевић, један од учесника конгреса, поред осталог забележио је и следеће: „Наши научни радници одржали су сразмерно мали број предавања о нашој земљи и народу, али су зато другим начинима упознавали учеснике конгреса са нашом земљом и народом. Они су најпре издали, на нашем и француском језику, дело Краљевина Југославије, географски и антропогеографски преглед, у коме су наша земља и народ скоро свестрано приказани. Затим је опет у нашем и француском језику, изашао Опис

пута (од Београда преко Сарајева до Загреба, где су крајеви, кроз које се пролазило. Такође свестрано приказани. Оба ова дела пружила су учесницима конгреса општу представу о нашој земљи, и дала подробна обавештења о крајевима, кроз које се екскурзија кретала” (Милојевић, 1931). Опис пута III конгреса географа и етнографа у Краљевини Југославији, уредио је професор П. Вујевић, а објавила штампарија Давидовић у Београду.

Плене не само дужина, већ и садржајност и морфолошко-антропогеографска сложеност и инструктивност маршруте конгресне екскурзије, посебно са аспекта превозних средстава, квалитета пруга и путева, смештајних објеката и сл. Чини се да од тада до данас, а и у будуће, није могуће поновити такво масовно и инструктивно студијско географско-етнографско путовање. Учесници конгреса су из Београда пловили Дунавом кроз Ђердапску клисуру, а затим пут наставили железницом преко Неготина и долином Великог Тимока, кроз Зајечар, Књажевац и Сврљичку клисуру до Ниша. Из овог града су, долином Јужне Мораве, поред Лесковца и Врања, преко Кумановско-прешевске повије, стигли у Скопље. Екскурзија је настављена путовањем кроз Косово и Метохију и кроз Косовску Митровицу, долином Ибра до Краљева. Пут је даље водио долином Западне Мораве, преко Чачка, кроз Овчарско-кабларску клисуру и Ужичку Пожегу до Ужица, а одавде, преко Дрине, до Сарајева. Затим се путовало долином Неретве, кроз Мостар и крашко Попово поље, до Дубровника. Путничким бродом пут је настављен Јадранским морем до Сплита, Огулина и Сушака, а одатле железницом до Љубљане и Загреба, где су се после завршних реферата, учесници конгреса разишли, до новог сусрета који је ће бити одржан у Софији.

Обимне и документоване прилоге у књигама I и II Опис пута Конгреса словенских географа и етнографа, написали су: Павле Вујевић, Војислав С. Радовановић, Миленко С. Филиповић, Шпиро Солдо, Иво Рубић, Луцијан Маричић, Антон Мелик и Вечеслав Хенеберг. Екскурзија по природно и етнички интересантним крајевима Краљевине Југославије, отворила је „...нове хоризонте рада и подала тачније сазнање о елементима наше народне културе. Рад секција на путовању био је већином кориснији него на сједницама” (Ткалчић, 1930). По завршетку конгреса у неколико часописа објављени су дужи и краћи осврти на организацију и ред истог. Има примедби да је било пренатрпаности програма, мало времена за дискусију, недовољно опште-теоријских радова, доста слободних разговора и упознавања, као и то да је екскурзија била дуга и напорна и жаљење због одсуства неких словенских представника (Ткалчић, 1930).

На трећем Конгресу словенских географа и етнографа, реферате су поднели следећи представници тадашње Краљевине Југославије: А. Steboute, Beograd, - Sur l'organisation d'une section agrogéographique; Jože

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА...

Rus, Ljubljana, - Beograd in geneza Jugoslavije iz makroplastike njene prirode (Belgrade et la genèse de la Yougoslavie d'après la macroplastique de la nature); Branimir Gušić, Zagreb, - Antropogeografski osnovi u razvitku Zagreba (Fondaments anthropogéographiques du développement de Zagreb); Војислав С. Радовановић, Скопље, - Проблеми антропогеографских испитивања Јужне Србије (Problèmes de géographie humaine de la Serbie du Sud); Стеван Бошковић, Београд – Карта Краљевине Југославије и суседних покрајина, размер 1:1.000.000 (Carte du Royaume yougoslave et des cntrées voisines échelle 1:1.000.000); Милисав М. Лутовац, Београд, - Сточарство на Ајли (L'élevage sur la montagne de l'Hajla), Anton Melik, Ljubljana – Kozolci na Slovenskem (Séchoirs pour les produits agricoles en Slovénie); Borivoje M. Drobnjaković, Beograd, - Sur la composition ethnique de la population de la Šumadija); Шолдо Спиро, Београд, - Типови кућа и зграда у Босни и Херцеговини (Types des maisons et des dépendances en Bosnie en Hercegovine); Р. Н. Казимировић, Београд, - Трагови византијске црквене уметности на нашим народним шарама (Vestiges de l'art sacré byzantin sur nos motifs nationaux); П. Ж. Петровић, Београд, - О ношењу терета људском снагом у нашем народу (Port des charges par les hommes chez nous); М. С. Влаховић, Београд, - Постанак црногорских и брдских племена (Formation des tribus de la Crna Gora et des Brda); М. Милојевић, Београд, - Некоје одлике музичког фолклора Јужне Србије (Quelques particularités du folklore de . Amusique de la Serbie du Sud); Миленко С. Филиповић, Скопље, - Беџарице и куџарице у Скопској Котлини (Bečarice et kučarice dans le bassin de Skoplje); Niko Županić, Ljubljana, - Značenje nekih starih geografskih i etničkih imena na Balkanskom Poluotoku (Signification de quelques anciens noms géographiques et ethniques de la Peninsule Balkanique); B. Širola, Zagreb, - Pučka muzika u Hrvata čakavaca (La musique populaire chez les čakavci croates); Milovan Gavaci, Zagreb, - Oko problema krsta s kukama, svastike (Sur le problème de la croix gammée); Mirko Kus-Nikolajev, Zagreb, - Motiv životnog stabla na obrovačkom koporanu (L'arbre de vie représente sur le dolman d'Obrovac); Božidar Širola, Zagreb, - O muzici kod Hrvata čakavaca; Borivoje Ž. Milojević, Beograd, - La région montagneuse de la Yougoslavie); M. Budimir, Beograd, - Zu den Donaunamen; J. Д. Поповић, Београд, - О постанку паланака у Моравској долини (L'origine des bourgs dans la vallée de la Morava); Никола Радојчић, Љубљана, - Природа византијско-српске границе од XI до XIII века (La nature de la frontière byzantino-serbe du XI au XIII siècle).

Зборник радова трећег конгреса уредио је професор Павле Вујевић, који је приредио и Опис пута трећег конгреса, први део од Београда до Сарајева, други од Сарајева до Загреба. Први део конгресне публикације садржи реферисане радове, други поздравне говоре и извештаје о раду постојећих секција, трећи списак учесника конгреса. Закључено је да су се

учесници конгреса разишли с убеђењем да је исти успео као смотра географске и етнографске науке код Словена и приказ Краљевине Југославије. Насловна страна зборника гласи: Зборник радова III конгреса словенских географа и етнографа у Краљевини Југославији 1930, Београд, 1933.

Веома је интересантно да је Трећи конгрес словенских географа и етнографа, одржан у Београду 1930. године, на особит начин представљен у раду Државна знаност: Југословенство на III конгресу свесловенских географа и етнографа 1930. године. Рад је објављен у Студијама етнологије Хрватске, број 23, 2011. године, у Загребу, на странама од 149. до 182. Део је пројекта Обликовање хрватског културног у социјалног идентитета 1900–1990 и Хрватска баштина у контексту културних политика. Ауторке су Сузана Лечек из Хрватског института за повијест, Подружница за повијест Славоније, Сријема и Барање из Славонског Брода и Тихана Петровић Леш са Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, Одсјек за етнологију и културну антропологију. Ауторке су сматрале да је трећи конгрес словенских географа и етнографа добар пример за анализу југословенства и одговарајуће идеологије, на примеру Краљевне Срба, Хрвата и Словенаца, односно, Краљевине Југославије. Реч је о преиспитивању „...улоге интелектуалаца у конструкцији наднационалног југословенског идентитета у Краљевини Југославији” (Лечек и Петровић Леш, 2011). У наведеном раду се на више места помињу наши професори и научници, географи, – Јован Цвијић, Боривоје Ж. Милојевић, Војислав С. Радовановић, Павле Вујевић, етнологзи - Јован Ердељановић и Боривије Дробњаковић, историчари – Сима Ћирковић и Љубинка Трговчевић.

Не упуштајући се у анализу и коментарисање наведеног рада, цитирамо неколико реченица: „Идеја нације вјероватно је најважнија skupина самоидентификација у последња готово два столјећа. Разумљиво је стога да се не смањује интерес друштвених и хуманитарних знаности за бројне проблеме њезина подријетла, нарави, а тиме и за (као неизоставну импликацију) њезину будућност. У Хрватском случају ово је питање додатно отежано јер се уз хрватски национални идентитет готово од самог почетка јављају покушаји конструирања (над)националног илирског или југословенског... И прије атентата у скупштини (1928) и увођења диктатуре краља Александра (1929) омражени појам унитаризма потиснуо је и последње позитивне конотације некадашњег југословенства... Домаћи су знанственици имали проблема с појмом југославенства. Неки су га рабили у синтаграмама у којима заправо означава државни оквир, на пример југославенска земља и народи или извањску допуну српском имену и непромијењеном садржају старе српске националне идеологије. Други су југославенство и даље смејештали у сферу идеала, као што је било у Аустро-Угарској (Словенија). Покушаји да постане доиста разрађен етнички појам

остали су дјеломични, недоследни и непотпуни (Босна и Херцеговина, Хрватска)... Међу разлозима неуспјеха конструкције новог (над)националног југославенског идентитета треба потражити и 'заказивање' интелектуалаца. Чак и у тренутку када је потенцијална нова нација добила своју државу и пуну подршку њезина апарата, показало се да се нација може обликовати само на дубљим идентификацијским елементима (што потврђује тезу етносимболиста да је умјетна конструкција нације немогућа), али и то колика је важност понекад превиђеног чимбеника слободне воље. Нација је прије свега слободан одабир (како је давно рекао Ренан, она је дневни плебисцит) па присила има супротан учинак. Стога не чуди да интегрално југославенство нису подржали управо они који су га требали знанствено потврдити" (Лечек и Петровић Леш, 2011).

Четврти конгрес словенских географа и етнографа

Завршне седнице Трећег конгреса словенских географа и етнографа, после вишедневне екскурзије, по Југославији, одржане су у Загребу. Поред осталог, закључено је да се наредни конгрес одржи у Бугарској 1936. године. Четврти конгрес словенских географа и етнографа одржан је у Софији и на екскурзији по Бугарској од 16. до 21. августа, под покровитељством његовог величанства, Бугарског цара Бориса III. Поред царевог изасланика, конгресу су присуствовале многе значајне личности Бугарске. Почасни комитет чинили су министри спољних послова, унутрашњих послова и народног, здравља, народне просвете, војске, железнице градоначелник Софије и главни секретар Министарства народне просвете. Почасни председник Организационог комитета био је професор географије Софијског универзитета и члан Бугарске академије наука Анастас Иширков, а оперативни председник, ректор Универзитета у Софији и члан Бугарске академије наука М. Арnaudов. Отварању конгреса присуствовало је његово царско височанство, књаз Кирил са свитом. Конгрес је отворио 16. августа после подне у аули Универзитета у Софији, министар народне просвете Бугарске професор Д. Мишајков, речима:

„Ваше царско височанство, госпође и господо!

Убеђен у велики значај за културну делатност, које вас је окупило на овом месту, са особеном радошћу и пажњом пред толико виђених представника географске и етнолошке науке словенских земаља. Познато је да изучавање географских услова основа на којима се заснивају истраживања свих друштвених наука, као елементи социјалне структуре, друштвени и привредни живот, као и на развој физичких и психичких особености појединих народа са тежњом за напредак... Боравећи неколико дана у Бугарској, ви ћете имати прилику да се упознате са нашом земљом и нашим

народом. Ви ћете се приметити код нас разноврсне географске услове за друштвени и културни развој и сретћете један здрав словенски народ, који и поред страдања у прошлости, ради неуморно на свом преображају са радним и општим стремљењем ка људском материјалном и духовном... Са овом добродошлицом, поздрављам вас са добродошли у нашу земљу и желим вам користан и плодносан рад и објављујем у име Бугарске владе да је четврти конгрес словенских географа и етнографа отворен.”

Убеђен у велики значај за културну делатност, које вас је окупило на овом месту, са особеном радошћу и пажњом пред толико виђених представника географске и етнолошке науке словенских земаља. Познато је да изучавање географских услова основа на којима се заснивају истраживања свих друштвених наука, као елементи социјалне структуре, друштвени и привредни живот, као и на развој физичких и психичких особности појединих народа са тежњом за напредак... Боравећи неколико дана у Бугарској, ви ћете имати прилику да се упознате са нашом земљом и нашим народом. Ви ћете се приметити код нас разноврсне географске услове за друштвени и културни развој и сретћете један здрав словенски народ, који и поред страдања у прошлости, ради неуморно на свом преображају са радним и општим стремљењем ка људском материјалном и духовном... Са овим добродошлицом, поздрављам вас са добродошли у нашу земљу и желим вам користан и плодносан рад и објављујем у име Бугарске владе да је четврти конгрес словенских географа и етнографа отворен.”

Како је било уобичајено, конгрес су поздравили изабрани представници словенских земаља учесника. Први међу њима био је професор Артур Гавац, делегат Академије знаности из Загреба. Цитирамо његове речи објављене на 14. страни у Зборнику радова, публикованом у Софији 1938. године:

„Ваша Краљевска висости, Господо Министри, Господине ректоре, Госпође и Господо!

Дохрили смо са запада Балканског Полуотока, да се у срцу славнога Бугарскога Царства, у доводној Софији, а у слози и љубави да са осталом словенском браћом ставимо своје договоре и разговоре о проблемима географије и етнографије. Има нас из оних Хрватских крајева, који се протегли од кршевитог Јадранског Приморја до питоме Фрушке Горе; има ето нас из оних Српских земаља које су далеко наоколо око гордога Копаника и бунтовне Шумадије; доспели заступници наших наука, који вечно гледају на свог поносног стражара, на словенски Триглав. А овде у Софији, под моћном заштитом Витоше планине, доносим конгресу у име свих нас дошљака Хрвата, Срба и Словенаца из наше миле домаје наше поздраве, а и најлепше жеље, да и овај састанак донесе обилне плодове и географијске и етнографијске. У пуном увјерењу, да ће наш рад и у овим бугарским данима

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА...

бити користан по нашу зеједницу, молим Вас, браћо Бугари, да као домаћини примите нашу захвалу за Ваше гостопримство” (Гавац, А. 1938).

Конгрес је поздравио и професор Боривоје Ж. Милојевић, тада председник Српског географског друштва. Цитирамо његове речи:

„Господине председниче!, У име географских друштава у Љубљани, Загребу, Скопљу и Београду, имам част поздравити IV конгрес словенских географа и етнографа и пожелети му потпун успех. Убеђени да ће ови конгреси знатно користити географији словенских земаља и етнографији словенских народа, чланови Географских друштава Југославије учествовали су активно и на досадашњим конгресима и свесрдно помагали њихово извођење. Али данашњи IV конгрес, за нас, прве суседе Бугарске, има и свој нарочити значај. Југославија је истина географски врло разноврсна, па ипак се у њој могу уочити три веће целине; медитеранска и субмедитеранска у динарском приморју и у доњем Повардарју, планинска у средишњем делу динарске системе и у горњем Повардарју и Поморављу и континентална у јужном и југозападном делу панонског басена. Постоје ли ове области на источним границама Југославије? Не! Доиста је и у јужној маричкој Бугарској, развијена субмедитеранска, у средишњој, балканској, планинска, и у северној, пантијској, континентална област. Услед овог континуитета у територији, овог непосредног продужавања појединих делова Југославије у Бугарску – посве је разумљиво, што ми, који проучавамо поједине крајеве Југославије, јако желимо да сазнамо, како изгледају ти исти крајеви у својим источним деловима, у Бугарској. За нас, географе из Југославије, напредак географске науке у Бугарској значи у исто време и напредак географске науке у Југославији. Доносећи од географских друштава у Југославији срдчане поздраве IV конгресу словенских географа и етнографа, најтоплије желим да се млада географска наука у Бугарској развија и цвета. Географи из Југославије биће први који ће се томе радовати” (Милојевић, 1938).

Скуп у Софији је радио у пленуму и секцијама за геоморфологију и геологију, фитогеографију, зоогеографију, антропогеографију и привредну географију, етнологију, социологију, демографијантропологију, регионалну географију и методику географије, историјску географију и историју географије. Службени језици су били сви словенски језици, али и француски, немачки, енглески и италијански. Реферисани радови објављени су у Зборнику који има 405 страна. За учеснике конгреса, по сопственом избору, организоване су екскурзије у трајању од 5 и 7 дана, на следећим правцима: I Софија – Родопи – Рилски манастир – Бањско – Чепино – Пазарџик – Пловдив – Варна; II Софија – Пирдоп – Клисура – Хисарска бања – Долина ружа – Казанлик – Сливен – Бургас – Странца планина – Поморие – Несебр – Варна; III Софија – Белгородске стене – Видин – Лом

– Плевен – Трново – Габрово – Варна; IV Софија – Девињ – Родопи – Смолењ – Устово – Чепеларе – Бачковски манастир – Пловдив; V Софија – Јамбол – Слховско село – Карнобат – Комарево – Бургас.

Поред осталих, у некој од секција, рефератима су се представили следећи аутори са наших простора: Pavle Vujević, Beograd, – *Sur la d'insolation en Yougoslavie*; Artur Gavazzi, Zagreb, – *O dubinama Jadranskog mora*; Ђорђе П. Паунковић, Београд, – *Трагови лакустријског рељефа западно од Дрине (Les traces du relief lacustre à l'ouest de la Drina)*; Borivoje Ž. Milojević, Beograd, – *Sur le canon de la Neretva*; Kosta V. Petković, Beograd, – *Sur la position stratigraphique des couches de charbon du Crétacé supérieur de la Serbie Orientale*; Ivo Horvat, Zagreb, – *Pregled planinske vegetacije zapadnog i središnjeg dijela Balkanskog Poluotoka*; Lucijan Marčić, Zagreb, – *Utjecaj populacije na građevinsku aktivnost primorskih naseobina na istočnoj obali Jadranskog mora*; Јосип Роглић, Београд, – *Антропогеографске особине и значај Имотског Поља*; Ivo Rubić, Zagreb, – *Jadran u narodnom gospodarstvu Jugoslavije*; Milovan Gavazzi, Zagreb, – *Problem karakterističnoga razmještaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu*; Миленко С. Филиповић, Скопље – *Женска керамика код балканских народа*; Петровић П. Ж. Београд, – *О народној керамици у Југославији*; Влаховић М. С. Београд, – *О гробљима и надгробним споменицима поглавито у источним крајевима Југославије*; Атанасије Урошевић, Београд, – *Двоверство међу Арбанасима*.

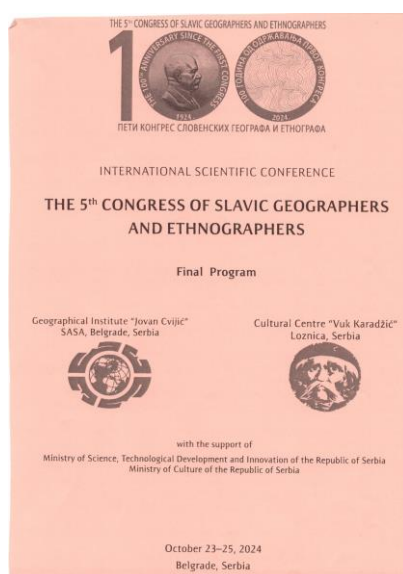
Пети конгрес словенских географа и етнографа

Сто година после одржавања Првог конгреса свесловенских географа и етнографа, пети по реду одржан је од 23. до 25. октобра 2024. године у Београду. Организатори конгреса били су Географски институт „Јован Цвијић” Српске академије наука и уметности из Београда и Центар за културу „Вук Караџић” из Лознице. Конгрес је отворен у Свечаној сали Ректората Универзитета у Београду, на Студентском тргу број 1, тј. на истом месту где је 1910. године Јован Цвијић, са сарадницима, основао Српско географско друштво, које је било иницијатор организовања оваквих научних међународних скупова и публикација одговарајућих зборника. Конгрес словенских географа и етнографа у Београду, био је права прилика да се обележи један век од публикација прве књиге Геоморфологија, Јована Цвијића и почетка другог његовог мандата на месту Председника Српске краљевске академије.

Конгрес је отворио, бројне референте и госте из Србије, Републике Српске и страних земаља, поздравио директор Института „Јован Цвијић”, Милан Радовановић. Учеснике су поздравили и скупу пожелели успешан рад, председник Српске академије наука и уметности, академик Зоран

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА...

Кнежевић, дописни члан Академије наука и уметности Републике Српске, професор Милован Пецељ, академик Владица Цветковић, као и представник Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије. Почасни одбор конгреса чинили су: академик Зоран Кнежевић, академик Александар Костић, академик Владица Цветковић, академик Слободан Марковић, академик Милован Пецељ, министар Културе Републике Србије Никола Селаковић и професор емеритус Стеван М. Станковић. За учеснике конгреса, на отварању истог, приређен је кратак музички програм, изворног народног певања.

Слика 2. Изглед корице Зборника радова са V Конгреса

На Петом конгресу словенских географа и етнографа, поред домаћих аутора, радовима и излагањима, представили су се истраживачи из Кине, Француске, Русије, Пољске, Бугарске, Црне Горе, Словеније, Северне Македоније, Хрватске, Белорусије, Швајцарске, Чешке, Енглеске, Белгије, Аустрије, Белорусије, Словачке, Италије и Норвешке, као и они из Босне и Херцеговине и Републике Српске. Број референата и гостију који су присуствовали свечаном и радном делу конгреса премашио је 200.

Радни део конгреса одвијао се у хотелу Мажестик у Београду. Након регистрације учесника, којима су уручени зборник радова и пригодни материјали. Зборник радова, који су уредили Ана Милановић Пешић, Злата Вуксановић-Мацура, Сузана Ловић Обрадовић, Марко Д. Петровић и Јелена Ковачевић-Мајкић (410 страна) и сви пратећи материјали шта-

мани су на енглеском језику. Секције у којима су домаћи и страни аутори посвећене су следећим географским и етнографским појавама, процесима и проблемима: физичкој географским процесима и њиховим утицајима на становништво, теорији и методологији географије, заштити животне средине, демографији, економским променама и њиховом утицају на становништво, просторном планирању, историјској географији, политичкој географији и етнологији.

Аутори из Србије представили су се следећим радовима: Tivadar Gaudenyi – Loess of Serbia, from paleoclimate to vineyards; Slavica Malinović-Milićević, Milan M. Radovanović, Ana Milanović Peršić, Milan Milenković, Boško Milovanović, Gorica Stanojević – Using machine learning in studying the impact of solar activity on earth; Ivan Potić, Nina B. Ćurčić, Miroljub Milinčić – Comparative analysis of terrain passability models, evaluating high-resolution and low-resolution geospatial data for ugv navigation; Ivica Milevski, Bojana Aleksova, Slavoljub Dragičević – UAB-based geospatial monitoring of Kuklica natural monument North Macedonia; Milica Pecelj – Smart-mobile-biometeorology, a mobile biometeorological station designed for the micrometeorological measurements; Teodora Popović, Nina B. Ćurčić, Snežana Đurđić, Gorica Stanojević – Importance of species distribution modelling in nature conservation, case study of glacial relief three-toed Woodpecker *Picoides tridactylus*; Dragana Miljanović – Environmental issues and geographical understanding; Dejan Doljak – Putting strategy into practice, towards a better understanding of solar potential and a more realistic energy transition for Serbia; Vladimir Nikitović – South Slavic countries at a demographic milestone; Marko Filipović, Zlata Vuksanović-Macura – Demographics and trends in housing development, the case of post-socialist Serbia; Marija Ljakoska, Aneta Gocovska-Barandovska, Biljana Apostolovska Toshevska, Mirjanka Madžević, Danica Šantić, Milica Langović – The use of mathematical-statistical methods in demographic data analyses obtained through survey research, the case of migration motives and attitudes of PMF students in Skopje, North Macedonia; Saša Milosavljević – Contemporary demographic changes on the territory of the Trstenik municipality; Darko Vuković – Regional dynamics of fintech development, impact on financial inclusion and stability in BRIKS; Zlata Vuksanović-Macura, Sonia Alves – Comparing housing policies for Roma communities in Serbia and Portugal; Jovana Todorčić, Dejan Doljak – Consumer mobility in central and peripheral city neighbourhoods; Stefan Denda, Vladimir Malinić – The role of geography in tourism-related quality of life research; Dunja Demirović Bajrami – Preservation of intangible cultural heritage through digital story-telling; Željko Bjeljac, Jovana Brankov – Old folk sports, games, and competitions in the area of the former Yugoslavia as an element of intangible cultural heritage, a comparative analysis; Marija Drobnjaković, Milena Panić,

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА...

Vlasta Kokotović Kanazir – Trajectory of interrelation between spatial planning and decentralization in Serbia; Stefan Denda, Milan Radovanović – The unification of Slavic geographers and ethnographers – a pioneering endeavor of the scientific community in the 20th century; Stevan M. Stanković – Serbian Geographical Society and Jovan Cvijić; Milovan R. Pecelj, Milica Pecelj – The stellar journey of Milutin Milanković; Đorđe Božović – Trends and perspectives in linguistic geography, a contested but fertile field; Dragan Radojičić – Anthropogeographic school and ethnological science in Serbia; Tamara Lepetić – Cultural identity of cities in Boka Kotorska as a place of interaction, intangible culture and contemporary space; Jelena Čalić, Ana Mladenović, Marko V. Milošević, Aleksandar S. Petrović, Milovan Milovojević, Rastko Glišić – Nuna cave – significant component of the southern mt. Miroč karst, Eastern Serbia; Tamara Jojić Glavonjić, Suzana Lović Obradović – Protected status as a development opportunity for the community, attitudes of the local population. Из Републике Српске рефератима су се представили следећи аутори: Goran Trbić – Climate trends and risks in Bosnia and Herzegovina; Mira Mandić – Settlement, socioeconomic, and cultural aspects of depopulation in the Republic of Srpska challenges and prospects; Irena Medar-Tanjga, Neda Živak – Cultural heritage of the Republic of Srpska, identity code the past, present, and future.

За учеснике Петог конгреса словенских географа и етнографа, организована је једна свечана вечера у хотелу Мажестик и једнодневна екскурзија од Београда, кроз Ђердапску клисуру. Организацију овог међународног скупа финансијски су подржала Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије и Министарство културе Републике Србије. Бројем учесника, посебно оним из страних земаља, Конгрес словенских географа и етнографа у Београду, вишеструко је надмашио сличне скупове које су организовале наше географске и етнографске институције. Одштампани зборник радова и пратећи материјали, реферати и дружење учесника биће многим од вишеструке користи и подстаћи надлежне да наставе давно започете и 2024. године, обновљене сусрете.

Литература

- Вујевић, П. (1924). Први конгрес словенских географа и етнографа у Прагу. *Гласник Географског друштва*. X, Београд.
- Јиржи, Д. (1927). *Јован Цвијић*. Посебна издања Географског друштва, 1, Београд.
- Leček, S., & Petrović Leš, T. (2010). *Znanost i svjetonazor: Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941*. Zagreb: Srednja Europa i Hrvatski institut za povijest.

Стеван М. Станковић

- Милојевић, М.С. (1928). Други конгрес географа и етнографа. *Гласник Географског друштва*, XIV, Београд.
- Вујевић, П. (1930). *Опис пута III конгреса словенских географа и етнографа у Краљевини Југославији*. Штампарија Давидовић, Београд.
- Ткалчић, В. (1930). Трећи конгрес словенских географа и етнографа. *Часопис Народна старина*, Загреб.
- Милојевић, Ж.Б. (1931). Трећи конгрес словенских географа и етнографа. *Гласник Географског друштва*, XVII, Београд.
- Милојевић, Ж.Б. (1938). *Сборникъ на IV конгресъ на славянските географи и етнографи въ СофиЯ – 1936*. Печатница "Култура" – Imprimerie „Kultura”, Sofia.
- Гаваци, А. (1938). *Сборникъ на IV конгресъ на славянските географи и етнографи въ СофиЯ -1936*. Печатница "Култура" – Imprimerie „Kultura”, Sofia.
- Станковић, М.С. (2000). *Јован Цвијић од Лознице до Сорбоне*. Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница.

Stevan M. Stanković

SLAVIC CONGRESSES OF GEOGRAPHERS AND ETHNOGRAPHERS (1924–2024)

Summary

The First All-Slavic Congress of Geographers and Ethnographers, initiated by Serbian scientist Jovan Cvijić, was held in Prague in 1924 to foster scientific exchange among Slavic nations. During the interwar period, four congresses were held in Prague, Warsaw, Belgrade, and Sofia, addressing topics such as geographic processes, demographic changes, cultural heritage, and research methodologies, while gathering leading scientists from Slavic and other European countries.

The Fifth Congress, held in Belgrade in 2024, commemorated the centenary of the first congress. Organized by the "Jovan Cvijić" Geographical Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts, it brought together over 200 delegates from 20+ countries. Sessions covered topics ranging from physical geography and climate change to demography and ethnology, supplemented by scientific excursions, including the Iron Gates Gorge. The congresses have been pivotal in uniting scientists and institutions, promoting Slavic scientific and cultural heritage, and building lasting cooperation. The 2024 congress reaffirmed Jovan Cvijić's vision and the importance of collaborative research in tackling contemporary global challenges.

Оригинални научни рад

УДК 008:911:37(497.11)
Original scientific article

КУЛТУРНА ГЕОГРАФИЈА – НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА И НАСТАВНИ САДРЖАЈИ У ОБРАЗОВАЊУ СРБИЈЕ

Марко Петровић*¹

*Докторанд, Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: Културна географија се развила крајем XIX века из антропогеографије. Ова дисциплина је супротна географском детерминизму и проучава поред квантитативних и квалитативне особине цивилизација у геопростору као и везу и међузависност људи са својим окружењем. Њени корени сежу од посибилистичке концепције П.В. де ла Блаша, преко њеног оснивача К. Сауера док се у Србији културном географијом првенствено бавио Ј. Цвијић. У раду су анализирани развојне фазе дисциплине као и основни концепти који су утицали на њено стварање, такође су изведене гране културне географије према руском географу Р.Ф. Туровском. Циљ рада је да истражи предмете, методе и позицију културне географије у систему геонаука. Такође и одређивање позиције културне географије у наставним плановима и програмима предмета географија и оних предмета који директно имају везе са њом у основним и средњим школама Србије. Посебно се испитује присутност културне географије у курикулумима и силабусима Географског факултета у Београду као и проучавања културе у ширем смислу на истом факултету.

Кључне речи: Географија култура, антропогеографија, културологија, образовање

Abstract: Cultural geography developed from anthropogeography at the end of the 19th century. This discipline is opposed to geographic determinism and studies, in addition to quantitative and qualitative features of civilizations in geospace, as well as the connection and interdependence of people with their environment. Its roots go back to the possibilistic conception of P. V. de la Blas, through its founder K. Sauer, while J. Cvijić primarily dealt with cultural geography in Serbia. The paper analyzed the development phases of the discipline as well as the basic concepts that influenced its development, and the branches of cultural geography according to the Russian geographer R.F. Turovsky were also derived. This paper aims to investigate the subjects, methods, and position of cultural geography in the system of geosciences. The goal is also to determine the position of cultural geography in the curricula of geography subjects and those directly related to it in primary and secondary schools in Serbia. This paper specifically examines the presence of cultural geography in the curricula and syllabi of the Faculty of Geography in Belgrade, and the study of culture in a broader sense at the same faculty.

Keywords: Geography of culture, anthropogeography, culturology, education

¹ Контакт адреса: petrovic.marko95@gmail.com

Увод

Културна географија је новија научна дисциплина друштвене географије. Она проучава људе и цивилизације на културном нивоу у простору. Фокусира се на однос који постоји између људских цивилизација и природног окружења. Корени културне географије могу се пронаћи у посибилистичкој концепцији Пол Видал де ла Блаша, потом Карла Сауера који се сматра њеним оснивачем а на простору Србије културном географијом бавио се првенствено проф. др Јован Цвијић, великан српске географије.

У овом раду настоји се објаснити развој културне географије у историјском контексту, објашњавају се различити аспекти дефинисања културне географије, проучавају се и питања методолошке и предметне суштине. Бројни правци и концепције који су утицали на развој географије култура изложени су у овом раду а такође и подела савремене културне географије. Временом и развојем ове научне дисциплине дошло је до њеног диференцирања и трансформације, јавиле су се нове струје и орјентације у културној географији, од традиционалне и нове културне географије па преко хуманистичке културне географије. Све су то различити принципи исте научне дисциплине које су утемељиле и унапредиле ову дисциплину. Обрађивана је и заступљеност културно-географских садржаја у основним и средњим школама. Аутора је интересовало у којој мери су доступни садржаји ове тематике у предмету Географија са свим својим варијацијама које су доступне актуелним плановима и програмима основних и средњих школа. Након нивоа основног и средњошколског образовања аутор у раду истражује стање и перспективе културне географије на Географском факултету, Универзитета у Београду. У коликој мери су заступљени предмети који се баве културном географијом као таквом у свом правом облику али и у којој мери се проучавају културолошки садржаји унутар студијских програма Географског факултета у Београду, предмет је анализе овог рада. Овај рад настао је са циљем да се популаризује географија култура и да би се створио увид у њено наставно стање у основним, средњим школама и факултетима.

Дефиниција и настанак културне географије

Култура и све њене појаве су у посебном фокусу географске дисциплине под називом културна географија. Како би темељно говорили о културној географији треба првенствено разјаснити сам појам „култура”. Културу су бројни научници различито дефинисали а у следећим редовима наведено је више дефиниција за које аутор сматра да су одговарајуће

и у складу са географском призмом. Термин култура (лат. culture – обрада) појавио се у француском језику у XIII веку и био је праћен речима култиватор и култивисати – обрађивати у смислу начина производње и прераде хране (Грчић, 2011a). У том контексту култура се почела стварати још у старом каменом добу са проналаском ватре или у млађем каменом добу са почецима пољопривредне производње. Културу је 1871. године дефинисао енглески антрополог Едвард Барет Тејлор као комплекс који обухвата знање, веровање, уметност, морал, законе, обичаје и све друге способности и навике којима је човек овладао као члан друштвене заједнице (Павловић, 2010). Под појмом културе подразумевамо и уметност, религију, право, навике и начин живота који је прихваћен у друштву. Географ, Мирко Грчић (2014) наводи да је култура друштвено организовани систем свесног прилагођавања људских група географској средини који се остварује уз помоћ материјалног и духовног стваралаштва, у циљу задовољавања друштвених потреба. Антрополог Алберто Салца дефинише културу као начин на који особа, припадник некој групи, користи системе знања типичне за друштво у коме живи (Павловић, 2010). Дакле, може се закључити да је култура све оно што нисмо добили од природе већ је продукт онога што је човек сам створио учењем и традицијом унутар социјалне групе (Грчић, 2011a). Културу можемо одредити као научно колективно људско понашање.

У географским радовима тешко је наићи на дефиницију појма културне географије. Чак је и сам Карл Сауер, који је се сматра зачетником америчке школе културне географије избегавао детаљнију дефиницију појма (Šakaја, 1998). А. Кербер формулисао је тзв. „принцип локализације културе”, полазећи од чињенице да култура увек настаје негде у геопростору, на одређеном месту, у одређеним географским, еоклиматским, етничким условима што и утиче на њен карактер (Грчић, 2014). Šakaја (1998) наводи дефиницију културне географије коју је пружио Годали а која гласи „Културна географија је системска грана географије која има фокус на заједницама и друштвима на локалном, регионалном и националном нивоу са нагласком на односу човека и природе”.

Културна географија је, дакле, проучавање просторних варијација међу културним групама и просторног функционисања друштва. Фокусира се на описивање и анализу начина на које се језик, религија, економија, владавина и други културни феномени разликују или остају константни од једног места до другог и на објашњавање како људи функционишу просторно (Jordan, Domosh, & Rowntree, 1994). Приликом проучавања културних разлика у простору, географи морају узети у обзир широк спектар фактора који утичу на културу. Природно окружење се никако не може искључити (терен, воде, клима, вегетација и животињски

свет). Култура се мора посматрати и из физичког окружења јер човек има велики утицај на исти и с тога културна географија пружа и еколошку перспективу. Географе интересује како су културе сличне или различите с једног геопростора у односу на други.

Настанак културне географије био је динамичан. Културна географија постоји и пре него што је постала научна дисциплина. Све док су људи живели у групама и били свесни других људских група које деле земљу са њима, можемо спекулисати да су били заинтересовани за обичаје и праксе једни других, као и за разлике у начину на који људи комуницирају са својим окружењем. Нека истраживања из домена културне географије могу се наћи још у старој Грчкој, Херодот (V век п.н.е) сачинио је извештај о древном персијском царству. Страбоново (I век) дело Географија (Geographia) у 17 томова у којој детаљно описује народе и места Медитеранског света који је посетио (Oakes & Price, 2008). Првобитне искре културне географије могли бисмо да пронађемо још у XVI веку у етнографским истраживањима мисионара Жозефа-Франсоа Лафита (Joseph-François Lafitau) који је описивао народе и обичаје Новог света (Crang, 2013). Италијански филозоф Ђанбатиста Вико (1668-1744) заговарао је стварање нове науке која би уклопила циклични поглед историје и јасно стајалиште о култури. Ле Плеј се у 1930-им годинама бавио истраживањима услова породичног живота и на тај начин посматрао живот људи у оквирима географског окружења у којем они обитавају (Šakaја, 1998).

Почеци културне географије, већ у склопу институционализоване дисциплине, називу се код утемељивача савремене географије Александра Хумболта и Карла Ритера у чијим се радовима увелико обрађује веза и међузависност човека и природе. Фридрих Рацел (1844–1904), немачки географ који је зачетник антропогеографије, гране друштвене географије сматра се научником који је детаљно проучавао културу људи.² Добро је познат и по својој политичкој географији (Politische Geographie, 1891. године), он је представник географског детерминизма и бавио се и истраживањима културне дифузије и културне адаптације (Грчић, 2011a). Треба истаћи да је друштвена географија (са својим дисциплинама) била централна за конструисање нације, колонизације, империјализма, фашизма и скоро сваког другог политичког развоја који је укључивао систематизацију знања о људима, местима и њиховим односима (Oakes & Price, 2008). Да бисте освојили друге, потребно је прво знати о њима: Које су њихове навике? Како они живе? Где се налазе? Са тим у вези културна географија је била злоупотребљена. Мирко Грчић (2014) управо истиче како

² Капитална дела у два тома Anthropogeographie I – 1882. године и Anthropogeographie II – 1897. године

није све што је људског порекла аутоматски и културно. Несумњиво су људи стварали и нешто што је супротно од културе тј. антикултуру као што су фашизам, тероризам, криминал, ратове, наркоманију и др.

Фридрих Рацел користио је пренесено значење дарвинистичке биологије где би требало да се према културама односимо као према живим организмима. Овакав поглед на друштвене процесе у академској грађи је познат као социјал дарвинизам. Он је идентификовао културе са народима, дефинисаним на основу етничких и културних разлика. Као Дарвин у својој теорији еволуције, Рацел је почео да посматра однос култура као борбу за опстанак међу самим културама, потом одредио територију борбе која се назива *Lebensraum* (животни простор). Живахне културе би се прошириле и доминирале над мањим и пасивним културама (Crang, 2013). Касније ће ова концепција бити искоришћена од стране нацистичке идеологије која је дефинитивно оставила трагове како у културном пејзажу тако и у историји овог света. Бројни географи су се бавили културом нпр: Жоаким Фредерик Шоу (Joachim F. Schouw) дански географ, Елизе Реклус (Elisée Reclus), француски географ и Петар Кропоткин (Пётр Алексеевич Кропоткин), руски географ. Наведени географи су заступали исти софистицирани приступ садржан у следећем: усмереност на процес, наглашавање узајамне зависности људи и природе, минимизирање утицаја околине и наглашавање улоге човека као узрока промене (Šakaја, 1998).

Културна географија као строга наука са својим методолошким апаратом настаје у првој половини XX века, када су истраживачи почели да синтетизују дуго сакупљани фактографски материјал о културној разноврсности екумене (Грчић, 2011в). Културну географију, као и географију уопштено у Србији развијао је и наш највећи географ проф. др Јован Цвијић (1865-1927). Цвијић је уочио да је у другим делима антропо-географа пажња усмерена највише на облике материјалне културе док су друштвене организације слабо истраживане, а духовна култура још мање. Стога је проучавао на Балканском полуострву, не само типове насеља, кућа, „начина живота”, него и „метанастазичке струје”, „зоне -” (културне појасеве), етничке процесе и етнопсихичке особине којима не можемо наћи еквивалент у делима других антропогеографа (Грчић, 2012). Цвијић разматра културну географију Балкана с обзиром на природно-географске карактеристике и на његов геополитички и геостратешки положај, саобраћај и кретање, културна прожимања и процесе асимилације регионализованих етносоцијалних група и облике њихове привредно-географске и друштвено-географске организације. У објашњавању културно-географских процеса на Балканском полуострву истакао је две групе географских особина територије: Особине спајања и прожимања, које су олакшавале ширење културних утицаја из Европе и Азије, што овом

простору даје прелазни или евроазијски карактер, и особине изоловања и одвајања, које утичу на очување патријархалних етнокултурних форми, изолованих етнографских регионалних група, одсечених од спољашњег света (Грчић, 2012). Када је основан Географски завод у Београду (1893) било је пет предмета, међу њима и антропогеографија. У складу са еволуцијом географије, дошло је до научне диференцијације антропо-географије па су се тако одвојиле посебне дисциплине (географија становништва, географија насеља, економска географија, политичка географија итд.) Последњих деценија, Катедра за друштвену географију афирмише читав спектар дисциплина, као што су културна географија, географија религија, социјална географија и друге.

У наредним редовима биће изложени основни културно-географски концепти који су још ближе теоријски одредили и афирмисали културну географију као дисциплину друштвене географије.

Културно-географски концепти

Култура је поље мултидисциплинарног истраживања и као главна научна дисциплина у овој области намеће се културологија. Културологија је иновативно и интердисциплинарно поље које изучава начине на које култура обликује и преобликује људско искуство, свакодневни живот, и друштвене односе. У питању је теоријска и практична дисциплина која детаљно проучава све аспекте културе: високу, масовну и популарну, традиционалну и савремену, већинску и мањинску, језичку, визуелну, музичку, медијску, дигиталну културу.³ Ипак, културологија није могла решити специфичне географске проблеме, као на пример, одређивање културних граница и диференцијације светског културног простора. Та питања су покренула развој географије у правцу антропогеографије, географије човека и коначно – културне географије (Грчић, 2011а).

Српски географ, емеритус проф. др Мирко Грчић (2011а) у делу – Културна географија–Аспект и дисциплина друштвене географије, пружа четири основна концепта који су утицали на развој културне географије:

1. Геодетерминистички концепт
2. Посибилистички концепт
3. Концепција културног пејзажа
4. Марсистички концепт

Геодетерминистички концепт у својој бити има географски детерминизам, концепт који подразумева везу и зависност човека са природом.

³ <https://www.ff.uns.ac.rs/sr/upis-na-studije/osnovne-studije/informator/kulturologija>

Географски детерминизам подразумева да су географски услови одлучујући фактор у људском друштву или култури и самим тим је био карактеристичан за класичну антропогеографију као науку о односу између човека и природне средине. Теоријска основа био је географски материјализам француских научника (Ш. Монтескје, Ж. Ж. Русо и други), потом филозофски систем Г. Хегела и научни системи немачких географа А. Хумболта и К. Ритера (Грчић, 2011а). Карл Ритер (1852) је сматрао, да човек са својом културом игра искључиву улогу у историјском процесу формирања државе и у томе је његов Божански позив. Може се рећи да је Ритер био весник хуманистичког и културолошког начела у географији. Одбацујући материјализам Просветитељства, он је нагласио метафизичку димензију човека и света. Постепено обухват културе се проширује на материјалну културу. Фридрих Рацел, одушевљени заговорник географског детерминизма, бавио се и истраживањима културне дифузије и културне адаптације. Како географи, тако и културолози почетком XX века, стављају акценат на улогу природних фактора у културогенези (Грчић, 2011а).

Посибилистички концепт који у својој основи има француски географски посибилизам (лат. *Possibilis*–могућ, изводљив) чији је творац француски географ Пол Видал де ла Блаш (1845–1918). Пол Видал де ла Блаш, заговарајући на прелазу између XIX и XX века правац да се проучава веза човека и природног окружења. Он је позвао географе да концентришу снаге на истраживању узајамних веза људи с њиховим окружењем, назива их *раус* (предео, пејзаж). Одбацио је географски детерминизам и формулисао алтернативну концепцију географског посибилизма (Šakaја, 2014). Према Видалу, у свакој од ових предела (*раус*), човек користи могућности које му пружа природа, у складу са својим историјским традицијама, циљевима и организацијом. Начин коришћења тих могућности зависи од фактора који формирају природно-антропогене пределе или пејзаже (*раус*), као што су:

- начин живота становништва (*genre de vie*) или култура,
- непосредно функционално окружење (*milieu*), схваћено као стваралачки друштвени избор (Грчић, 2011а).

Видал је посебно уважаио духовну културу и улогу нематеријалних вредности у формирању региона. Он је дефинисао културу (на фр. *Civilization*), као извор идеја, вредности, обичаја и веровања. Ови елементи се садрже у појму начин живота (*genre de vie*), који се огледа у елементима материјалне културе у датом региону (нпр. локалној архитектури, оригиналним инструментима и оруђима, начину коришћења земљишта, физичким цртама и фолклорним особеностима становништва). Култура присуствује кроз своје елементе у средини, створеној међудејством човека и

природе. Развој те посибилистичке идеје довео је Видал де ла Блаша до схватања, да култура даје човеку стваралачке и рушилачке снаге, које га чине независним од детерминизма природне средине (Бъчваров, 2004; Грчић, 2011a). Суштина Видаловог посибилизма је у истицању самосталности човека према утицајима природне околине (Šakaја, 2014). Географски посибилизам је нашао одговарајући резонанс у историји цивилизација. Историчари француске школе „анала“, почели су више узимати у обзир географски аспект у разматрањима настанка, развоја и пропадања цивилизација (Грчић, Грчић и Сибиновић, 2014).

Културни пејзаж као концепт – Разочарење геодетерминизмом довело је до посматрања географије као *Landschaftskunde* (наука о пејзажу) а настанак овакве призме посматрања географије повезују се са именом Ота Шлутера, немачког географа. Географ др Наталија Мاستило (2013) културни ландшафт назива географским ландшафтом који је сврсисходно измењен привредном делатношћу (нпр. оаза на наводњеном земљишту). Припадници овог концепта оријентисали су се на анализу видљивог пејзажа тј. физиономског садржаја простора који је створио човек тзв. културног пејзажа (*Kulturlandschaft*). Истраживања „морфологије културног пејзажа“, његовог настанка из природног пејзажа (*Urlandschaft*) те узрока и еволуције и развоја истог – основни су интереси ове школе. Природна обележја површине Земље подвргавају се модификацији преко људских делатности. Материјални трагови човековог рада који се одвија на земљи постају топографска сведочанства људске активности. На тај начин природни пејзажи земље претварају се у антропогене пејзаже док сваки облик економске активности који захтева обраду земље оставља посебан печат у пејзажу (Šakaја, 2014).

Изласком 1925. године књиге Карла Сауера под називом „Морфологија пејзажа“ (енг. *The Morphology of Landscape*) обележено је формирање тзв. Берклијевске школе културне географије, а уједно и америчке културне географије (Šakaја, 2014). Карл Сауер је сматрао да географски детерминизам није коректан, те да географију не треба дефинисати као истраживање утицаја околне средине, пошто не треба сматрати да природни фактори утичу на формирање културног слоја. Природни утицај, према његовом мишљењу, не треба ни потцењивати, ни негирати, али он не треба да буде у основи културно-географских истраживања. Уместо тога он предлаже концепцију културног пејзажа, који се у његовој представи, формира по формули: „Култура је агенс, природна средина је медијум, културни пејзаж је резултат“. Другим речима, културни пејзаж је резултат модификовања природног пејзажа услед деловања људске заједнице у складу са својом културом (Sauer, 1925; Mikesell, 1978). Другим речима, акценат се преноси са изучавања утицаја природних услова, на

културу, што је било карактеристично за класичну антропогеографију и геодетерминистичке концепције, на географију човека (human geography), у којој је култура самостални фактор обликовања културног пејзажа (Грчић и др., 2014).

Карл Сауер (1925) се бавио претежно теренским истраживањима материјалне културе локалних заједница – насеобинских форми, начина коришћења земљишта и специфичних земљорадничких култура, комуникационих средства и експлоатације природних ресурса. Он полази од хипотезе, да се културни пејзаж ствара на основи природног пејзажа, од стране људских група које имају заједничку културу. Управо је култура активан фактор, природни ареал је средина његовог утицаја услед којег настаје културни пејзаж. Под утицајем дате културе, која се мења у времену, пејзаж се развија, пролази кроз фазе, док не достигне крај свог циклуса развитка. Осим тога истражују се само материјални елементи културе и њихова дифузија. С појавом нове, у неком смислу стране културе, почиње процес подмлађивања културног пејзажа, или се ствара нови слој пејзажа на остацима старог (Johnson, 2006; Бъчваров, 2004; Грчић и др., 2014).

Марксистички концепт – Након дуге доминације третирања културе само као надградње над економском базом која се сматра генератором друштва у марксизму, данас географи – марксисти прихватају и алтернативна гледања на културу (Šakaја, 2014). Грчић (2011a) објашњава да су међудејства „човек–човек” и „човек–природна средина” подређени строгим законима историјског и дијалектичког материјализма, где друштвена база условљава друштвену надградњу, производне снаге условљавају производне односе. Са тог гледишта, економизирана је читава друштвена географија, чак и у Србији, где је Цвијићева антропогеографска школа начелно однела победу. Културна географија је потиснута, а проучавање културе је укључено у регионалну географију страних земаља и концепцију о ландшафтима (у СССР) или регијама (Грчић, 2011a).

Предмет и методе културне географије

Шта је предмет изучавања културне географије? У ширем смислу, културна географија испитује културне вредности, праксе, материјалне изразе и артефакте људи, културну разноликост и плуралитет друштва. Такође истражује како су културе распоређене у простору, како се производе места и идентитети простора, како људи дају смисао местима и граде осећај за место (Balasubramanian, 2018). Професор емеритус, који је предавао географију култура и цивилизације на Географском факултету,

Универзитета у Београду, Мирко Грчић (2011а) дефинише предмет културне географије на следећи начин „Културна географија проучава узајамне везе између људских група (као носиоца одређене културе) и физичке средине са два гледишта – како средина утиче на формирање културе и како култура модификује средину. Културна географија црпи своју предметну суштину из односа културне парадигме (духовне културе) и културног пејзажа (материјалне, видљиве културе)”.

Постоји и уже схватање географије културе као територијалне анализе културних установа – биоскопа, позоришта, музеја, карневала, места за спектакле и фестивале, места повезаних с познатим писцима, уметницима итд. Тај тип географске информације је посебно неопходан у просторном планирању (Грчић, 2011а). Термин „културни пејзаж” према сајту Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (енг. UNESCO), обухвата разноврсност манифестација интеракције између човечанства и његовог природног окружења. Културни пејзажи често одражавају специфичне технике одрживог коришћења земљишта, имајући у виду карактеристике и границе природног окружења у којем се налазе, и специфичан духовни однос према природи.⁴ Баш концепција културног пејзажа, као нове творевине на земаљској површини, која допуњује или замењује природни пејзаж, омогућила је да се одвоји културна географија од физичке антропогеографије и повезаног с њом географског детерминизма, исто као и од културологије која је слабо географична. У целини културни пејзаж – то је квинтесенција културне географије (Грчић, 2011а).

Културна географија је, што се методологије истраживања тиче, изузетно диверзна. У светској литератури постоје бројни радови са добрим и квалитетним примерима о културним пејзажима простора, о бројним културама света и њиховим модификацијама природног окружења око њих али са мало објашњења како се истраживање вршило. У деловима рада где се воде дискусије о методологији истраживања бројни аутори не наводе како су пронашли материјал, мапе, слике, романе, филмове или људе са којима су разговарали (Blunt et al., 2003). Методологија у културно-географским истраживањима је иста као и код друштвених наука (интервјуисање, упитницима, фокус група итд.) али се користе методе, наравно и хуманистичких наука (проучавање историје, књижевности, уметности, музике итд.) (Blunt et al., 2003).

Интегративни приступ у културној географији претпоставља истраживање територијалних особености културног процеса. А овде су могући различити методолошки приступи и њихове комбинације. Грчић (2011а) дефинише три методолошка приступа у културној географији:

⁴ <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1>

- структуралистички приступ,
- динамички приступ
- функционалистички приступ.

1. Структурна анализа бави се регионализацијом културног простора света. У културној географији разликују се три типа културних региона – формални или хомогени (једнородни у погледу неке карактеристике, на карти чине мозаик), функционални или нодални (чворни, просторно-организациони – чине мрежу) вернакуларни или популарни (укорењени у народној перцепцији). Прва два типа су базирана на одређеним критеријумима и представљају интелектуалну креацију професионалних географа, док трећи има перцептивни карактер, базиран на колективној менталној мапи становништва које живи у датом региону или у суседним регионима (Jackson, 1984; Zelinsky, 1973; Wylie, 2007; Грчић, 2011a).

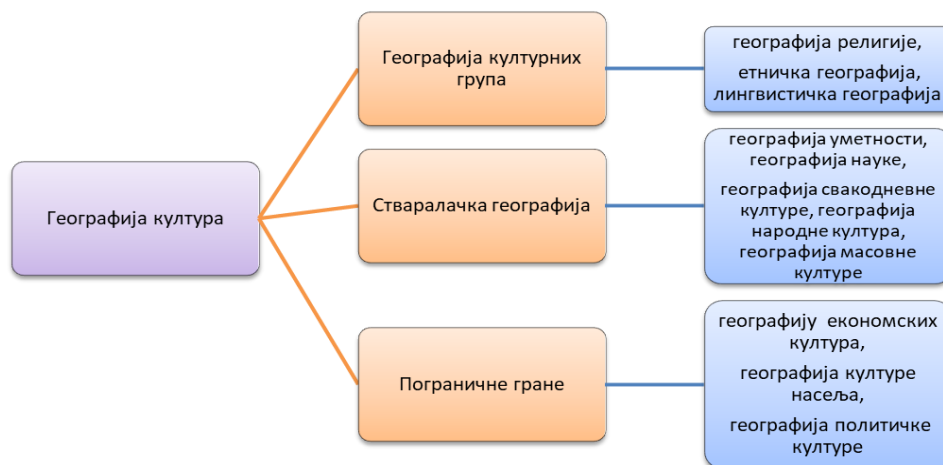
2. Динамичка анализа културног простора – дифузионизам и теорија миграција истакли су проблеме просторно-временског процеса развоја култура. Процес културне дифузије је у суштини географски. Ставља акценат на културну дифузију као територијалну пројекцију акултурације и анализира културне центре и миграције културних елемената у простору (Грчић, Грчић и Сибиновић, 2014). У првој апроксимацији територије се у складу с дифузионим приступом деле на два типа – доноре и реципијенте. У основном процесу културне дифузије лежи акултурација. У складу с теоријом акултурације, чији су аутори Р. Редфилд, Р. Линтон и М. Херсковиц, дати процес протиче кроз три стадијума – прихватање одређене културне црте, адаптација локалне средине тој црти, реакција средине, која може кренути путем усвајања или одбацивања. Процес акултурације има очигледну просторну компоненту, пошто су донори и реципијенти обично локализовани у различитим тачкама светског културног простора (Грчић, 2011a).

3. Функционалистички приступ, подразумева „тотално” или холистичко (целовито) разматрање културног простора, истражује функционално јединство територијалних комплекса, како култура функционише у простору. У том правцу позната је Чикашка школа хумане екологије (Грчић и др., 2014).

Још један важан полазни параметар је размер истраживања (таксономија). Независно од тога, на који аспект културног простора ћемо ставити акценат – на распрострањење културних карактеристика или функционалне везе, структурна анализа је вишестепена. Само у првом случају, циљ је издвајање културних региона различитог ранга, у другом – културних центара и веза. Што се тиче функционалног приступа, он може да се подели између структурног (нпр. функционални културни региони) и ландшафтног (културни ландшафт схвата се као вишедимензионално функционално јединство) (Туровский, 2001; Грчић, 2011a).

Основни правци културне географије према Р. Ф. Туровском

Готово све гране географије културе повезане су једна са другом, а њена подела према Туровском (2001) се може извршити на следећи начин:

Графикон 1. Гране културне географије (према: Туровский, 2001)

Географија културних група или правци посвећени принципима идентификације и проучавања културних група у простору. Ово укључује географију религије, етничку географију, лингвистичку географију.

1. Географија религија – Географија религија, укључујући и сакралну географију, је релативно млада дисциплина друштвене географије. Географија религија бави се проучавањем генезе и еволуције конфесионалних група у географском простору (Грчић, 2011б).

2. Етничка географија – Етничка географија је друга најразвијенија област културне географије. У географском смислу, истражује проблем етничког идентитета. Најважнији задатак етничке географије је проучавање распрострањености етничких и субетничких група. У САД, Валтер Колморген се сматра оснивачем овог правца (Туровский, 2001).

3. Лингвистичка географија – У центру пажње је још једно важно културно обележје – језик. Главни метод је структурална анализа, која се спроводи на неколико нивоа – језичке породице, језичке групе, језици, дијалекти и прилози. Најједноставнији и најочигледнији правац лингвистичке географије је мапирање подручја распрострањења језичких група различитих редова (Грчић, 2014).

Стваралачка географија или правци сагледавања различитих аспеката стваралачке делатности културних група. Овде се убраја географија

уметности, географија науке, географија свакодневне културе, географија народне културе и географија масовне културе.

1. Географија уметности – Људска стваралачка делатност је нераскидиво повезана са простором. Културна географија има пуно право на своје дубоко и оригинално тумачење структурних карактеристика екумене са свим њеним најбогатијим садржајима. Дубља анализа стваралачке активности нам омогућује да утврдимо како је територија утицала на одређено уметничко дело. Место се једноставно може описати у датој песми, роману или приказати на слици. Место такође може постати модел за град или регион који аутор замисли. Место може утицати и на расположење аутора, на стил итд. Географија уметности ће моћи да објасни утицај локалне културне средине, коју аутор перципира и како се то одразило на уметничко дело. Географија уметности има своју унутрашњу поделу у складу са врстама уметности. На пример (географија сликарства, географија музике, географија књижевности, географија архитектуре, географија скулптура итд. (Туровский, 2001).

2. Географија науке открива територијалне карактеристике научног стваралаштва као и образовног процеса који је са њим повезан. Један од могућих праваца је стварање динамичке слике дистрибуције центара науке и образовања. На пример, користећи материјале из Западне Европе, може се проучавати развој универзитетске мреже у средњем веку (Туровский, 2001).

3. Географија свакодневне културе – овај правац, као и етничка географија је уско повезана са етнологијом и етнографијом. Бави се распрострањењем различитих обележја свакодневне културе, користећи пре свега материјале из етнографских истраживања. Најразвијенији тренд је географија типова станова и њихових различитих детаља. Своје територијалне специфичности имају и други елементи свакодневног живота – навике у исхрани, употреба одређених производа (нпр. Конзумација различитих врста меса у односу на геопростор), породичан живот има своју географичност у свету (простор и моногамија, полигамија, традиционалне патријархалне територије, матријархалне оазе итд. (Туровский, 2001).

4. Географија народне културе (фолк географија). Ако географија уметности више проучава питања индивидуалног стваралаштва везаних за конкретне ауторе, географија народне културе проучава узроке уметности народног порекла, карактеристичне за читаве групе, земље и народе. Предмет проучавања могу бити фолклорне традиције – народни плес и игре потом легенде, епови итд. Географија народне културе може узети у обзир и празнике, традиционалну забаву, спортске игре (Туровский, 2001).

5. Географија масовне културе. Овај правац је својеврсни наставак географије народне културе и представља њену пројекцију на садашњост. Она је добро развијена у САД и служи као једна од „визит карата”

америчке културне географије, пошто је управо у САД масовна култура добила највећи развој и у великој мери потиснула традиционалну народну културу. Под масовном културом не подразумевају се само дела савремене уметности која су намењена масовној перцепцији попут поп и рок музике, већ и сви асортимани забаве. Проучава се не само савремена масовна уметности, већ и спорт, брза храна и популарна пића. Њено истраживање показује распрострањеност музичких стилова, разлике у популарности спорта (неки преферирају бејзбол, други воле кошарку, хокеј или фудбал), конзумацију различитих врста пива итд. Због своје иновативне природе, географија масовности култура је динамичнија, одликује се сталном дифузијом културних образаца, променљивости културних граница. Стога јој је карактеристичан динамичнији приступ који осликава сталну метаморфозу и кретање културе у простору (Туровский, 2001).

„Пограничне” гране су оне гране које проучавају културно-географске аспекте у оквиру предмета других географских дисциплина. Укључује географију економске културе, географију културе досељеника, географију политичке културе.

1. Географија економских култура – представља подручје укрштања културне географије са економском географијом. У питању је скуп норми, обичаја и традиција везаних за сферу привреде. Ова грана може проучавати дистрибуцију типова привредне специјализације итд. У глобалном контексту познате су различите верзије приказа на карти света које визуализују доминантне типове економске културе нпр. однос пољопривредне или сточарске културе. Истраживања могу овде додати области у којима преовлађују новији типови економске културе повезане са развојем услужног сектора, финансијског сектора, е-трговине итд. У оквиру географије економске културе могу се издвојити приватне области повезане са различитим секторима привреде. На пример, могуће су студије географије пољопривредне или индустријске културе итд. (Туровский, 2001).

2. Географија културе насеља – У оквиру овог правца, који се укршта са географијом становништва и географијом насеља, проучавају се различити типови људских насељина. Културне норме могу дефинисати и различите типове градских и сеоских насеља. Културна специфичност насељинских структура одређује не само тип насеља, већ и друштвени састав. У једном свом делу Даниел Гаде је сковао термин „елитистички простор” који се односио на Француску ривијеру (Туровский, 2001).

3. Географија политичке културе је нераскидиво повезана са политичком географијом. У политици, као и у свакој другој сфери људске делатности, формирају се сопствене културне норме и обрасци, које може проучавати културна географија. Плодно поље за истраживаче је проучавање распрострањености и популарности политичких идеологија, које на

известан начин карактеришу и локалну културу. Проучавање процеса избора омогућавају издавање разних регионалних изборних култура, које карактеришу различите врсте гласања, партијске и идеолошке преференције итд. (Туровский, 2001).

Туровский Ростислав Феликсович (1970) дипломирао је на Географском факултету Московског државног универзитета 1992. године, 1992-1993. Студирао је на постдипломским студијама Института за географију Руске академије наука, студије је наставио на Филозофском факултету Московског државног Универзитета, где је одбранио магистарску тезу (1995. године) и докторску дисертацију (2007. године).⁵ Његова истраживачка интересовања су: политичке регионалне студије, политичка географија, регионална политика, политичка и изборна анализа и менаџмент, геополитика, културна географија. Културном географијом се бавио у бројним делима а најзначајније за овај рад, дело под називом „Културна географија: теоријске основе и путеви развоја” (рус. Культурная география: теоретические основания и пути развития), у коме је изнео, поред теоријске основе културне географије, и наведену поделу географије култура на своје субдисциплине.

Традиционална и нова културна географија

У пионирским истраживањима, културни географи су се углавном бавили проучавањима материјалних артефакта тј. рукотворинама и везе између човека и простора. Традиционалном културном географијом подразумева се америчка Берклијевска школа са главним радовима Карла Сауера из претходног века. Сауер је дефинитивно дефинисао пејзаж као јединицу географског проучавања у географији културе. Сауер је увидео да се интеракцијом између људи и природе ствара тзв. културни пејзаж. „Традиционалисти” у културној географији усмеравали су пажњу ка проучавању опсега људских утицаја и трансформацији „природног” пејзажа па су се, природно, усмерили ка квантификацији материјалне културе (проучавали су архитектуру, индустрију, утицај пољопривредних техника на измену терена итд). У традиционалној географији, како Грчић и др. (2014) истичу, ова географска знања нису заправо нова географска знања, већ њихова систематизација у виду тематских целина, као што су културни региони (историјски, културни, производно-економски), културна дифузија (кретање људи, роба, идеја), културна интеграција, културни пејзажи. Постепено се традиционална културна географија почела одвајати од Саурове концепције о видљивим материјалним пејзажима, што је у

⁵ <https://www.hse.ru/en/org/persons/67524#teaching>

великој мери било повезано са интересом географа према људској перцепцији околине (Šakaја, 2014). Када су географи почели посматрати просторе кроз призму људске перцепције нпр. начин на који локално становништво неког простора доживљава своје предграђе града, итекако је изменило дотадашњу парадигму у културној географији и отворило приступ ка новом погледу на исту што је резултирало стварањем хуманистичке географије. Основна је претпоставка да учесталост којом људи додељују одређена регионална имена својим предузећима јесте перцепција тог локуса унутар социокултурног простора (Šakaја, 2014). Нова културна географија је нова орјентација која је настала као сушта супротност „традиционалној” културној географији. Последњих деценија под утицајем постмодернизма мења се географска парадигма која се бавила научним објашњењем односа предела и културе. Постмодернизам у географији карактерише: 1. Методолошки плурализам који означава крај традиционалних парадигми и модела мишљења у географији, и 2. Фантастика, ирационалност, авангарда (Грчић и др., 2014). Нова културна географија одбацила је неке основне постулате Карла Сауера, нпр. суперорганско схватање културе и концентрацију на материјалне артефакте док је задржала пејзаж као основни предмет свог интереса (Šakaја, 2014). Савремена културна географија – под утицајем теорија социолога Џ. Х. Мида (Georg Herbert Mead) и антрополога Клифорда Герца (Clifford Geertz) – схвата културу као систем симбола и значења, као интерсубјективну реалност која настаје и модификује се током социјалне интеракције. Културни пејзаж носи своју симболику и своје скривене поруке. У свакој средини током дуготрајне међусобне комуникације ниче низ посебних материјалних пракси које су везане уз свакодневни живот, те низ симбола и значења. Из различите свакодневне праксе у различитим подручјима рађају се посебни симболи и конкретна или апстрактна значења. Низ материјалних пракси, значења и симбола који карактеришу неку друштвену заједницу ми конструишемо у једну целину и изражавамо је појмом културе (Грчић и др., 2014). Мултикултурализам у новој културној географији је добио највише пажње. Манифестације етничности само су један сегмент таквог мултикултуралног мозаика. Етничност у мултикултуралним пејзажима често препознајемо у традиционалној материјалној култури (нпр. препознатљиве су кинеске или јеврејске четврти у европским метрополама). Али исто тако етничност препознајемо у симболици пејзажа – од графита до монументалних грађевина. Истицању националних вредности у друштву одговара наглашенија присутност етничких симбола и знакова у пејзажу – од једноставних, који презентују и промовишу континуитет народне традиције (нпр. фестивали, вашари), до софи-

стицираних знакова етничности, уграђених у световно и сакрално гради-тељство, културне манифестације, споменике културе и слично.

Декодирање симболизма културе неког простора, нимало није лак посао. Културу треба проучавати и у односу на друштвени и историјски контекст како би се добили интегралнији резултати. Као резултат праксе нове културне географије ова научна дисциплина је доживела дифузију предмета својих истраживања: културна географија се надоградила и развила способност да проникне у начине на које се култура ствара, али и како она прави разлике на одређеним просторима. Савремене студије испитују бројне аспекте културе различитих друштвених група на неком простору као што су: инвалидност и простор, етничка припадност, род и пол у простору, сексуалност, раса, колонијализам, империјализам, националност, религија, радни односи, радне миграције, дијаспора и глобализација.

Из приложеног закључујемо да се у овом контексту проучава све што обликује живот индивидуе и друштва у тоталу на различитим локацијама а такође, културна географија истражује и осећаје и перцепције индивидуа али и групе људи према (не)припадности неком месту. Још неки аспекти савременог културно-географског проучавања јесу и проучавања како се култура одражава и посредује кроз медијумске представе као што су уметност, фотографија, музика, филм и масовни медији као и материјалне културе као што су мода, храна, наслеђе и споменици, као и способности стварања знања и комуницирање путем језика овог света. Помиње се и укрштање културне географије са другим облицима географских истраживања, као на пример са истраживањима економске и политичке географије, где се заузима став да је у њиховом предмету проучавања и сама култура која је условила и модификовала сам предмет проучавања економске и политичке географије (Castree, Kitchin & Rogers, 2013). На основу наведеног поставља се питање да ли је културна географија заправо кровна дисциплина и да ли би се термин друштвена географија без проблема могао заменити са термином културна географија? Да ли је културна географија заправо грана географије, а остали правци као нпр. географија насеља, становништва, економска географија заправо њене интегралне субдисциплине. Оваква епистемолошка питања аутора овог рада, само су нека од могућих праваца будућег истраживања културне географије и њеног места у систему географских наука.

Културно–географски садржаји у основним и средњим школама Србије

У наредним редовима приказују се резултати истраживања културно–географских садржаја унутар првог и другог циклуса образовања

основних школа као и средњих школа. Аутор је, анализирајући културно–географске садржаје у уџбеницима основних и средњих школа, али и на основу сопственог практичног искуства који је стекао радећи као наставник предметне наставе географије у основној школи, спровео десктоп истраживање на тему заступљености културно–географских садржаја у основним и средњим школама. У анализи коришћен је узорак уџбеника издавача Логос, обзиром да су њихове књиге делимично доступне за онлајн прелиставање (преглед издања приложен је у фуснотама). Методолошка напомена – Сви интернет линкови који су коришћени у овом раду били су активни и доступни у тренутку писања рада. Датуми приступа свим изворима наведени су у листи литературе. Могуће је да су неки линкови у међувремену постали недоступни због промена у структури веб сајтова или брисања садржаја, што је изван контроле аутора. У циљу скраћивања и олакшавања навођења дужих веб адреса у литератури, коришћен је програм за скраћивање линкова TinyURL, којим је минимизирано оптерећивање одељка о литератури. Линкови су у тексту хиперлинковани скраћеном верзијом назива дате веб стране. Аутор је извео следеће опсервације и закључке:

У првом циклусу образовања, садржаји географије па тако и културне географије прожимају се у плану и програму предмета *свет око нас* за први и други разред као и *природа и друштво* за трећи и четврти разред. Неке од наставних јединица су: живимо у насељу, празници и обичаји, човек ради и ствара итд. (свет око нас 1). У књизи *свет око нас* за други разред: читаво поглавље под називом „култура живљења” прожето је културно–географским садржајем. *Природа и друштво за трећи разред* обилује наставним јединицама као што су: занимања и делатности људи у мом крају, знамените личности итд. *Природа и друштво за четврти разред* је пре свега орјентисана на проучавање националне географије, историје и културе, дакле, могу се пронаћи национални културно–географски садржаји. Неке од наставних јединица су: становништво Србије, културна баштина Србије, живот Срба у различитим историјским периодима итд.⁶ Садржаји културне географије садржани су и у изборном предмету *народна традиција*⁷. Највећи обим садржаја ове тематике се изучавају у другом циклусу основног образовања и то у шестом и седмом разреду. Културно–географски садржаји обрађују се кроз наставне јединице у оквиру регионалне географије. У шестом разреду првог циклуса

⁶ *Свет око нас 1, 2 и природа и друштво* за трећи и четврти разред: <https://logos-edu.rs/izdanja/?subject=svet-okonas-priroda-i-drustvo>

⁷ <https://ispeciparecideci.files.wordpress.com/2012/04/d0bdd0b0d180d0bed0b4d0bdd0b0-d182d180d0b0d0b4d0b8d186d0b8d198d0b0.pdf>

образовања изучава се регионална географија Европе, а у седмом разреду где се детаљније обрађују наставне јединице географских регија Европе, Африке, Азије, Северне и Јужне Америке, Аустралије и поларних области.⁸ Унутар сваког континента проучавају се друштвено–географски садржаји међу којима увек постоји наставна јединица која обрађује културу и обичаје, фолклор, етнологију, језике и историју итд. Све наведено представља традиционални начин истраживања културно–географских регија са циљем упознавања ученика са културама различитим од наше, а основни фокус је подстицање толеранције и десензибилизацију ученика ка другим културама, народима, расама, религијама и осталих различитости. Значај културне географије унутар саме географије је немерљив јер је она управо та грана која ће ученицима објаснити друштвени свет људске заједнице на различитим, њима далеким просторима. Кроз културно географске садржаје ученици развијају географску културу која се према Грчић и Грчић (2015) одражава и у другим аспектима васпитања, као што су васпитање у духу толеранције, предузимљивости, здравог начина живота, самоуверености и самосталности, способности за критичко, разумно и објективно расуђивање о друштву и људима, разумевања хришћанских вредности итд. У оквиру *географије за пети разред*, културно–географске теме изостају јер се она искључиво бави подучавањем физичко–географских процеса док се у *географији за осми разред* проучавају: симболи Србије, наставна тема друштвено–географске одлике Србије, Срби у региону итд. Географија за осми разред представља националну географију Србије и у вези са тим проучавани су и национални културно–географски садржаји.⁹ Историја као наставни предмет у основној школи проучава прошлост људских цивилизација а самим тим обрађује и тематике културе некадашњих царства и народа одређеног простора што даје добру основу за каснија проучавања културно–географских садржаја.

Културна географија у средњим школама може се проучавати унутар предмета *Географија* која се изучава у разним образовним профилима. У гимназијама у другој и трећој години постоје културно–географски садржаји. Географија за други разред гимназије је резервисана за друштвено–географске садржаје. Проучавају се све гране друштвене географије (од географије становништва, преко географије насеља, економске географије, политичке географије и др.) и у свакој од њих налазе се садржаји културне географије. Најдоминантније су наставне јединице након континента под називом: *културно–цивилизацијске тековине и трансфо-*

⁸ *Географија 6 и 7* <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-6-udzbenik/> и <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-7-udzbenik-3/>

⁹ *Географија 8*, <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-8-udzbenik-za-osmi-razred-2/>

рмације културног простора одређених делова континента или у нешто измењеном наслову унутар књиге.¹⁰ Географија за трећи разред гимназије представља националну географију Србије, као и географија за осми разред основне школе с тим у вези садржај је сличан као и у уџбенику за осми разред али је на већем образовном нивоу са циљевима и исходима у складу са трећим разредом гимназије. *Географија за први разред гимназије* проучава само физичку географију.

Географија као наставни предмет суочава се са сопственим егзодусом унутар средњих стручних школа, избацује се из наставног плана и програма а часови (који су већ малобројни) се додатно смањују. Што се културно–географског садржаја тиче, заступљени су у оквиру географије која се изучава у првим разредима стручних школа. У питању је углавном градиво из домена географије Србије (национална географија).¹¹ Значајне наставне јединице су оне у оквиру наставних тема – становништво и насеља нпр: антропогена туристичка добра и њихова заштита, антропогеографска обележја и историјат насељавања Србије итд. Практично све јединице из друштвено–географског дела покривају културно–географске теме у одређеним сегментима. У гимназијама постоје предмети изборног блока који су у високој корелацији са културном географијом а то су предмети: *Религије и цивилизација и основи геополитике*. Теме које се изучавају у оквиру предмета *религије и цивилизација* су: култура и цивилизација, насеобина у цивилизацији, космополитизам, човек и свет – култура и природа, дух и тело, наука и религија, религијски обреди итд. (детаљније о предмету може се пронаћи на страни Завода за унапређивање образовања и васпитања).¹² *Основи геополитике* је изборни предмет у гимназијама у трећој години. Предмет пружа ученицима основу геополитичке мисли као и место Србије у геополитичком дискурсу света. Посебно је интересантна наставна тема: *географија култура и цивилизација у геополитичком контексту*.¹³ У оквиру ове теме проучавају се бројни садржаји као нпр. глобализација, мултикултуралност, сиромаштво, миграције, религије итд. Наставу из предмета религије и цивилизације и основи геополитике у трећем разреду гимназије могу изводити и географи на основу плана и програма за гимназије, а прописано од стране Просветног гласника.

¹⁰ *Географија 2* уџбеник за други разред гимназије <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-2-novo-izdanje/>

¹¹ Географија Србије <http://www.knjizara.zavod.co.rs/geografija-srbije-udzbenik-za-srednje-strucne-skole>

¹² <https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/pravilnik-gimnazija.pdf>

¹³ <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=8c8c1460-66c2-4491-94bc-521df911fbd2>

Географију у средњим стручним школама немају сви образовани профили (углавном огледни) што зависи од подручја рада образовног профила али, углавном уколико постоји као наставни предмет биће у првој години или ретко у другој години. Подручје рада у коме се географија доминантно изучава унутар средњих стручних школа је из домена *туризма, угоститељства и трговине*. Стручно средње образовање у овом подручју рада подразумева трогодишње и четворогодишње образовање а образовни профили су: кувар, конобар, трговац и посластичар (у трајању од три године) и туристички техничар (према старом програму), туристичко-хотелијерски, хотелијерско-ресторатерски техничар, угоститељски техничар, кулинарски техничар и аранжер у трговини (у трајању од четири године). Сви наведени образовни профили имају географију у првој години (трогодишњи смерови претежно уче поменуто географију Србије док туристички техничари свих профила, угоститељски и кулинарски изучавају општу физичку географију у првој години). Туристички техничари, кулинарски и угоститељски техничари у другој години изучавају географију Србије. Профили кувар и конобар имају туристичку географију у другој години а туристички техничари свих варијанти, кулинарски и угоститељски техничари изучавају туристичку географију (света) у трећој години (наставне јединице: културни елементи туристичких кретања, пејзажне туристичке вредности, манифестационе и амбијенталне туристичке вредности, уметничке туристичке вредности, етносоцијалне туристичке вредности и др.)¹⁴ У четвртој години туристички техничари свих варијанти, угоститељски и кулинарски техничари имају туристичку географију (Србије) а значајне наставне јединице које су повезане са културном географијом су: археолошке туристичке вредности Србије, културно-историјски споменици раних епоха, утврђени градови, културноисторијски споменици новије историје, уметничке туристичке вредности итд.¹⁵

Образовни профил кувар, конобар, туристички техничари свих варијанти, угоститељски и кулинарски техничари унутар својих планова и програма предвиђају изборне предмете које школа у складу са могућностима и обезбеђености наставног кадра, може да реализује. Са аспекта културне географије истичу се два изборна предмета: *општа туристичка географија* која има за циљ да се ученици оспособе да анализирају утицаје економских и политичких, организационих и културних фактора на развој туризма као и стицање знања о антропогеним туристичким вредностима осталих туристичких регија света итд. Предмет – *туристичке дестинације света* у трећем разреду туристичко-хотелијерског техничара обрађује

¹⁴ <http://ekonomskasabac.edu.rs/images/dokumenta/ispitna/Geografija.pdf>

¹⁵ <http://ekonomskasabac.edu.rs/images/dokumenta/ispitna/Geografija.pdf>

Марко Петровић

културно–географске садржаје кроз изучавање афирмисаних дестинација широм континентата међу којима је култура саставни део проучавања.

Б: Листа изборних предмета према програму образовног профила					
РБ	Листа изборних предмета	РАЗРЕД			
		I	II	III	IV
Стручни предмети*					
1.	Здравствена култура		2		
2.	Географија културе			2	
3.	Пословна информатика у туризму *		2	2	
4.	Туристичке дестинације света				2
5.	Смештај у сеоском туристичком домаћинству				2
6.	Исхрана		2		
7.	Барско пословање*				2
8.	Посебни облици туризма			2	
9.	Право у туризму			2	

Напомена: * Програм изборног предмета реализује се путем вежби

Напомена: * Програм изборног предмета реализује се путем вежби

Слика 2. Листа изборних предмета за образовни профил туристички техничар.

Преузето са (<http://www.vetserbia.edu.rs/Curricula/TURISTICKI%20TEHNICAR/Turisticki%20tehnicar.pdf>)

Посебно се издваја изборни предмет географија културе која у потпуности одговара научној културној географији која се изучава на универзитетима (слика 2). Овај предмет изучава се у трећој години смера туристичко-хотелијерски техничар у фонду са два часа недељно. На основу садржаја предмета *географија културе* према плану и програму и примеру угоститељско-туристичке школе у Врњачкој Бањи обрађују се следеће наставне јединице: Географски распоред раса, расна структура становништва, национална структура становништва, групе народа у Европи, језичке групе света, језичке групе Европе, настанак и развој религија хришћанство, ислам, будизам, ширење и распрострањеност светских религија, религијска структура становништва Србије, религиозни туризам (места ходочашћа) итд. На основу наведених наставних јединица може се закључити да је предмет географија културе у потпуности реализација академске дисциплине географија култура у средњошколском образовању и као такав једини је предмет који се комплетно бави културно–географским тематикама.

На основу анализираног садржаја уџбеника, наставних планова и програма, просветног гласника и завода за унапређење васпитања и образовања а уз помоћ јавно доступних документација појединих школа које су транспарентне у свом раду, може се закључити да су садржаји културне

географије најзаступљенији у оквиру наставних тема шестог и седмог разреда основних школа, другог разреда гимназије а знатно мање и трећег разреда гимназија. Изборни предмети у гимназијама под називом основи геополитике и религије и цивилизације у великој мери обрађују садржај географије култура. Најзначајније се истичу, према заступљености културно-географских тема, школе са профилима у домену туризма и угоститељства, конкретно профили: кувар, конобар, угоститељски техничар, кулинарски техничар, туристички, туристичко-хотелијерски техничар и хотелијерско-ресторатерски техничар. Сви ови смерови сусрећу се са географијом култура кроз бројне мултидисциплинарне предмете а наравно, највећу улогу у културном образовању ових профила има географија и туристичка географија. Посебно се издваја изборни предмет *географија културе* у трећој години четворогодишњег смера туристичко-хотелијерски техничар са програмом који задовољава суштину географије култура, право је изненађење да се предмет оваквог типа реализује у школама.

Географије култура као научна дисциплина у курикулумима Географског факултета у Београду – Преглед и тренутно стање

За потребе увида заступљености географије култура унутар силабуса и програма на факултетима који изучавају географију, аутор рада спроводи *desktop research* методу истраживања, извори који се користе у овом истраживању су званични подаци, базе и извештаји релевантних јавних институција. Циљ овог истраживања је да представи, анализира, процени и објасни место и значај географије култура у програмима тј. курикулумима основних академских, мастер академских и докторских академских студија на Географском факултету у Београду. Методолошка напомена: Постоји могућност да се на појединим студијским програмима Географског факултета у Београду садржаји културне географије проучавају унутар неких од предмета у виду наставних тема и јединица које потенцијално аутор није пронашао услед генерализације садржаја програма и истицања најзначајнијих тема у оквиру предмета на сајту факултета који одређује сваки наставних појединачно.

Географија култура као самостална научна дисциплина проучава се тек од скоро на свом матичном *Географском факултету*, Универзитета у Београду. Потребно је напоменути да се културно–географски садржаји на овом факултету изучавају на свим смеровима унутар одређених предмета у виду сегмента којима таква тематика одговара. Што се тиче конкретно географије култура она је позиционирала на Географском факултету у оквиру катедре за друштвену географију. Реализовала се као предмет на

првој години смера *Географија* у статусу обавезног предмета под називом географија култура и зона цивилизација (акредитациони циклус 2014–2021).¹⁶ Предмет је био поверен проф. др Мирку Грчићу који је, поред бројних научних радова о културној географији, написао и универзитетски уџбеник *Географија култура и цивилизација*. У акредитационом циклусу пре поменутог (2008–2013) предмет географија култура и цивилизација се појављује као изборни предмет на првој години студија. У акредитационом периоду (2014–2021) овај предмет био је, како је већ поменуто, обавезан са два часа предавања и један час вежби (на вежбама се обрађивала географија религија као саставни део географије култура). Може се рећи да је овај период био златно доба културне географије јер већ у следећој (актуелној акредитацији – 2021–2028) географија култура поново постаје изборни предмет на смеру Географија са два теоријска часа недељно и без часова вежби. Смер Географија у својим курикулумима проучава културу и културно-географске садржаје кроз бројне научне дисциплине географске науке и сродних наука (социологија, антропогеографија, географија становништва, географија насеља, економска географија са својим дисциплинама а посебно аграрна географија, медицинска географија, социјална географија, географија светске привреде, туристичка географија као и кроз садржаје регионалне географије континента и бројним изборним предметима који обрађују ову тематику).

На мастер академским студијама Географије (акредитација цик. 2014–2021) географија култура се могла обрађивати кроз изборне предмете: методологија истраживања у друштвеној географији и теорије и модели у социо-економској географији. Садржај предмета теорије и модели у социоекономској географији подразумевао је обраду следеће тематике (културни простор – компоненте културе, интеракција људи и окружења, културни корени, структура културе и културне промене (иновације, просторна дифузија), међурегионални контакти, културна диференцијација простора – културни мозаици, класификација и просторни размештај језика, територијалност и идентитет, етнички диверзитет и сепаратизам, имиграциони токови, акултурација и асимилација, урбани етнички диверзитет и сегрегација, културни трансфер, традиционална и популарна култура – диверзитет и униформност итд).¹⁷

На другим смеровима Географског факултета предмет географија култура и цивилизација могао се одабрати као изборни предмет на мастер академским студијама. Конкретно на смеру Туризмологија (акредитација цик. 2014–2021) на основним академским студијама географија култура

¹⁶ <https://gef.bg.ac.rs/kurs/>

¹⁷ <https://gef.bg.ac.rs/kurs/>

нема у свом изворном облику али се зато налазио предмет под називом географија религија и туризам. Географија религија је грана културне географије и на тај начин су се туризмолози сусрели са културно–географским студијама. Предмет је био поверен ванредном професору др Микици Сибиновићу, са Катедре за друштвену географију. На мастер академским студијама туризмологије у другом семестру понуђен је био изборни предмет – географија култура и туризам. Туризмолози изучавају културу и културно–географске садржаје кроз бројне предмете, неки од њих су: друштвено–географске основе развоја туризма, социологија туризма, туристичка географија, културно–историјско наслеђе и туризам, етнолошке основе туризма, градски туризам, манифестациони туризам, споменичко наслеђе и туризам итд. На мастер академским студијама туризмологије (акредитација цик. 2014–2021) постојао је изборни предмет – трендови у културном туризму који на основу садржаја умногоме обрађује културно–географску тематику.¹⁸

Студијски програм Просторно планирање (акредитација цик. 2014–2021) сусреће се са културним и културно–географским истраживањима кроз следеће предмете: социологија, економска географија, урбана и рурална географија, планирање социјалног развоја, стратешко урбанистичко планирање, урбана и рурална обнова и др.¹⁹ Стратешко урбанистичко планирање је предмет који се бави анализирањем културног бића града. На мастер академским студијама просторног планирања не уочавају се културно–географски садржаји и садржаји културе. На смеру Демографија (акредитација цик. 2014–2021), на првој години, у првом семестру, понуђен је изборни предмет географија култура и зоне цивилизација са два часа предавања и без вежби. Дакле демографија је трећи студијски програм на Географском факултету који је имао географију култура као наставни предмет. Остали значајни предмети повезани са изучавањима културе и географијом култура су: антропогеографија, социологија, социјална географија, проблеми социјалног развоја, географија светске привреде, миграције становништва, урбана и рурална географија, геополитика и становништво, етнодемографија, родност и становништво итд.²⁰ На мастер академским студијама Демографије (акредитација цик. 2014–2021) издваја се предмет – етнодемографска питања и проблеми, на овом предмету проучавају се следеће теме: (етнодемографски развитак и друштвено–историјски процеси, теорије о етницитету, испитивање односа између религије и нупцијалитета и диворцијалитета, мешовити бракови,

¹⁸ <https://gef.bg.ac.rs/kurs/>

¹⁹ <https://gef.bg.ac.rs/>

²⁰ <https://gef.bg.ac.rs/>

националне мањине, савремени токови и перспективе етнодемографског развика Србије и суседних земаља итд).

Геопросторне основе животне средине (акредитација цик. 2014–2021) је студијски програм са најмање културно-географском тематиком. Предмети од значаја су: социологија и геопростор, социјална екологија и др. Предмет социјална екологија обрађује посебно целину која се тиче културе и животне средине (теме су: о систему култура – друштво – простор; култура као основно обележје друштва и простора, култура као најзначајнији друштвени производ и посредник између природе и друштва; култура као фактор трансформације животне средине у складу са потребама друштва и начин прилагођавања друштва условима средине; култура као основни агенс деловања људског друштва на окружење и др.)²¹ На мастер академским студијама Геопросторних основа животне средине (акредитација цик. 2014–2021) не препознају се предмети културне и културно-географске тематике.

Географски факултет је 2021. године поновно акредитован у временском периоду од 2021–2028. У новој акредитацији дошло је великих промена у силабусима и курикулумима свих студијских група. Оно што је за ову анализу најважније јесте присутност првенствено географије култура у програмима студијских група.²²

Оно што се одмах може приметити, када се упореде нови и претходни акредитациони циклус на студијском програму Географија јесте да је географија култура и цивилизација постала изборни предмет са два часа предавања недељно и без вежби. Дакле предмет је изгубио статус обавезног и тиме су будући географи остали без значајне основе за даља развијања и усавршавања друштвено-географских и културно-географских знања. Аграрна географија која проучава аграрно-географски пејзаж, део културног пејзажа је такође постала изборни предмет. У акредитационом циклусу (2021–2028) уведена је, као изборни предмет, географија религија. У претходној акредитацији садржаји из географије религије изучавали су се на вежбама из предмета географија културе и цивилизације (али и политичке географије, социјалне географије и туристичке географије) тако да је заиста постојала потреба да ова научна дисциплина формира као самостална наставна дисциплина, будући географи ће се моћи упознати детаљније са географским факторима у проучавању религија. На основним студијама Географије у овом циклусу остали су и други већ поменути предмети у претходној акредитацији, који су везани за културу и културну географију, са мањим изменама и новитетима. На мастер академским

²¹ <https://gef.bg.ac.rs/kurs/>

²² <https://gef.bg.ac.rs/>

студијама Географије у овом циклусу (2021–2028) сви понуђени друштвено-географски предмети третирају културу и културно-географске садржаје (методологија истраживања у друштвеној географији, просторна организација друштва, теорије и модели у социоекономској географији и геополитички системи). Основе академске студије Туризмологије (акредитација цик 2021–2028) задржале су географију религије и туризам као изборни предмет на трећој години са два часа теорије и једним часом вежби.²³ Остали предмети од значаја су присутни али је програм свакако претрпео мање измене. Оно што је евидентно јесте да је предмет географија култура на мастер академским студијама Туризмологије у новом, актуелном циклусу избачен. На овај начин ускраћени су мастер студенти туризмологије за обимна знања из домена културне географије која управо и афирмише туристичке дестинације и представљају куриозитет појединих туристичких места. На студијском програму Демографија (акредитација цик. 2021–2028) географија култура и цивилизација се задржала у курикулуму, као изборни предмет и изучава се на трећој години са два часа теорије и један час вежбе.²⁴ Мастер студије Демографије остају непромењене у контексту културно-географске тематике. У претходном циклусу предмет се реализовао на првој години студија. Студијске групе Геопросторне основе животне средине и Просторно планирање (2021–2028) нису унапређивале своје планове и програме што се културно-географског садржаја тиче ни на основним а ни на мастер студијама. На мастер академским студијама Географских информационих система у оквиру изборног предмета (ГИС анализа друштвено-географских појава и процеса) студенти ових мултидисциплинарних студија уче примену и израду модела друштвено-географских садржаја и процеса као и израду карти које приказују поменути тематику.

Што се докторских академских студија тиче, садржаји из културне географије се могу проучавати највише у оквиру друштвено-географских предмета (акредитација цик. 2014–2021 – теоријски правци развоја друштвене географије, епистемологија друштвене географије и апликативна друштвена географија) такође предмети демографског усмерења могу обрађивати ову тематику. У новом циклусу (2021–2028) такође се теме културне географије могу изучавати из изборних предмета (друштвено-географска епистемологија, методологија истраживања у друштвеној географији и апликативна друштвена географија) као и предмети понуђени из домена демографије.²⁵ Важно је напоменути да студент докторских сту-

²³ <https://gef.bg.ac.rs/kurs/>

²⁴ <https://gef.bg.ac.rs/kurs/>

²⁵ <https://gef.bg.ac.rs/>

дија може узети тему по сопственом избору а самим тим постоји могућност усмерења ка географији култура и цивилизација, географији религија и др.

Природно-математички факултети у Новом Саду, Нишу и Приштини (са привременим седиштем у Косовској Митровици) нису имали географију култура као самосталну наставну дисциплину у акредитационим циклусима до 2021. године. Анализа културно-географских садржаја актуелних курикулума и силабуса наведених факултета може бити предмет неког будућег истраживања и интересовања географа за ову географску дисциплину.

Дискусија и закључак

Култура као интердисциплинарно подручје истраживања не може се везати за само једну научну дисциплину. Бројне су дисциплине које се баве изучавањима материјалне и духовне културе: социологија, антропологија, филозофија, историја и др. као и културологија, која интегрише аспекте више научних дисциплина, као кровна дисциплина, али само културна географија посматра и простор. Дакле, само културна географија проучава просторне варијације између културних група и фокусира се на начин на који се језик, религија, владавина и др. културни феномени разликују или остају исти у односу на друге просторе са посебном пажњом на везу и међузависност човека и природе. Обзиром да се култура увек генерише у географском простору, географија има потпуно право да се њом бави у оквиру својих дисциплина јер јој по генези, култура свакако припада. Предмет и методе у културној географији су дефинисане али са развојем научне дисциплине они могу унапредити. Туровски у свом делу „Културна географија – теоријске основе и путеви развоја” поделио је културну географију на три основна правца – географија културних група, стваралачка географија и пограничне гране културне географије где је издиференцирао бројне научне дисциплине које припадају културној географији нпр: географија уметности, географија религија, географија политичке културе, географија културе насеља итд. Географија култура позиционирана је унутар друштвене географије као њена дисциплина, али у свим дисциплинама друштвене географије незаобилазни су садржаји културне географије, што наводи да је она можда *alma mater* свих дисциплина.

Анализирајући планове и програме у основним и средњим школама Србије са циљем лоцирања културно-географских наставних јединица, изводе се следећи краћи закључци:

- Културно-географски садржаји у највећој мери су заступљени унутар регионално географских наставних јединица континента из Географије за 6. и 7. разред основних школа.
- Заступљени су унутар Географије за 2. разред гимназија када се проучава друштвена географија.
- Изборни предмети основи геополитике и религије и цивилизације у гимназијама високо кореспондирају са културно-географском тематиком и у већој мери су заступљени садржаји културне географије.
- Унутар програма средњих стручних школа доминантна је културно-географска тематика у оквиру подручја рада туризам, угоститељство и трговина. Постоје смерови који имају географију током све четири године школовања (туристички техничар, туристичко-хотелијерски техничар, хотелијерско-ресторатерски, техничар, угоститељски техничар и кулинарски техничар), унутар њихових планова и програма културна географија ужива завидно место. Образовни профили у трогодишњем трајању (кувар, конобар и пекар) имају географију две године а културно-географски садржаји се примерено проучавају.
- Посебно изненађује присутност изборног предмета Географија културе смера туристичко-хотелијерски техничар, који у потпуности подучава културну географију.

На Географском факултету Универзитета у Београду, географија култура има своје место у курикулуму студијских група. Са ступањем новог акредитационог циклуса Географског факултета, географија културе на студијској групи Географија је постала изборни предмет без часова вежби док је у претходном акредитационом циклусу била обавезни предмет. Такође, географија култура је нестала из програма мастер академских студија Туризмологије, како стоји у плану и програму новог акредитационог циклуса. Овај предмет је остао као изборни предмет на студијској групи Демографија. Студијске групе Геопросторне основе животне средине и Просторно планирање не изводе географију култура као наставни предмет.

Закључак је тај да је предмет морао остати обавезан на програму Географија као и да је било потребно уврстити га на свим другим студијским групама. Студентима Географског факултета, небитно да ли се претежно баве проучавањем физичке или друштвене географије или неком другом интердисциплинарном и сродном дисциплином, мора се обезбедити настава географије култура као једноставан прозор у свет и функционисаност људских група. Она пружа холистички поглед на свет а њена истраживања су јако важна јер се баве основама људског постојања! Културна географија заслужује бољу позиционираност на факултетима који се баве географијом, обзиром да други факултети на којима се изу-

чава географија нису имали културну географију све до 2021. године, а неки немају ни сада. Културна географија је древна и веома млада у исто време, овај парадокс се објашњава чињеницом да описи географских карактеристика културе имају дугу историју. Одувек су путници имали осећај дужности да запишу каква је традиција људи, који су обичаји, какви су то народи. Путописци су били први културни-географи, наравно, не у аналитичком и методолошком смислу, али су свакако креирали слику о културном мозаику неког простора. Како смо одавно напустили дескриптивну фазу у географским истраживањима, треба мотивисати географе да се више баве географијом култура и да произведу нова научно-истраживачка дела у домену дисциплине, како би јој дали значај какав ова научна дисциплина и заслужује.

Литература

- Грчић, М. (2014). *Географија култура и цивилизација*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Грчић, М. (2011б). *Географија религија*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Грчић, М. (2011в). Гносеолошки модели географских проучавања односа природе и друштва. *Гласник*, Српско географско друштво, ХСІ (1), 19-32.
- Грчић, М. (2012). Културна антропогеографија – концепт, традиције и правци развоја у Србији. Зборник научног скупа са међународним учешћем: *Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе* (У. М. Грчић и М. Милинчић), Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 323-334.
- Грчић, М. (2011а). Културна географија – Аспект и дисциплина друштвене географије. *Гласник*, 15, 1-22.
- Грчић, М., Грчић, Љ. и Сибиновић М. (2014). Правци развоја географије кул-тура и цивилизација. *Гласник*, Српско географско друштво 94 (1), 33-56.
- Грчић, М. и Грчић, Љ. (2015). Проблеми и перспективе географског образовања у Србији. *Глобус*, 35, 165–174.
- Mastilo, N. (2013). *Rečnik savremene srpske geografske terminologije*. Geo-grafski fakultet.
- Павловић, С. (2010). *Етнолошке основе туризма*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Balasubramanian, A. (2018). *Basics of Cultural Geography*. India: University of Mysore.
- Blunt, A., Gruffudd, P., May, J., Ogborn, M., & Pinder, D. (2003). *Cultural geography in practice*. London: Arnold.

- Castree, N., Kitchin, R., & Rogers, A. (2013). *Cultural geography*. A Dictionary of Human Geography.
- Crang, M. (2013). *Cultural geography*. Routledge.
- Hubbard, P., Kitchin, R., & Valentine, G. (2008). *Key texts in human geography*. Sage.
- Jordan, T.G., Domosh, M., & Rowntree, L. (1994). *The Human Mosaic: A Thematic Introduction to Geography*.
- Oakes, T., & Price, P. L. (2008). *The cultural geography reader*. Routledge.
- Туровский, Р.Ф. (2001). *Культурная география: теоретические основания и пути развития*. Культурная география, М, 10-94.
- Maraš, I. (2019). *Percepcija i imaginacija urbanog pejzaža u XX i XXI veku: kinematografske projekcije grada* (Doctoral dissertation, University of Novi Sad (Serbia)).
- Šakaja, L. (1998). *Kultura kao objekt geografskog proučavanja*. Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja, 7(35), 461-484.

Интернет извори

- <https://www.ff.uns.ac.rs/sr/upisnastudije/osnovnestudijeinformatorkulturologija> (приступљено: 01.02.2023.)
- <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1> (приступљено: 01.02.2023.)
- <https://www.hse.ru/en/org/persons/67524#teaching> (приступљено: 01.02.2023.)
- <https://logos-edu.rs/izdanja/?subject=svet-okon-nas-priroda-i-drustvo> (приступљено 02.02.2023.)
- <https://ispeciparecideci.files.wordpress.com/2012/04/d0bdd0b0d180d0bed0b4d0bdd0b0-d182d180d0b0d0b4d0b8d186d0b8d198d0b0.pdf> (приступљено 02.02.2023.)
- <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-6-udzbenik/> (приступљено 03.02.2023.)
- <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-7-udzbenik-3/> (приступљено 03.02.2023.)
- <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-8-udzbenik-za-osmi-razred-2/> (приступљено 03.02.2023.)
- <https://logos-edu.rs/izdanje/geografija-2-novo-izdanje/> (приступљено 03.02.2023.)
- <http://www.knjizara.zavod.co.rs/geografija-srbije-udzbenik-za-srednje-strucne-skole> (приступљено 03.02.2023.)
- <https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/pravilnik-gimnazija.pdf> (приступљено 03.02.2023.)
- <http://www.pravnoinformacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/viewdoc?uuid=8c8c1460-66c2-4491-94bc-521df911fbd2> (приступљено 03.02.2023.)
- <http://www.pravnoinformacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/viewdoc?uuid=f89b9214-89d3-4248-b4bc-18814bf05f63> (приступљено 03.02.2023.)
- http://ekonomskasabac.edu.rs/images/dokumenta/ispitna/ishrana_noi.pdf (приступљено 03.02.2023.)
- http://ekonomskasabac.edu.rs/images/dokumenta/ispitna/ishrana_noi.pdf (приступљено 03.02.2023.)
- <https://tinyurl.com/4twyxadt> (приступљено 04.02.2023.)

Марко Петровић

<https://tinyurl.com/4vufzw7d> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/yd8wrack> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/3eavcska> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/4cuxbdzt> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/rvnk8wmj> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/3kj575y4> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/5dd47ate> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/wa32989r> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/372ez9bk> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/6sfecb4a/> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/3bakz4rw> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/434k7ttx> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/32m955ep> (приступљено 04.02.2023.)
<https://tinyurl.com/dkreuce4> (приступљено 04.02.2023.)

Marko Petrović

CULTURAL GEOGRAPHY – SCIENTIFIC DISCIPLINE AND CURRICULUM CONTENTS IN SERBIAN EDUCATION

Summary

Cultural geography developed from anthropogeography at the end of the 19th century. This discipline is opposed to geographic determinism and studies, in addition to quantitative and qualitative features of civilizations in geospace, as well as the connection and interdependence of people with their environment. Its roots go back to the possibilistic conception of Paul Vidal de la Blas, through its founder Karl Sauer, while Jovan Cvijić primarily dealt with cultural geography in Serbia. The paper analyzed the development phases of the discipline as well as the basic concepts that influenced its development, and the branches of cultural geography according to the Russian geographer R.F. Turovsky were also derived. This paper aims to investigate the subjects, methods, and position of cultural geography in the system of geosciences. The goal is also to determine the position of cultural geography in the curricula of geography subjects and those directly related to it in primary and secondary schools in Serbia. This paper specifically examines the presence of cultural geography in the curricula and syllabi of the Faculty of Geography in Belgrade, and the study of culture in a broader sense at the same faculty. The general goal is the popularization of cultural geography as an independent scientific discipline.

Оригинални научни рад

УДК 616.98:579.834.1]:91
Original scientific article

УТИЦАЈ ГЕОГРАФСКИХ ФАКТОРА НА ПОЈАВУ ТРЕПОНЕМАТОЗА

Миодраг Радановић*¹

*Самостални истраживач, Влајковићева 30, Београд

Извод: У раду су анализирани физичко–географски (клима, годишње доба) и демогеографски фактори (раса, пол, старост, миграције, врста насеља, смртност, обичаји и навике), у појави и ширењу трепонематоза, историјат болести, теорије настанка, правци ширења, географска распрострањеност, ендемска подручја у прошлости и садашњости, епидемиологија болести (епидемије, инциденција, преваленција, жаришта).

Кључне речи: трепонематозе, физичкогеографски и демографски фактори, географска распрострањеност, епидемиологија

Abstract: In this paper is analysed physicogeographic (climate, season) and demogeographic factors (race, sex, age, migration, type of settlements, mortality, customs and habits) in appearance and spreading of treponematosi, history of disease, theory of appearance, directions of spreading, geographic distribution, endemic regions in past and present, epidemiology of disease (epidemic, incidence, prevalence, focus).

Key words: treponematosi, physicalgeographic and demogeographic factors, geographic distribution, epidemiology

Увод

Трепонематозе (лат. treponematosi) су скуп сродних патолошких стања организма, која су проузрокована бактеријама из рода трепаном. Оне су заступљене спорадичним сифилисом као венеричним обољењем и ендемским трепонематозама као невенеричним инфекцијама (фрамбезија, пинта, ендемски сифилис, бејел). Није још сигурно утврђено да ли ендемијске трепонематозе представљају посебна обољења или једно обољење са различитим варијацијама узрокованим првенствено факторима средине. Данас све више преовладава мишљење да трепонематозе треба сматрати као јединствени скуп сродних инфекциозних обољења, која су се развила под различитим географским (еколошким) утицајима у различите, у суштини ипак квалитативно јединствене клиничке синдроме. Врло је

¹ Контакт адреса: radanovicm562@gmail.com

вероватно да су се трепонематозе примарно појављивале само у ендемском облику и да им је постојбина била екваторијална Африка, где постоје повољни климатски услови (висока температура и влажност ваздуха) за одржавања тако осетљивих бактерија као што су трепонеме. У тим пределима међу урођеницима постоје још увек јака експанзивна жаришта ендемских трепонематоза. Ендемски сифилис и фрамбезија се појављују као самородна обољења. По својој историјској и развојној динамици може се претпоставити да је примарна трепонематоза, која још и данас постоји у тропским пределима у својој постојбини Африци, била фрамбезија (Radanović, 2024).

Сифилис (син. луес) је заразна ендемична, епидемична и пандемијска болест. То је класична социјална болест у многим земљама на свим континентима у различитим периодима друштвеног развоја. Главна њена карактеристика је велика распрострањеност, па је она данас космополитска болест. Ендемски сифилис је врста сифилиса код сеоског становништва неке земље или покрајине где се културно заостало становништво у низу генерација није лечило. Често се назива француска болест, иако то није, нити је пренета из Француске.

Прве вести о појави сифилиса потичу из времена непосредно после открића Америке (1492). Због тога неки историчари медицине сматрају да је сифилис пренет у Европу из Америке. Присталице Колумбовске или америчке теорије сматрају да све до тада у Европи није било сифилиса и да су тек морнари италијанског морепловца и географског истраживача Кристифора Колумба (Christopfer Columbus, 1451–1506) донели ту болест вративши се из Америке. Антиамериканисти, тврде да је сифилис био познат у Европи давно пре открића Америке и да сифилис, који се појавио у епидемијском облику у Европи у ствари није био нова болест, него ранији хроничари нису тој болести придавали никакву пажњу. Противници американистичке теорије сматрају да је сифилис био познат у Кини и Индији од најстаријих времена. Осим тога трагови трепонематоза на скелетима су пронађени и у Европи (Италији, Француској, Немачкој и Пољској) из периода пре Колумба (Стефановић, 2012). Сифилис су на војнике француске војске пренеле Шпањолке, а које су добиле болест од Индијанаца расе Таинос, које је Колумбо довео у Барселону. Та је болест у Америци била давно укореењена, па међу Индијанцима није била висока смртност, услед стицања имунитета. Али међу Европљанима се јављала у тешким клиничким облицима и брзо доводила до смрти (Морисон, 1963).

Први европски град у којем се појавио сифилис је Барселона. Поворка 20. априла 1493. стиже у Барселону – шест Индијанаца у свечаној шареној одећи, перјем на глави и кавезима са папагајима. Окупљени су се чудили тим људима необичног изгледа, које Европљани пре тога нису

никада видели. То су били Таиноси, староседеоци Бахамских острва и Кубе (Морисон, 1963). Шпански лекар Руј Дијаз де Исла (Ruy Diaz de Isla, 1462–1542) један је од првих аутора који су писали о сифилису и који је тврдио да су га Колумбови морнари пренели из Западне Индије у Барселону (први европски град) у којем се појавила нова болест 1493. Из Шпаније се ширио у Холандију (1496), Немачку (Нирнберг, 1496/7), Енглеску (1498), Пољску и Русију (1499), Данску (1524 и 1527), Моравску (Брно, 1577). Први случајеви сифилиса на Балканском полуострву појавили су се у Задру (1500), Трогиру (1501) и у Босни (1589). Сифилис је од XVI па све до почетка XX века била честа болест. Под именом француска болест обихваћао је целу Европу, осим Француске, где је назван италијанска или напуљска болест (Med. encikl. том 6). Европа постаје поприште све већих епидемија. У XVII и XVIII веку избиле су неке мање епидемије у Европи (1620. и 1654. у Миделбургу, Холандија; 1708. у Швајцарској; 1710. у Норвешкој; 1772. у Шкотској; 1776–1780, 1780. у Швајцарској, кантон Минхен; покрајини Холстен у Немачкој 1785; Аугсбургу, Румунији крајем XVIII века; Шведској и Грчкој XIX век), у Канади 1779, а у Монголији (Барјак, XX век). Крајем XVIII века појавила се епидемија сифилиса у југословенским земљама (Хрватском приморју, Горском котару и деловима Словеније). Најчешће је харала у месту Шкрљево, по којем је и добила име Шкрљевска болест. У Далмацији (Шкрљево) су га проширили 1809. француски војници. На почетку XIX века појавила се ендемија сифилиса у околини Дубровника (Дубровачка жупа) – жупска болест (Med. Encikl. Том 6).

Дуго се сматрало да сифилис настаје услед астрономских појава као што је неповољан положај небеских тела. Велику епидемију сифилиса крајем XV века доводили су астрономи у везу са коњуункцијом Јупитера, Сатурна и Марса у кући Шкорпиона, која се десила 25. XI 1484. У систему средњовековне медицинске астрологије поједини делови тела повезани су на тачно одређен начин са положајем седам планета Птолемејевог система: Шкорпион – полни органи, Јупитер – ноге, Марс – полни органи и Сатурн – подлактице. На свим овим деловима тела су се јављали симптоми сифилиса (Med. Encikl. Том 6).

Урођени сифилис настаје преносом трепонеме са мајке на плод детета. Нарочито је чест у неразвијеним земљама са лошом здравственом заштитом. У САД су примећене значајне расне разлике у учесталости болести код црнкиња и белкиња (десет пута је већа код црнкиња него белкиња; три пута већа код црнкиња него Хиспањолки). Такође, постоје разлике у регионално–географској распрострањености – највиша је на југу САД (Hussain & Vaidya, 2022). Велики број случајева урођеног сифилиса у Европи је у Португалу и Бугарској (68%) (2019). Највећи број оболелих је

у Африци. У Субсахарској Африци је по процени око 3% трудних жена је заражено, па у том региону урођени сифилис представља озбиљан здравствени проблем. Источни (3,2%) и јужни (4,2%) афрички региони имају вишу учесталост. Учесталост се у источној Европи и средњој Азији повећава (Hussen & Tadasse, 2019). Високе су стопе урођеног сифилиса у Боливији, Сијера Леонеу, Оману и Екваторијалној Гвинеји.

Фрамбезија (фран. framboise—малина, тропска фрамбезија, yaws) је посебан облик невенеричног сифилиса. Постојбина болести је екваторијална Африка. Од ње су боловали човеколики мајмуни пре око 1,6 милиона година. Код човековог претка из Кеније откривене су промене типичне за тропску фрамбезију која је вероватно била прва трепонематозна инфекција која се из Африке проширила по Земљи тако што су људи мигрирали. Болест је ендемична у тропима и распрострањена је у топлим, влажним и шумовитим пределима Средње и Јужне Америке, Африке, Азије, северне Аустралије и острвима Тихог океана. Преношена је присилним миграцијама, нарочито трговином робовима. Јавља се најчешће у Индонезији, Филипинима, Индији, Шри Ланки, Источном Тимору, Папуа Новој Гвинеји, Соломонским острвима, Вануату, Бенину, Конгу, Обали Слоноваче, Гани, Того, ДР Конгу. Спорадични случајеви су забележени на северној хемисфери. Ендемска жаришта су нарочито јасно ограничена и везана за примитивне услове живота. Ретка појава фрамбезије код белаца објашњава се већим бројем тамнопутих становника (Црнци, Индијанци, Мелези) на ендемским подручјима него отпорношћу белаца, као и разлике у општој и личној хигијени, социјалном и економском положају. У 2020. години било је 15 земаља ендемичних, са скорашњим случајевима откривеним у Либерiji и Филипинима. Највећи број случајева се јавља у Папуа Новој Гвинеји. Ендемични региони су још увек Источни Тимор и Индонезија (Milošević & Guelmino, 1966; Стефановић, 2012).

Јавља се у тропским регионима са великом количином падавина и годишњом температуром од 27°C и више. Најчешће је код деце млађе од 15 година (Farnsworth & Rosen, 2006). Фрамбезија је од 2012. године честа у најмање 12 тропских земаља. Број пријављених случајева фрамбезије је 2016. године био 59000. Земље са пријављеним случајевима фрамбезије од 1980–2012 су: Сенегал, Мали, Буркина Фасо, Нигер, Обала Слоноваче, Гана, Того, Конго, Камерун, Централноафричка Република, Индонезија, Источни Тимор, Папуа Нова Гвинеја, Соломонска острва, Вануату.

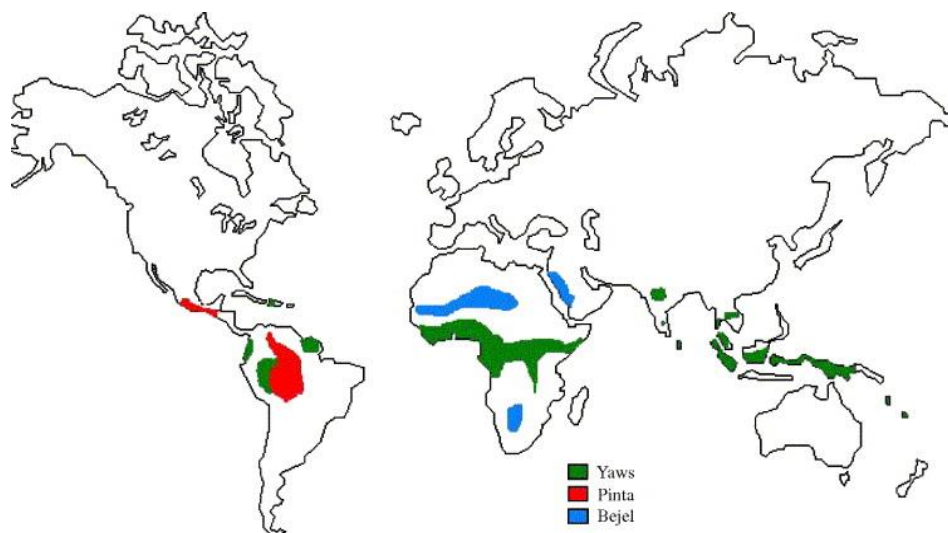
Пинта (шпан. pinta—бојити) је такође невенерична трепонематоза. Први пут је описана у XVI веку у Мексику код Астека и карибских америчких Индијанаца од стране шпанских свештеника и освајача. Има најмању географску распрострањеност (од Мексика до Еквадора). Највећа ендемичност болести је била у Мексику и Колумбији. Углавном је болест

мелеза и црнаца суптропских предела Средње и Јужне Америке. Нарочито се често јавља у Мексику и Колумбији. Ендемски распрострањена само у тропским областима западне хемисфере. Главна жаришта пинте су Мексико (нарочито басен реке Балсас), Колумбија, Боливија, Венецуела и суседне области. Највећи број оболелих је међу Индијанцима (у Мексику и до 95%) који живе у тешким хигијенским и економским условима. Не постоји разлика обзиром на пол оболелих. Случајеви су пронађени код становника села у Панами, код Индијанаца у Амазонији и Куби. Пинта је и даље ендемична у неким изолованим областима Латинске Америке. Чини се да не постоји веза између климатских услова и појаве обољења, јер се пинта може појавити у пределима тропске низијске климе и у хладним планинским подручјима (Hillos у Колумбији на 2570 m) (Milošević & Guelmino, 1966, Стефановић, 2012). Земље са пријављеним случајевима пинте од 1980–2012. године су Мексико, Панама, Перу и Бразил.

Пинта је локализована на западној хемисфери као и фрамбезија и бејел. Број оболелих је знатно опао у прошлом веку, али остаје ендемичан у изолованим областима Мексика (држава Оаксака, Гуереро, Мичоакан, Чијасас) и Средњој и Јужној Америци, као што су запад Амазона регион Бразила (Farnsworth & Rosen, 2006).

Бејел (арап. *bedel*) је ендемски невенерични сифилис сличан венеричном и другим ендемским трепонематозама, нарочито фрамбезији. Географски је ограничен на оне делове Земље где су лоши социјални, економски услови и услови становања. Велики број жаришта има у Африци (Зимбабве и Судан), нарочито у областима суве климе. Углавном се јавља у региону Источног Медитерана (Блиски Исток, Турска), Средњи Исток (Сирија, Ирак, Иран, Саудијска Арабија) и западној Африци, где је познат под именом „сахел”. Ендемичан је међу бедуинским племенима. Дечија је и породична болест распрострањена у забаченим и тешко приступачним селима (Milošević & Guelmino, 1966). Јавља се код деце од 2 до 5 година у сувим областима са пустињском климом. Болест је некада била честа у северној Европи, северној Азији, источном Медитерану и јужној Африци, а тренутно се највише јавља на Арабијском полуострву и Сахелу (јужној равници пустиње Сахаре) (Farnsworth & Rosen, 2006).

Гоундоу (Goundou) је добио назив по истоименом селу у источном делу афричке државе Буркина Фасо, а карактеристичан је у тропским и сиромашним пределима Африке. Болест је ендемична у западним деловима Африке углавном у Субсахарској (Златна обала, Обала Слоноваче, Ангола, Занзибар и Централна Африка). Први случај је откривен 1892. године. Јавља се међу црначким становништвом и у Северној и Јужној Америци (Јамајка, Бразил, Тринидад и југ САД). Неколико случајева је забележено у Азији.

Карта 1. Географска распрострањеност фрамбезије, пинте и бејела
(Farnsworth & Rosen, 2006)

Босанско–херцеговачки ендемски сифилис појавио се крајем XVIII века у Босни, где је харао све до средине XX века. Његово порекло још је спорно, а највероватније је унесен у више махова и из више извора, нарочито почетком XIX века, при чему су турске војне експедиције сигурно одиграле значајну улогу. Леополд Глук, сматра да сифилис у Босни не потиче из једног извора, него да је унесен у разна времена, али да је на крају XVIII века почео све више да се шири. Флегер, Ј. напротив сматра да је ендемски сифилис донела у Босну турска војска на почетку XIX века. Жаришта ендемског сифилиса у Босни остала су иста као и пре Првог светског рата у брдско–планинским крајевима, тешко приступачним селима, далеко од градова (Илић и Игњатовић, 1957).

Најпознатија ендемска подручја сифилиса на територији Србије у прошлости:

1. У Тимочкој крајини и североисточној Србији код влашког становништва. Појава и ширење сифилиса у овом региону доводила се у везу и са румунским становништвом, које се почело насељавати у ове крајеве у XVIII веку;
2. Уже подручје Нишаве (шире подручје Пирота), које се географски надовезује на прво, али ипак чини засебну етнографску и епидемиолошку целину. Један од најважнијих епидемиолошких фактора за

- уношење инфекције били су „печалбари” (сезонски радници). Доминирао је невенерични облик преношења;
3. Шире ендемско подручје бившег Новопазарског Санџака и на југозападу уже територије Србије. Главни чиниоци за уношење и ширење сифилиса били су Турци, а епидемија се појавила крајем XVIII и почетком XIX века;
 4. У северозападном делу Косовско–метохијске области (подручје Ђаковице, Пећи, Ђураковца и Призрена). Настанак и развој епидемије био је сличан новопазарском. Први историјски подаци о појави сифилиса и почетку стварања ендемије потичу из доба Првог српског устанка (1804–13), и то углавном за подручје североисточне Србије. Највероватније су га пренеле и шириле руске војне јединице, које су тада боравиле у Србији.
 5. Најјаче је било заражено подручје североисточне Србије. Тада су откривена још нека ендемска подручја (Подриње и Мачва, Ужице, Ваљево и Крагујевац). Распрострањеност ендемског сифилиса у Србији је било изразито нехомогено и имало углавном карактер породичног обољења (Илић и Игњатовић, 1957).

У XVI веку био смртоносна и епидемијска болест, а данас су то изоловани случајеви. Епидемије сифилиса у прошлости имале су тардивни или прогресивни карактер полагано су се шириле и дуже трајале. Епидемије сифилиса су се разликовале у тежини обољења, просторно опсегу, току и трајању (Med. Encikl. Том 6). Ипак је у Европи и развијеним земљама веома распрострањена болест. Ширењу највише доприносе неки социолошко–демографски фактори, као промискуитет, проституција, хомосексуализам, алкохолизам, наркоманија и миграције становништва. Сифилис је нарочито везан за неке професије: возачи дугих рута, морнари, конобари, новинари, путујући глумци, медицинско особље.

Распрострањености сифилиса данас у свету много доприносе брза саобраћајна средства. Процењује се да је у свету оболело више од 12 милиона људи, а од тога 90% у земљама у развоју. Данас се често јавља у бившим совјетским републикама, у великом броју земаља у развоју и појединим великим градовима САД. Од 2000. стопе пораста су у Канади, САД, Великој Британији, Аустралији и Европи. Од 2002. број оболелих од сифилиса у Србији је у сталном порасту, а у последњих десет година се утростручио. Током 2016. године у Србији је регистровано 159 пријављених случајева, а највећи број оболелих је у Београду, између 20 и 39 година и то више мушкараца него жена. Посматрано по регионима у свету највећи број оболелих је у Субсахарској Африци (4 милиона), Јужној и Југоисточној Азији (4 милиона), Латинској Америци (3 милиона), а најмањи на Аустралији и Новом Зеланду (10000).

Различитост трепонема објашњава се еколошком променом услова у току генерација. Однос паразита и домаћина у току векова у разним климатским и епидемиолошким условима створио је неке модификације, које нису велике. Од физичко–географских фактора најважнија је клима. Пинта се углавном јавља у топлим и влажним низијама. Фрамбезија је тропска инфекција коже. Бејел се углавном појављује у сушним полу-пустинским регионима источног Медитерана и западне Африке. Клима има посредан утицај на настанак и ширење венеричног сифилиса. Сифилис се јавља у свим годишњим добима, али нешто чешће у периоду април–октобар услед већег комуницирања људи, периода годишњих одмора и рекреације, са већим могућностима за промискуитет. Тада људи и чешће ступају у интимније контакте. Клима је поспешујући фактор у ширењу бејела.

Од демографских фактора значајан утицај на ширење сифилиса имају миграције, нарочито проузроковане ратовима, колонијалним освајањима, сеобама и сл. На пример сифилис су Колумбови морнари пренели из Америке у Европу, у Монголију Козаци, у Србију турска и руска војска. Фрамбезија је миграцијама и трговином робовима пренета из тропске Африке у друга подручја. Некада се у нашим крајевима нарочито ширио сифилис миграцијама ради рада (печалбари), затим преко Рома тзв. Чергара, који су често мењали место пребивалишта.

Венерични сифилис је карактеристична болест за градска насеља, нарочито веће градске центре, док је ендемични карактеристичан за сеоске насеља. Много је већи број оболелих у градовима него на селу, па на појаву сифилиса индиректно утиче и урбанизација. Највећи број оболелих од сифилиса је у великим градовима.

Учестале озледе на откривеним деловима тела, нарочито на ногама босоног становништва, стварају веома погодне услове за уношење венеричних трепонематоза (фрамбезије, пинте и бејела) (Med. Encikl. Tom 9). У преношењу фрамбезије највећу улогу има контакт голе коже здравих са голом кожом оболелих особа. Овај интимни контакт остварује се у игри деце тропских предела и у обичају да старији или одрасли носе на боку свог голог тела мању децу са раскреченим ногама, при чему долази до трења коже о кожу. Бејел настаје обично услед неких лоших навика становништва: заједнички прибор за јело, постељина, лоши хигијенски услови (Milošević & Guelmino, 1966). Сифилис се у нашим крајевима често преносио неким обичајима, пазарним данима, на пијацама, у браковима на пробу, честим раскидима бракова, надрилекарима, блудничењем, у току жетве и бербе (Илић и Игњатовић, 1957).

УТИЦАЈ ГЕОГРАФСКИХ ФАКТОРА...

Смртност је била нарочито висока у време првог појављивања, да би постепено све више опадала. Она код сифилиса показује валовитост: у току ратова, сиромаштва, лоших хигијенских услова, појачане проституције и промискуитета пораст, а са просперитетом и моралнијим животом пад. Сифилис је био веома чест у Европи у XVIII и XIX веку, да би у развијеним земљама почетком XX века након масовне употребе антибиотика дошло до наглог опадања броја инфекција и смртности. Такво стање је до 1980. и 1990. када се сифилис поново масовно јавља у појединим европским земљама. Према Вилсоку (Willcox) у свету и у Србији смртност је у сталном опадању и достиже најниже вредности од 1954. до 1957. године. Ова појава је доведена у везу са употребом пеницилина у терапији полних болести. После периода релативног смиривања, смртност почиње да расте достижући највећу вредност 1970. године. Смртност од свих облика сифилиса је много мања него што је то била у прошлости услед ефикасне примене пеницилина и средстава заштите. Успешност савремене терапије луеса, могућност ране дијагностике, сазнања о важности правовременог лечења. Све је то довело до знатног опадања броја обољења и мањих стопа смртности болести, која је спадала у ред најтежих и најопаснијих у историји човечанства. Смртност од сифилиса је много већа код старијих људи. У подручју Подсахарске Африке, сифилис доприноси са око 20% смртности током трудноће. Пинта ретко доводи до смртности. Стопа смртности од ендемског сифилиса је ниска.

Закључак

Географски фактори значајно утичу на појаву и ширење трепонематоза. Разлике у клиничким манифестацијама указују на важност услова средине. Невенеричне трепонематозе (фрамбезије, пинта, бејел) се јављају у топлим и влажним тропским пределима, док је венерични сифилис везан за градске средине, миграције и сезонске промене. Највећи број случајева сифилиса бележи се у топлим месецима (април–октобар). Бејел је карактеристичан за суве пустињске регионе и сиромашне области. По старосној расподели, невенерични сифилис и фрамбезије погађају децу, венерични сифилис младе и средовечне, а пинта обе групе. Ендемски сифилис у Србији развио се због географске изолованости, слабе саобраћајне повезаности, расејаних насеља, сиромаштва и обичаја попут вашара и прослава. Ови фактори показују сложен утицај средине на трепонематозе.

Литература

- Farnsworth, N., & Rosen, T. (2006). Endemic treponematoses, review and update. *Clinics in dermatology*, 24 (3), 181–190.
- Husain, S., & Vaidya, R. (2022). *Congenital syphilis*. Stat pearl publishing, PDF.
- Hussen, S., & Tadesse, B. (2019). Prevalence of syphilis among pregnant woman a Subsaharian Africa. *Biomedic research International*, PDF.
- Medicinska enciklopedija (1962). Tom 6, tom. 9, Zagreb, *Jugoslavenski leksi-kografski zavod*.
- Milošević, M., & Guelmino, Đ. (1966). *Tropske bolesti*, Beograd–Zagreb, Medicinska knjiga.
- Radanović, M. (2024). *Geografija bolesti*, Beograd, Radanović.
- Илић, С., и Игњатовић, Б. (1957). *Ендемијски сифилис у Србији*. Београд, Библиотека Хигијенског института НР Србије.
- Морисон, С. (1963). *Колумбо адмирал океана*, Београд, Савремена школа.
- Стефановић, С. (2012). *Сифилис контраверза, трепонематозне инфекције у европској праисторији*. Београд, Филозофски факултет.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/goundou>
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Yaws>
- <https://en.wikipedia.org/wiki/syphilis>
- Congenital syphilis Annual epidemiological report for 2019.

Miodrag Radanovic

INFLUENCE OF GEOGRAPHIC FACTORS IN APPEARANCE OF TREPONEMATOSIS

Summary

Geographic factors significantly influence the emergence and distribution of treponematoses. Variations in clinical manifestations across regions highlight the role of environmental conditions. Nonvenereal treponematoses (frambesia, pinta, bejel) thrive in hot, humid tropics, while venereal syphilis is linked to urban centers and influenced by migration and seasonal changes. Syphilis cases peak in warmer months (April–October) due to increased interpersonal contact. Bejel is common in hot, dry desert regions and areas of poverty. Age distribution is notable: nonvenereal and congenital syphilis affect children, venereal syphilis affects young to middle-aged adults, and pinta affects both children and adults. In Serbia, endemic syphilis emerged due to geographic isolation, poor transportation, dispersed settlements, poverty, and traditional customs like fairs and celebrations. These findings underscore the complex interplay of geographic and social factors in treponematoses.

ПРВА КЊИГА О ЈОВАНУ ЦВИЈИЋУ

Стеван М. Станковић*¹

*Универзитет у Београду – Географски факултет

О животу и раду Јована Цвијића (Лозница, 1865 – Београд, 1927), писано је још за његовог живота, јер је својим радом и резултатима које је постигао, изучавајући Србију и Балканско полуострво, отварао нове видике, нашим и страним научницима, нашем и страном становништву. Познато је да је летње месеце проводио на теренским истраживањима врлених пространа од планине Јајле на Криму, до пећина на југу Француске, као и пространи Панонски басен, трагове глацијације на планинама Бугарске, Црне Горе, Босне и Херцеговине, крашке појаве и облике Далмације, вулкане Везув и Етну, језера криптодепресије у Европи, као и пространа језера и још пространије, тектонским покретима настале, котлине Србије, Македоније и Грчке. На терену се сретао са људима из народа, али је на научним скуповима и политичким конференцијама, ступао у контакт са највиђенијим научницима и крунисаним главама свога времена. Штампана у Србији добро је пратила делатност нашег научника и о томе обавештавала своје читаоце. Године 1893. Јован Цвијић је изабран за редовног професора Велике школе у Београду, студентима одржао уводно предавање Данашње стање географске науке и из Беча добио неколико примерака одштампане докторске дисертације *Das Karstphänomen*, којом је, како констатује Јиржи Данеш, дошао у ред угледних научних радника уопште.

Пошто је скоро четири године провео на студијама у Бечу, био је у прилици да упозна бројне западноевропске научнике, геологе, географе, климатологе и професоре других научних дисциплина. Посебно добре контакте имао је са својим ментором за израду докторске дисертације, професором Фридрихом Карлом Албрехтом Пенком (1859–1945), једним од највећих геотектоничара света, кога је једном приликом угостио у свом Географском заводу Универзитета у Београду. Уз то, добро је познавао професора Универзитета Сорбона у Паризу Емануела де Мартона (1873–1953), чији је један рад рецензирао, и који је, на вест о смрти Јована Цвијића, на Универзитету Сорбона, одржао комеморативно предавање, најпре одштампано на француском и затим, у преводу професора Петра С. Јовановића, на српски језик, објављено 1927. године, на странама од 2 до

¹ Контакт адреса: geofiz40@gmail.com

8, у 13 свесци Гласника Српског географског друштва, под насловом Географски рад Јована Цвијића.

Чини се да је најприсније научне и људске односе Јован Цвијић неговао са колегама Карловог Универзитета из Прага, који је више пута посетио, посебно онда када се лечио у бањи Карлове Вари (Карлсбад) или учествовао у Првом конгресу свесловенских географа и етнографа, који је на његову идеју одржан у Прагу 1924. године. Том приликом, поред поднетог реферата, о маринском и лакустријском рељефу, Јован Цвијић је изабран за јединог почасног члана Конгреса и, поред осталог, састао се, и дуго разговарао, са првим председником Чехословачке, Томашем Гаригом Масариком (1850–1937). Професор Павле Вујевић (1881–1966), пишући о Првом конгресу свесловенских географа и етнографа, поред осталог, изказао је и следеће: „Професор Јован Цвијић поздравио је конгрес, као представник наше делегације и у свом је говору истакао његову потребу, изјавио да је конгрес стална организација и да ће се повремено састајати у разним словенским земљама.”

У најискреније и најбоље познаваоце научног дела, познанике, сараднике и сапутнике Јована Цвијића, на неким теренским истраживањима крашких терена Босне, Херцеговине и Далмације, убраја се Јиржи В. Данеш (Нови Двор, 23. август 1880 – Лос Анђелес, 12. април 1928), професор и извесно време декан Факултета природних наука Карловог Универзитета у Прагу. Професор Јиржи В. Данеш је био један од оних који су се залагали да наш научник пређе, из Београда у Праг, и постане професор физичке географије Карловог Универзитета. Тамо је требао да наследи професора Јана Палацког, на катедри Географије. Преговори око тога обављани су од 1902. до 1904. године, али је, иако прихваћен на основу позитивног реферата и сагласности Албрехта Пенка, Јован Цвијић, остао у Београду, захваливши се на избору.

Јиржи Данеш је, попут Јована Цвијића, био добар теренски истраживач и писац радова из неколико географских дисциплина. Неки од њих су се односили на насеља у Херцеговини, долину реке Неретве, крипто-депресије, морфологију и хидрологију кречњачких терена, пећине у кањону реке Праче у околини Гламочког поља и трагове плеистоцених ледника на Коритнику Шарско-пиндској планини на граници Југославије и Албаније, високе 2.394 m. Радове је објављивао на чешком, немачком, француском и српском језику, у познатим часописима. У Гласнику Српског географског друштва, објавио је следеће радове: Белешке за морфологију околине Плитвичких језера (1913), Проматрања из Љумске области (1914), Пећине у кањону Праче и у околини Гламочког поља (1921) и О научном раду Јована Цвијића (1924). Убраја се у групу страних научника који је знатан део свог стваралаштва посветио Босни, Херцего-

вини и Далмацији. Јован Цвијић је, истиче у својој књизи Јиржи Данеш, „Две велике екскурзије извршио за време својих студија у Бечу по класичним карстним областима: Крањској, Истри, Далмацији, Херцеговини и Црној Гори. Карстне појаве упознао је и на екскурзијама по најкарактеристичнијим кречњачким областима Источних Алпа, а 1892. године посетио је моравски карст.”

Јиржи Данеш је уважавао ставове Јована Цвијића о морфологији и хидрологији крашких терена, али је имао и оригиналне идеје о постанку крашких поља, за која је сматрао да су синклинале првобитно испуњене флишним материјалом, који је временом еродирао, што се на посебан начин одражава на њихове хидрографске особености. Писао је о средњој и јужној Чешкој, израдио студије о становништву неколико чешких регионалних целина, те је и по томе био близак антропогеографским истраживањима Јована Цвијића. Био је велики и неуморан путник, који је ради проучавања крашких појава и процеса, стигао до Јаве, Јамајке и Аустралије. За дописног члана Српског географског друштва изабран је 1913. године, а за почасног 1920. године. У Зборнику радова посвећеном тридесетпетогодишњици научног рада Јована Цвијића (Београд, 1924), представио се радом *Limestona physiography in Austrua*.

Професор Јиржи Данеш је више пута био гост у кући Јована Цвијића у Теодосићевој улици на Копитаревој градини у Београду, као и у Географском заводу Велике школе и Универзитета у Београду, што значи да је нашег професора и академика добро познавао. На вест о смрти Јована Цвијића, Јиржи Данеш се упутио у Београд. Дневни лист Политика, тим поводом је, 20. јануара 1927. године, поред осталог, писао и следеће: „Господин др Јиржи Данеш, декан Природњачког факултета у Прагу, одличан Цвијићев пријатељ који је чехословачку јавност упознао са фигуром Цвијића, стигао је у Београд тек прексиноћ у осам и по сати. Јуче, већ у девет др Данеш је био у Географском Заводу. До десет и по искупио се већи број Цвијићевих сарадника и ученика. У то време стигао је аутомобилом и чехословачки посланик г. Јан Шеба са својим секретаром. У десет часова стигло се на гроб Цвијића. Скоро истовремено стигла је аутомобилом и госпођа Цвијић праћена братом и сестрама покојниковим. Сусрет пред гробом гђе. Цвијић и др Данеша, који је често гостовао у кући Цвијићевој, био је дирљив. Госпођа је бризнула у плач кад јој је др Данеш пришао и саучешћем, ћутке стиснуо руку. Присутни су погружено ћутали. Кад се госпођа прибрала, са пијететом је окружен Цвијићев гроб претрпан венцима, који се налазе на узвишењу са ког се пружа диван видик на нови Технички факултет који се зида и на Универзитетску библиотеку. Др Данеш је над гробом свога великог пријатеља одржао говор. Поред осталог, истакао је да је Карлов Универзитет прогласио

Јована Цвијића почасним доктором наука, да му је чехословачки народ захвалан за акције на националном плану, за напоре које је чинио за слободу и јединство словенских народа, за љубав коју је показивао према Прагу у чехословачком народу, за предавања која је одржао.

Године 1926. објављена је прва књига, монографског садржаја, о нашем знаменитом научнику Јовану Цвијићу. Штампана је на чешком језику у Прагу, у едицији *Spisy vydavané prurorodovědeckou fakultou Karlovy University*. Писац књиге под насловом Јован Цвијић, био је професор Јиржи Данеш, један је од оних који су се 1902–1903. године залагали да Јован Цвијић буде изабран за редовног професора физичке географије Карловог универзитета у Прагу. Књигу Јиржи Данеша о Јовану Цвијићу, са чешког језика на српски језик, превео је др Милорад Драгић (1891–1986), Цвијићев лекар, историчар медицине и познати етнолог. Иста је објављена у Београду, као прва свеска Посебних издања Српског географског друштва 1927. године у редакцији професора Боривоја Ж. Милојевића (*Editions spéciales de la Société de géographie de Belgrade, tome 1, rédigées par Dr Borivoje Ž. Milojević*). Одштампана је у Државној штампарији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, на 56 страна, и тако постала доступна и разумљива читаоцима у нашој земљи.

Уз основни текст, књига др Јиржи Данеша, има резиме на енглеском језику, штампаном на четири стране, под насловом, *Jovan Cvijić – To the sixtieth anniversary of his birthday* и библиографију радова Јована Цвијића, коју је приредио београдски универзитетски професор Боривоје Ж. Милојевић (1885–1967). Библиографија је сложена по тематици и обухвата следеће целине и радове: Географска и геолошка терминологија 1 рад, Карст уопште 9 радова, Карст у Србији 13 радова, Карст у Босни, Херцеговини и Далмацији 3 рада, Карст у Моравској 1 рад, Глацијална епоха и глацијални рељеф Балканског Полуострва, Јужних Карпата и мало-азијског Олимпа 17 радова, Данашња и стара језера Балканског Полуострва 6 радова, Морфологија, тектоника и геологија 33 рада, Антропогеографија и Етнографија Балканског Полуострва 18 радова, Методика, картографија, картометрија и библиографија 8 радова, Национална и етнографска питања 7 радова. Списак радова које је презентирао професор Боривоје Ж. Милојевић, послужила је као основа свим потоњим истраживачима и библиографима Јована Цвијића, те је од великог значаја.

Садржај књиге Јиржи Данеша, чине следећи наслови: Увод, 2 стране, Живот и путовања Јована Цвијића, 15 страна, Шта је добила општа географија Цвијићевим радовима, 8 страна, Цвијићев значај за дубље научно познавање Балканског Полуострва, 7 страна, Цвијићев значај за Југословене, Чехословачке и Словенство, 7 страна, *Jovan Cvijić. To the sixtieth anniversary of his birthday* 4 стране, Библиографија радова Јована Цвијића.

ПРВА КЊИГА О ЈОВАНУ ЦВИЈИЋУ

На трећој страни књиге одштампана је лако препознатљива фотографија портрета Јована Цвијића, који је, тушем на белом папиру, израдио сликар Илија Шобајић (1876–1953).

Слика 1. Јиржи Данеш (1880–1928)

На првим страницама књиге, Јиржи Данеш истиче да је грађу за књигу о Јовану Цвијићу сакупљао дуже време. Први пут је о Јовану Цвијићу држао предавање јужнословенским студентима, које је приредила Јужнословенска Комисија Чехословачке канцеларије за странце 1919. године. Нешто касније, 1924. године, написао је биографски увод о Јовану Цвијићу и објавио га у 54-тој свесци библиотеке Земља и људи у Прагу, када су објављени и преводи неких популарних радова Јована Цвијића, преузетих из Цвијићеве књиге Говори и чланци. Истовремено, пише Јиржи Данеш, „Замолио сам г. Цвијића за дозволу да се као прилог овој студији

изради преглед свих његових путовања по Балканском Полуострву и суседним земљама. Ускоро сам био обавештен, да је Антоније Лазиф, картограф Географског Института, на основу упутстава и података Цвијићевих, израдио карту 1:200.000. У њој су хронолошким редом унета главна Цвијићева путовања. Та карта, смањена на 1:2.000.000, придодата је, са допуштењем Цвијићевим, овој студији. Она је одлично репродукована у чехословачком војно-географском институту. То је рад од велике вредности, и необично олакшава схватање и студирање научних подухвата Јована Цвијића.” Свестан тога да није у стању да читаоцима дочара верну и исцрпну слику о делу Ј. Цвијића, истиче значај вишегодишњих личних веза, које је одржавао са њим и његовом географском школом.

Чешки научник за своје дело, користи податке из Цвијићеве књижице Из успомена и живота (47 страна), која је 1923. године штампана у Новом Саду, као четврта књига Омладинске Матице за Војводину, као и из часописа Нова Европа, који је штампан у Загребу 1923. године, књига 8, бројеви 1 и 2, где је публикувано неколико прилога о Јовану Цвијићу. Јиржи Данеш је знао да је Јован Цвијић, још као студент, у Просветном гласнику за 1887–1888. годину, у Београду, објавио први научни рад о српској географској терминологији. Истиче да је Јован Цвијић још од раног детињства много читао и брзо научио немачки и француски језик, да је могао у оригиналу читати дела која су тада била од великог утицаја на напредну омладину.

Пошто је представио детињство и школовање Јована Цвијића, указао је на чињеницу да се Јован Цвијић, науком почео бавити још као студент, публикавањем рада у Просветном гласнику 1887–1888. године и да је на студијама у Бечу, од 1889. до 1893., године свестрано припремљен за научна истраживања, др Јиржи Данеш, је указао на неколико значајних монографских радова нашег научника. Реч је о великим грчким и македонским језерима, трговима плеистоцене глацијације на планини Рили у Бугарској и планинама Црне Горе, Босне и Херцеговине, крашком рељефу Херцеговине и Далмације, као и онима посвећеним антропогеографским и насеобинским проблемима становништва Србије и Балкана. Поред радова, штампаних на српском језику, посебан значај придавао је онима штампаним у иностранству, на немачком и француском језику, који су Јовану Цвијићу донели међународно признање. Констатује да су четворогодишње студије Јована Цвијића у Бечу, биле вишеструко значајне, јер је под менторством Абрехта Пенка, схватио да су се тада развијали модерни правци географије, посебно физичке географије и геологије. „Најмодернији извор за геолошка знања, потребна географу, био је Цвијићу велики научник и мислилац Едуард Сис. Његова учења нашла су у Цвијићу необично вре-

дног ученика. И славни метеоролог и климатолог Јулиус Хан био је Цвијићев учитељ.

Многи геолози, који су годинама испитивали Балканско Полуострво, радили су тада на универзитету и у научним институтима бечким или у разним научним, друштвима. Млади Цвијић имао је дивну прилику да се упозна са назорима ових људи, у чијој се средини кретао. Константовао је да је заједно са својим учеником Пертом Јанковићем, током 1899. и 1900-те године истраживао велика језера Македоније и Грчке, а 1901. године, мерио дубине Скадарског језера и Јањинског језера, што му је било потребно за израду изобатских карата и познавање еволуције језерских басена. „Приликом тих великих својих путовања, пише Јиржи Данеш, врло дубоко запажа и упознаје културне, економске и духовне особине балканског становништва, које је тако разноврсно. Као резултат тих личних опажања, поткрепљених познавањем научне литературе објављује 1902. године Антропогеографске проблеме Балканског Полуострва. Тај рад значи епоху за упознавање балканских народа. Уједно представља и увод у антропогеографске монографије које се јављају као резултат испитивања насеља српских земаља.”

Неколико цитата, из поменуто књиге, потврђује значај Цвијићевог научног дела, које др Јиржи Данеш реално оцењује. Поред осталог, пише и следеће: „За антропогеографско и етнографско познавање Балканског полуострва Цвијић је дао радове од капиталног значаја.” За Цвијићева испитивања трагова глацијације, пише да „Све што данас знамо о ранијој глацијацији балканских планина, заслуга је Цвијићева. Још пре њега многи испитивачи, географи и геолози, упознали су највише планске регионе на полуострву. И сви су дошли до закључка да Балканско полуострво није имало глечера ни за време највеће глацијације. Цвијићева испитивања у томе правцу унела су потпун преврат. Све што данас знамо о ранијој глацијацији балканских планина, заслуга је Цвијићева. Све што су после њега други испитивачи нашли од глечерских трагова, представља према циновском систематском делу Цвијићевом само пабирке, у правом смислу те речи. Ова Цвијићева открића нису само од великог локалног значаја, већ имају велику теоријску вредност.”

Професор Јиржи Данеш је попут Јована Цвијића, истраживао кречњачке терене и знао праву вредност Цвијићевих радова из домена географије, морфологије и подземне циркулације воде у карсту и због тога је веома цењен. Константује да наш научник „Обраћа пажњу на западни Балкан, на даљу околину Софије, а нарочито на планину Рилу, највиши масив на балканском трупцу. На тим испитивањима открива и доказује сигурне трагове некадашње знатне глацијације на Рили. Тиме иступа као само-

Стеван М. Станковић

стални испитивач и на пољу глацијације, којој је баш у то доба био потребан снажан импулс.”

Слика 2. Насловна страна превода посебног издања Географског друштва, из 1927. године – Јован Цвијић (превод Јиржи Данеш)

Током 1896. године, Јован Цвијић је проширио област својих истраживања. „Откривањем глечерских трагова на Рили знатно је проширен програм Цвијићевог рада и у следећим годинама. Већ при студији карстних појава бавио се Цвијић геолошким проблемима оних области које је испитивао. Његов прикупљени материјал био је од велике вредности за тектонску геологију. Тектоника оних области, које је Цвијић испитивао, била је у то време врло слабо позната. На својим великим научним путовањима од 1897. до 1898. године, по областима динарске системе у Босни, Херцеговини и Црној Гори, поред испитивања карстних поља, истражује Цвијић и глечерске трагове и обраћа пажњу на облике који су у вези са глацијацијом. Исто тако прикупља податке и грађу за тектонику тих области. Да га и овде занимају проблеми насеља показују његова Упутства за испитивање насеља Босне и Херцеговине (1898. г.)... Најновији Цвијићеви радови о карсту доносе богате прилоге за тумачење облика, развитка и улоге разних тектонских и вегетативних фактора. У последње време предузима Цвијићева школа систематска испитивања великих пећина и подземне хидрографије у Херцеговини... Цвијић одмах, својим првим

делом *Das Karst Phänomen*, постаје угледан радник у великој међународној науци. Његов интиман додир са развитком географске науке на међународном форуму остаје за цело време увек исти. Цвијић објављује на светским језицима неке од главних резултата својих испитивања. Учествује у предавањима и дискусијама на два географска и једном геолошком конгресу. Као и на међународним екскурзијама тих конгреса.”

Посебан значај Лиржи Данеш придаје Цвијићевој тротомној монографији *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, која је штампана 1906–1811. године, на 1.272 стране, у којој је утврдио да је рељеф значајног дела Балканског полуострва у директној вези са постојањем и развитком некадашњих мора и језера на овим просторима. „Дошао је до уверења, да су од млађег терцијера мора и језера били главни фактори, који су створили основне облике у пластици Балканског Полуострва, облике који су се и до данас одржали.”

Пошто је знао да је Јован Цвијић сарадњу са чешким географима почео 1902. године, др Лиржи Данеш пише и следеће: „Господин Цвијић нам је био увек сјајан пример: увек пријатељски наклоњен, и спреман да нас посаветује. Из његовог многоструког рада и светског успеха црпили смо и ми снаге и подстрека. Радо нам је пружао прилику, да учествујемо на његовим научним путовањима... За време рата, а и на конференцији мира у Паризу, био је у живом контакту са чехословачким и пољским националним радницима, нарочито са г. Масариком и Бенешом.”

Лиржи Данеш је добро знао да је од 1916. до 1918. године, у време Првог светског рата, Јован Цвијић, живео у изгнанству, далеко од своје домовине, те није могао да проширује мрежу теренских истраживања, на којима би долазио до нових научних сазнања. „Али зато на основу научног материјала, који је успео да сачува, почиње да ради систематска дела, у којима има намеру да изнесе искуства свога целокупног научног рада. Лиржи Данеш мисли на Цвијићеве монографије *Questions balkaniques*, Paris, 1916. (Балканска питања); *La Péninsule Balkanique, Géographie Humaine*, Paris, 1918. (Балканско полуострво, основи антропогеографије). Предајући на Сорбони средио је у целину резултате својих антропогеографских испитивања. Исто тако је израдио и један део својих испитивања на пољу Физичке географије и Геоморфологије. Тако је спремио основу за давно замишљено велико дело о морфологији земљине површине” (Геоморфологија, књига 1, штампана у Београду, 1924. године, Геоморфологија, књига 2, штампана 1926. године у Београду). Од 1919. године почиње опет нова путовања. Највећи број ових екскурзија посвећује детаљном испитивању јужно-словенских земаља, ослобођених од Аустро-угарске.

Искрене и истините речи и реченице, које је Лиржи Данеш посветио Јовану Цвијићу, у својој не тако обимној, али веома садржајној и докуме-

нтованој књизи, својеврстан су узор за осврт и повратак онима на чијим су знањима израстале потоње генерације. Јован Цвијић, као узор, уважаван је за живота, јер је на поље науке ступио младалачки храбро и на њему израстао до бесмртности. „Цвијић је ишао и развијао се паралелно са циљевима које је себи постављао. Пре но што је ико и слутио, развија се у њему, поред дубоког стручног физиогеографа, славни антропогеограф и творац исправне политичке идеологије српског народа, доцније врло користан радник на југословенском народном уједињењу и иницијатор на пољу свесловенског научног рада у сродним струкама.”

Два дана после сахране Јована Цвијића, професор др Јиржи Данеш, је био на челу делегације чешких научника која је посетила гроб нашег научника. Политика је тим поводом, 20. јануара 1927. године, на првој страни, објавила чланак под насловом Чехословаци у славу Јована Цвијића. Поред осталог, забележила да је Др Данеш над гробом свога великог пријатеља одржао говор истичући да је „Мало је тако срећних народа да у најкритичнијем добу своје егзистенције имају човека тако необичних особина духа и срца, који је толико учинио за славу науке и за име свога народа, који се у исто време својим изванредним умом дубоко удубио до срца свога народа. Јован Цвијић један је од највећих научних путника и стручних географа свих времена У исто време он је један од најважнијих неимара ваше народне слободе и јединства свих Јужних Словена. Тиме што је учинио за ваш народ било је од користи и за чехословачки народ, који је из нашег дивног примера црпео наду и снагу и дошао тако до своје самосталности. За нас, чешке географе, професор Цвијић био је не само диван, недостижан пример већ и увек искрен и љубазан пријатељ и саветник. Гледали смо у њега као у највиши ауторитет, као на дику и украс Словенства и били смо срећни што је за наш народ и за наш стручни рад имао тако живе симпатије.”

Приказ догађаја

УДК 378.32:[338.48:7/8](497.11)

Review of Past Events

ПРИКАЗ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СА ТАКМИЧЕЊА МОЈ ГРАД – ПРЕСТОНИЦА КУЛТУРЕ СРБИЈЕ

Снежана Станковић, Тара Ивковић, Никола Ђурђевић, Добрила Лукић^{*1}

^{*}Осма београдска гимназија

На Факултету за туристички и хотелијерски менаџмент Универзитета Сингидунум, традиционално се организују такмичења ученика трећег и четвртог разреда средњих стручних школа и гимназија. Тема такмичења за 2024. годину из области Туризма и хотелијерства била је везана за културни туризам и гласила је: „Мој град престоница културе Србије”. Како културни туризам представља алтернативни облик туризма у којем туриста има основну мотивацију да научи, открије, конзумира и доживи материјалне и нематеријалне културне атракције на туристичкој дестинацији, а туристи се упознају са културном баштином и аутентичношћу живота локалног становништва, задатак је био да ученици изаберу дестинацију, или своје место које би презентовали као Престоницу културе Србије. Приликом припремања материјала требало је обухватити културне атракције: културне ресурсе (споменике, манастире, археолошка налазишта, тврђаве, музеје, галерије), знамените личности краја, значајне културне манифестације и аутентичност живота локалне заједнице (традиционалне вредности - музика, храна, игра, обичаји, занати). Имајући у виду да су сегменти културног туризма верски, креативни и еногастрономски туризам, инструкције су се даље односиле на осмишљавање активности у контексту ових садржаја, прегледа смештајних капацитета, затим осмишљавања промотивне кампање – канали маркетинга, слоган, маскота, сувенир. Од ученика се очекивало да буду креативни и маштовити у припремању материјала, тј. PowerPoint презентације. Излагање је требало да траје до 10 минута, а након излагања су чланови тима одговарали на питања жирија. Тим Осме београдске гимназије чинили су ученици одељења 3-4; Снежана Станковић, Тара Ивковић и Никола Ђурђевић, предвођени ментором, наставником географије др Добрилом Лукић, а тема презентације је била „Београд – Престоница културе Србије” која је представљена у наставку.

Београд, са јединственим географским положајем на ушћу Саве у Дунав, Калемегданом, природним лепотама Великог ратног острва, Адом

¹ Контакт адреса: dobriladjerdap@gmail.com

Циганлијом, Авалом, Касмајем, шумама и излетиштима, древни град са бурном историјом и културно-историјским наслеђем различитих епоха, најзначајнији је туристички центар Србије. Иако усмерен на динамичан развој, космополитски и европски оријентисан, Београд настоји да сачува праве вредности главног града Србије, да искористи бројне туристичке потенцијале за развој културног туризма, наутичког туризма и других видова туризма, али и да сачува своју аутентичност, топлину и лепоту сусрета и гостопримства, по чему је препознатљив и јединствен као туристичка дестинација која „живи 24 сата”. Завод за заштиту споменика културе града Београда установио је да се на простору града Београда налази 449 непокретних културних добара, 21 просторно-културно-историјска целина, 22 археолошка локалитета, 398 споменика културе и 8 знаменитих места. На презентацији су представљени: Конак кнегиње Љубице, Конак кнеза Милоша, Саборна црква Светог архангела Михаила и Кнез Михаилова улица. Од музеја: Народни музеј, Војни музеј, Музеј савремене уметности, Природњачки музеј, Етнографски музеј, Педагошки музеј. Затим, позоришта, галерије, библиотеке, архиви, дворане, културни центри и културне манифестације.

Захваљујући бројним садржајима који су туристима стављени на располагање, Београд бележи највећи број домаћих и страних посетилаца и број ноћења у Србији, а сталним растом туристичког промета и унапређењем квалитета туристичких производа, постаје све атрактивнији на туристичкој мапи Европе и света. Највећи промет туриста у Београду за последњих 10 година остварен је 2023. године. Тада је Београд посетило укупно 1384616 туриста, који су остварили 3453132 ноћења. Због пандемије корона вируса, најмања посета и доласци туриста остварени су у 2020. години. Тада је Београд посетило свега 330987 туриста, који су остварили 928233 ноћења (Републички завод за статистику). Из наведеног можемо закључити да се туристи у Београду у просеку задржавају свега 2 до 3 дана, што свакако није добро, те треба у будућности радити на продужавању боравка туриста.

У Београду се налази 24 ресторана са Мишелиновом звездом, ресторани и продавнице хране који се налазе на World taste атласу, ресторани на Листи 100 најбољих светских националних кухиња у 2023. години, пицерије на Листи најбољих 50 европских пицерија, као и велики број ресторана са националном кухињом.

Београд свима нуди јединствен доживљај, богату културну понуду, атрактивне локације као и многобројне манифестације и фестивале, а богат календар догађаја привлачи све већи број домаћих и страних гостију. Топ-туристи који долазе у Београд по земљама су: Турска, Хрватска, Грчка, Словенија, Бугарска. Што се тиче структуре смештајних капацита-

ПРИКАЗ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СА ТАКМИЧЕЊА...

тета, највише је хотела са четири звездице, а најављено је и отварање нових хотела светски познатих ланаца, чиме ће Београд моћи да одговори и на најкрупније захтеве модерног туристичког тржишта. Захваљујући новим инвестицијама у градску и туристичку инфраструктуру, Београд се последњих година профилисао и позиционирао као лидер у региону у категорији пословног и конгресног туризма.

Слика 1. Предлог како би могао да изгледа лого за манифестацију
Београд – Престоница културе Србије

Када говоримо о манифестацији Београд – престоница културе Србије, сматрамо да би требало да буде посвећена радницима, женама, националним мањинама, толеранцији, различитостима и антифашизму као темељним вредностима на којима је изграђена Европа. Требало би организовати бројне програме који се баве темом заштите животне средине. Такође, с обзиром на то да би могао да се очекује велики прилив туриста за време манифестације, кроз програм манифестације могле би да се представе и друге дестинације у Србији. Наш предлог за маскоту манифестације био би Мештровићев Победник, а слоган манифестације би гласио: „Београд никада не спава, осим када сања културу”.

2

3

4

Слике 2, 3, 4. – Идејна решења налепница за сувенире
везане за манифестацију Београд – престоница културе Србије

Туристичка интерпретација подразумева стављање у функцију туризма свега онога што је значајно у вези са местима, догађајима и људима на дестинацији. Она развија наслеђе од објекта проучавања ка нечем што је ресурс за будући туристички и свеукупни развој. Интерпретација омогућава посетиоцима да наслеђе открију, истраже, посматрају, анализирају, осете и истински доживе. Основни циљ интерпретације није информација него провокација, тј. потребно је заинтересовати посетиоце да се још више информишу, развију неки хоби, да на дестинацији буде што већи број туриста, да остану дуже, да долазе чешће. Интерпретација повећава одрживо коришћење ресурса, утиче на оживљавање локалне средине и активирање локалног становништва. Материјално наслеђе могуће је интерпретирати кроз садржаје нематеријалног наслеђа (обичаји, веровања, легенде), елементе савремене културе (дизајн, светлосни, звучни ефекти – ово је нарочито погодно за тврђаву), представе, филм итд. Нематеријално наслеђе се може оживети кроз курсеве и радионице, али и кроз филм. Занимљиво је понудити и неочекиване садржаје, тј. оно што се дешава „иза сцене”, на пример, представити шта је било потребно да се направи нека поставка, настане уметничко дело и сл.

У том смислу, програм манифестације Београд – Престоница културе Србије би подразумевао да се поред сталних поставки у музејима, организују тематске изложбе као део културе сећања на страдања народа у Првом и Другом светском рату. У току пролећа требало би организовати пројекције филмова на отвореном, а током читаве године требало би да траје манифестација „Фест свих фестивала”, у оквиру које ће се једном недељно приказивати победнички филмови од почетка трајања Феста.

ПРИКАЗ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СА ТАКМИЧЕЊА...

Широм града био би организован различит музички програм: опера, балет, фолклор, концерти класичне музике, нарочито домаћих композитора, а како Београд важи за рокерски град, могло би се очекивати да ће наступати много младих неафирмисаних рок бендова из региона бивше Југославије. Поред тога у граду би извело своје представе и неколико гостујућих позоришта. У Скадарлији би требало организовати сликарске радионице за децу и одрасле, изложбе слика, књижевне вечери уз староградску музику, а костимирани глумци, као и сами посетиоци дочаравали би боемски живот и атмосферу ове амбијенталне целине с краја XIX и почетка XX века. Као посебна манифестација може бити организован Фестивал шансоне на сплавовима под називом „Април у Београду”. С обзиром на то да је Београд један од првих градова у свету који је добио трамвај, трамвај број 2 био би срећан тако да подсећа на старе трамваје, а од олдтајмера била би направљена такси возила која би возили костимирани глумци, таксисти и локално становништво и причали путницима приче о старом Београду.

Такође, требало би организовати фестивале хране где ће се локално становништво, али и посетиоци такмичити у кувању риблије чорбе, прављењу ајвара, цема од шљива, сарме, свадбарског купуса итд. С обзиром на то, да је Београд карактеристичан по мултикултуралности, мултиконфесионалности и традицији, требало би туристима омогућити доживљаје крсне славе, Божића и Ускрса код Срба или пак Ђурђевдана код Рома и упознати их са обичајима везаним за те догађаје Туристичке руте којих тренутно нема у Београду, а које би могле да се уведу у туристичку понуду Београда за посетиоце манифестације Београд – престоница културе Србије, према нашем мишљењу могле би бити: Брутализам у Београду, Мостови са река, Небо над Београдом, Музеји великана, Стазама Јована Цвијића, Иван Мештровић у Београду, Руси у Београду, Покрет Несврстаних у Београду, Археолошка тура од Винче до Стамбол капије, Жене које су стварале Београд, Места индустријске баштине итд.

С обзиром на то да је културно наслеђе туристички ресурс једино уколико је активирано и обликовано у туристички производ који се нуди туристичком тржишту, посебна интерпретација вршила би се за тврђаву Калемегдан. Тврђава је подигнута у раздобљу од I до XVIII века као комплекс одбрамбеног карактера на брегу изнад ушћа Саве у Дунав. Данас представља музеј на отвореном. Ову целину коју краси споменик Победник, чине београдска тврђава, подељена на Горњи и Доњи град и парк Калемегдан. На Калемегдану туристи могу да посете Римски бунар, Велики барутни магацин, Војни бункер, Сахат кулу, Војни музеј, кулу Небојша и Галерију Природњачког музеја. Велико степениште води до места одакле се пружа поглед на ушће Саве у Дунав, Нови Београд и

Снежана Станковић, Тара Ивковић, Никола Ђурђевић, Добрила Лукић

Земун. У парку, дуж уређених стаза налазе се бројне скулптуре с краја XIX и почетка XX века, подигнуте у част писаца, композитора и других јавних личности тог времена.

Наш први предлог туристичке интерпретације београдске тврђаве је концерт на Калемегдану. Уз звуке српске средњовековне музике, посетиоци концерта ће имати јединствену прилику да ћаскају са историјским и митолошким јунацима Калемегдана, сазнају како је тврђава освајана, где су и на који начин гинули славни витезови, шта је радовало или мучило овдашњу властелу, како је живела обична средњовековна сељанка, или вила са Дунава и сл. Такође ће моћи да окусе традиционалну храну и вино са средњовековне трпезе, или да пробају како им стоји средњовековни костим или фризура, да уз помоћ средњовековне ткаље и њеног разбоја докуче вештине ткања, да победе средњовековног витеза у надметању навлачења конопца, да им видарка старим мелемима извиди неку рану. Концерт могу пратити дечије ликовне радионице са средњовековним мотивима. Посетиоци могу да дођу маскирани у духу средњег века, понесу инструменте и реквизите и активно учествују у креирању читавог догађаја.

Слика 5. Предлог плаката за дешавања на Калемегдану

ПРИКАЗ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СА ТАКМИЧЕЊА...

Наш други предлог интерпретације београдске тврђаве је пројекат рибарског села – музеја. Посетиоци би на лицу места могли да виде како се некада живело у оваквом селу и шта се радило. У оквиру рибарског села била би постављена мапа риба које насељавају Саву и Дунав око ушћа, затим би постојала могућност пецања, као и могућност спремања рибљих специјалитета. Смештајни капацитети би биле неке врсте коноба са огњиштем. Акценат би требало ставити на причање рибарских прича и могућност рибарења, плетења мреже и слично.

Наш трећи предлог интерпретације београдске тврђаве је волонтирање посетилаца као начин активног учешћа у животу локалне заједнице. Циљ волонтирања је да се задовоље лична интересовања, развијају личне вештине, уче неке нове ствари, дружење, забава, али и да се помогне локалној заједници око реализације неког пројекта.

Радни кампови би трајали од две до четири недеље, обухватили би између осам и двадесет учесника из различитих земаља или крајева наше земље, волонтери би били старији од 18 година, смештај би им се налазио у неком природном окружењу, они сами би припремали оброке, а радили би и одмарали би се заједно са локалним становништвом. Оваква врста интерпретације омогућава јединствено искуство посетилаца, јер на овај начин упознају локалну заједницу, обичаје, храну, као и све остале карактеристике простора у коме бораве на један потпуно другачији начин.

За промоцију и рекламирање манифестације Београд – Престоница културе Србије користили би се: интернет банери, ако имају добар садржај, могу бити одлична реклама, нарочито на посећеним и озбиљним сајтовима. Google као највећа маркетиншка агенција на свету, нуди садржаје у складу са интересовањима корисника, а једна од предности је и то што наплаћују услугу тек кад се кликне на понуђену информацију. Реклама на Фејсбуку, Инстаграму и сл, има предност у односу на остале у томе што се лајковањем прикупљају фанови, који касније постају конзументи садржаја који се поставља.

Данас може да се уради 3Д конструкција било које туристичке дестинације и да се приказује, на пример, на таблет рачунарима. Ово је и одличан начин да се посетиоцима прикажу фазе развоја неке туристичке дестинације; холограми су веома корисни када не постоје још конкретни садржаји. Холограмске пирамиде око предмета изложеног могу да посетиоцу сликовито прикажу објашњење самог предмета; QR code је дводимензионални бар код који је у ствари линк ка неком садржају.

Циљ оваких такмичења је упознавање средњошколаца са културним ресурсима Србије, креирањем специфичних облика путовања, решавањем пословних изазова, менаџментом, маркетингом, интернет марке-

Снежана Станковић, Тара Ивковић, Никола Ђурђевић, Добрила Лукић

тингом, као и развијање њихове креативности и самопоуздања, комуникационих вештина, те међусобно упознавање и дружење. Тим Осме београдске гимназије заузео је 2. место на такмичењу, у конкуренцији од 32 екипе са преко 100 ученика.

Чланови жирија били су: проф. др Ивана Брдар, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент Универзитета Сингидунум, Сара Ђапа, студент Факултета за туристички и хотелијерски менаџмент Универзитета Сингидунум и председница Студентског парламента Универзитета Сингидунум, Емилија Љубинковић, координаторка Case Study секције Универзитета Сингидунум, Алекса Панић, асистент, Душан Мандић, асистент, Предраг Обрадовић, маркетинг и PR менаџер Универзитета Сингидунум.

Слике 6. и 7. Тим Осме београдске гимназије на проглашењу победника и у Дубровнику

За уложени труд и рад освојили су наградно путовање Дубровник – Требиње – Сарајево – Мостар које је реализовано у периоду од 25. до 29. 04. 2024. године.

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ПРЕДСТАВНИКА СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА У НАЦИОНАЛНОМ ПРОСВЕТНОМ САВЕТУ

Добрила Лукић^{*1}

*Осма београдска гимназија

За представника Српског географског друштва у Националном просветном савету именована сам решењем Владе Републике Србије објављеном у Службеном гласнику 24 број 119-23/2018 од 16.03.2018. године са мандатом од четири године, а затим и решењем Владе Републике Србије 24 Број: 119-391/2022 од 20. јануара 2022. године, на период од четири године. Од тада до данас, Национални просветни савет одржао је велики број седница, на којима су разматрана многа питања везана за реформу образовања. Завршени су планови и програми за основну школу, гимназије, велики број профила у средњим стручним школама, програми у гимназијама за ученике са посебним способностима, међу којима и за ученике са посебним способностима за географију и историју. Оно што је постигнуто на основу активности представника Српског географског друштва у Националном просветном савету је следеће:

1. Национални просветни савет је све примедбе др Добриле Лукић као представника Српског географског друштва на програме географије, подржао.
2. На основу те подршке, унете су у програме свих предмета колоне са стандардима постигнућа ученика.
3. Унети су исходи и садржаји везани за Европу у програм географије за шести разред основне школе.
4. Унети су исходи и садржаји везани за ваневропске континенте у програм за седми разред основне школе.
5. Унети су исходи и садржаји везани за картографију у други разред гимназије.
6. Сачуван фонд од 2 часа недељно за наставу географије у другом разреду гимназије, пошто су представници Српског биолошког друштва хтели да узму за своје часове теорије 1 час од фонда за географију.

¹ Контакт адреса: dobriladjerdap@gmail.com

7. У програму географије за трећи разред гимназије за садржаје *Срби у региону и дијаспори* јасно су дефинисани простори у којима Срби живе према Закону о дијаспори и Србима у региону.
8. Унети су исходи и садржаји у вези Земље у космосу у програм првог разреда за ученике са посебним способностима за географију и историју.
9. Из програма за историју за први разред гимназије за ученике са посебним способностима за географију и историју избачена је наставна тема Појаве дугог трајања – миграције.
10. Иницирана је ревизија програма географије за први разред гимназије првенствено ради уношења у програм исхода и садржаја у вези Земље у космосу.
11. Упућен предлог Амбасади Републике Србије у Француској да се обележе зграде у којима је Јован Цвијић боравио у Паризу као председник Историјско-етнографске секције делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919. године и као гостујући професор на Сорбони.
12. Потврђено је опредељење Националног просветног савета о посебном статусу предмета географија са српским језиком и књижевности, историјом, ликовном културом и музичком културом у формирању националног идентитета.
13. Наставници који раде са ученицима са посебним способностима за географију и историју добили су бесплатне обуке за ГИС програме који се користе на вежбама.
14. У програм географије за други разред гимназије ученика са посебним способностима за географију и историју унето пет студија случаја које се односе на националне садржаје по наставним темама у оквиру друштвене географије.
15. У оквиру радне групе Националног просветног савета у коју су ушли представници Српског географског друштва, урађени су програми за пети и шести разред слободних наставних активности под називом Сачувајмо нашу планету.
16. Програм предмета Основе геополитике у трећем разреду гимназије за ученике са посебним способностима за географију и историју је прерађен и структуриран у складу са часовима теорије и вежби и подигнут на виши ниво, са адекватно наведеним исходима, кључним појмовима садржаја, упутством за реализацију програма и препорученом литературом за овај предмет.
17. У програм географије за четврти разред гимназије ученика са посебним способностима за географију и историју унети су садржаји који се односе на регионалну географију света по континентима, јасно су

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ...

одвојени садржаји из ГИС-а и картографије који ће се обрађивати на часовима теорије и вежби, у литературу је унета књига „ГИС анализа, практикум” др Ивана Новковића коју је објавио Географски факултет Универзитета у Београду 2022. године и сређени су садржаји и исходи везани за друштвену географију.

18. На основу Правилника о степену и врсти образовања наставника, стручних сарадника и помоћних наставника у гимназији, наставници географије могу да изводе наставу и друге облике образовно-васпитног рада, поред географије и из програма: образовање за одрживи развој, примењене науке 1, религије и цивилизације, основи геополитике, методологија научног истраживања.
19. Српско географско друштво је у сарадњи са Војногеографским институтом „Генерал Стеван Бошковић” преко GDI групе у Србији, обезбедило основним и средњим школама бесплатне лиценце софтвера ArcGIS PRO са десктоп апликацијом, серверском компонентом и мобилном апликацијом, као и обуку за рад у самом софтверу, а у циљу унапређивања компетенција наставника географије за рад у географским информационим системима, а самим тим и ученика.

Оно што је тренутно актуелно јесу стандарди потигнућа ученика за крај основног и средњег образовања и васпитања.

Како Српско географско друштво није било консултовано од стране радне групе Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања приликом састављања стандарда потигнућа ученика за крај основног и средњег образовања и васпитања, Српско географско друштво је крајем 2022. године уложило примедбе на стандарде Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања, док је трајала јавна расправа. Како Завод није усвојио примедбе Српског географског друштва, исте примедбе су изнете на Националном просветном савету почетком 2023. године. Примедбе нашег друштва су се односиле на изостављање регионалне географије, картографије, одрживог развоја, ГИС-а, елементарних непогода из стандарда, као и на одсуство јасног дефинисања стандарда, са великим степеном уопштавања, затим, неадекватног коришћења Блумове таксономије и исхода према различитим нивоима постигнућа итд.

Новим стандардима нису била задовољна ни друга струковна удружења. Друштва математичара и хемичара нарочито су била незадовољна степеном уопштавања стандарда, плашећи се да то у будућности не доведе до спајања њихових предмета. Национални просветни савет није усвојио стандарде које је писао Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања. Национални просветни савет је усвојио примедбе Српског географског друштва и других струковних удружења. Како су радне групе

Добрила Лукић

за састављање стандарда у оквиру Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања биле на пројекту, по завршетку пројекта 2022. године су се распале, те нису могле да раде по примедбама Националног просветног савета. Зато се приступило састављању радних група Националног просветног савета.

Национални просветни савет је упутио писмо свим факултетима и институтима у Србији који имају везе са општеобразовним предметима, да делегирају своје представнике у Радне групе Савета које ће дати своје стручно мишљење у вези нових стандарда и које ће их кориговати у складу са савременим достигнућима одговарајуће науке. Радну групу за географију Националног просветног савета чинили су професори из Српског географског друштва, са Географског факултета, Универзитета у Београду, Нишу, Косовској Митровици и из Географског института Јован Цвијић САНУ. Чланови ове радне групе су радили од марта 2023. до септембра 2023. године. Стандарде који су добијени од Завода за вредновање образовања и васпитања су кориговани у деловима који се односе на општу предметну компетенцију, специфичне предметне компетенције и исходе везане за специфичне предметне компетенције, а на основу примедби Српског географског друштва. Финална верзија тог документа садржи стандарде који се односе на знања, вештине, ставове и вредности које ученици треба да постигну, а који одражавају савремена достигнућа географије као науке, нарочито у темама које се тичу одрживог развоја, картографије и ГИС-а, елементарних непогода и савременог приступа регионалној географији. Поред општих и специфичних предметних компетенција, овим стандардима се постиже развој међупредметних компетенција код ученика, затим развој функционалног знања, научне писмености и мултидисциплинарног, холистичког и контекстуалног приступа учењу.

Тај документ је са документима других радних група усвојен на Националном просветном савету и послат Министарству просвете крајем 2023. године. Одлуку министарства везану за стандарде још увек не знамо. Након усвајања и објављивања стандарда постигнућа ученика за крај основног и средњег образовања и васпитања, приступиће се изради нових планова, програма и уџбеника.

У Београду,
9.12.2024. године

ПЛАНИНА ЈАДАР НЕ ПОСТОЈИ

Тивадар Гаудењи*¹

*Георгафски институт „Јован Цвијић” САНУ

Увод

Дана 26.06.2024. председница Народне скупштине Р Србије гостујући у емисији „Добро јутро Србија” на телевизији „Хепи” (скраћени назив према Регулаторном телу за електронске медије: „Nacionalna Happy TV”) изјавила да, „... и тада се ја мислим звао пројекат „Јадар” зато што је планина Јадар...”. Пошто на ову изјаву није дата званична корекција, сматра се да је веома битно да се предочи у којем контексту се Јадар користи у стручној литератури геонаука да се овакве грешке не би понављале.

Термини на српском везани за Јадар

Река Јадар ($L=79$ km; $F=880$ km²) у западној Србији је десна притока Дрине (Marković, 1990). После Дрине је најзначајнија река на територији Града Лознице. Изворишни крак, Мали Јадар почиње испод Дебелог Црева на 470 m н.в. док се на 103 m н.в. улива у Дрину. Дужином од 35 km протиче кроз територију Лознице. Најзначајније леве притоке су Ликодра, Пецка и Коренита, док је десна притока Церница.

Микрорегија Јадар је оивичена планинама Влашић, Цер, Гучево и Соколске пл. Дели се на Горњи и Доњи Јадар. Горњи Јадар је око Осечине (део Рађевине) и препознат је као пољопривредно-рударски крај (рудник антимона Зајача). Доњи Јадар је око Лознице и припада Подрињу, као део простора у коме доминира пољопривреда.

Јадарски блок је тектонска подјединица Екстерне вардаске субзоне. Вардарска зона се дели на интерну-, централну- и екстерну субзону (Dimitrijević, 1995). Према концепту Карамате и сар. (Karamata et al., 2000) један је од 13 терана централног дела области између Мезијске плоче и Јадрана, који су се доковали уз Вардарску зону пре почетка касне креде. Данас га појас Западне вардарске зоне окружује са две гране. Ранији назив за Јадаски блок је био Јадарски мезошаријаж (Petković, 1977).

Јадарски неогени басен представља палеогеографску област површине око 150 km² лоциран са обе стране реке Јадра, између Влашића и Цера на североистоку и Костајнице. Велике Бобије и Гучева на југу. Преко

¹ Контакт адреса: t.gaudenyi@gi.sanu.ac.rs

Лознице и Дрине широко је отворен према великом басену Тузле, чији источни маргинални део представља (Obradović & Vasić, 2007).

Припадност	Ваљевска депресија (Anđelković, 1986); Тузланска депресија (Dolić & Jovanović, 1982–1984)
Старост	Старији миоцен; доњи делови хелвета, егенбург-отнанг. У бадену ингресијом Паратетиса језерска седиментација прелази у морску.
Еволуција басена	Могућа два циклуса језерске седиментације.
Издвојене фације	Палустријско-језерска (фација алувијалне лепезе; мочва-рна), маринално-језерска и унутарбасенска.
Испуна басена	Шљунковито-песковите стене; песковито-пелитске стене; алевитско-глиновито-песковите стене; уљни шкриљци; туфови; доломити и лапорци.
Сиров. и продук. алтерације	Мање појаве уљних шкриљаца; цирлезит; аналим.
Није одређено	Детаљне седиментолошке анализе кластичних наслага. Однос језерских и морских седимената.

Закључак

Термин Јадар се првенствено користи у контексту истоимене реке и микрорегије. Постоје и термини Јадарски блок (тектонска подјединица Вардарске зоне) и Јадарски неогени басен (палеогеографска област). Констатује се да планина Јадар не постоји. Сматрамо да географи треба на овакве изјаве да реагују, јер представља званичан став представника државних органа Р. Србије. Уколико се не би реаговало унела би се даља збуњеност и самим тим дошло би до даље маргинализације географије као науке.

Литература

- Anđelković, M. (1986). Geodinamički procesi i stratigrafsko-paleogeografski razvoj oligocenskih i miocenskih slatkovodnih basena središnje i zapadne Srbije. *Geološki anali Balkanskoga poluostrva*, 50, 1-75.
- Dimitrijević, M.D. (1995). *Geologija Jugoslavije*. Geoinstitut i Barex, Beograd, 82-95.
- Marković, J. Đ. (1990). *Enciklopedijski geografski leksikon Jugoslavije*. Svjetlost, Sarajevo.
- Dolić, D., Jovanović, O. (1982–1984). *Makro Projekat E-III. Tercijarni sedimenti Posavsko-Kolubarske oblasti*. Fond Geološkog zavoda Srbije, Beograd.
- Obradović, J. Vasić, N. (2007). *Jezerski baseni u neogenu Srbije*. SANU, posebna izdanja DCLXII, Odeljenje za matematiku, fiziku i geo-nauke knjiga 3. Beograd.
- Petković, K. (ur.) (1977). *Geološka terminologija i nomenklatura: V Tektonika*. Zavod za regionalnu geologiju i paleontologiju Rudarsko-geološkog fakulteta – UB.
- Karamata, S., Olujić, J., Protić, Lj., Milovanović, D., Vujnović, L., Popević, A., Memović, E., Radovanović, Z., Resimić-Šarić, K. (2000). The Western belt of the Vardar zone - The remnant of a Marginal sea. *Proceedings of the International Symposium. Geology and Metallogeny of the Dinarides and the Vardar zone*, 1, 132-135.

**ДЕВЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ
ЕКОЛОШКО-ГЕОГРАФСКИ КАМП
(РУСИЈА – КРАСНОДАРСКИ КРАЈ, АПРИЛ 2024)**

Мария Федоровна Ходыкина¹, Полина Юрьевна Мнацаканян¹,
Љиљана Михајловић*¹

¹ФГБОУ ВО Кубанский государственный университет

²Универзитет у Београду, Географски факултет

Извод: Девети међународни српско-руски еколошко-географски камп одржан је у априлу 2024. године, обухватајући истраживања природних и културних ресурса Краснодарског краја. Учесници су имали прилику да се упознају са природно-географским и социо-економским карактеристикама региона (виноградске области, плантаже чаја, рурални и урбани културно-историјски центри итд). Посебан акценат стављен је на очување културног наслеђа и природних ресурса кроз упознавање са традицијама козачке заједнице, адигејске културе и различитих конфесионих структура становништва. Камп је пружио учесницима платформу за размену знања и искустава, јачање међународне сарадње и унапређење интеркултурног дијалога кроз заједничке едукативне активности и истраживања (XII Међународна научно-стручна конференција КубГУ).

Кључне речи: Центар РГД и Србији, Руско географско друштво (РГД), еколошко-географски камп, Краснодарски крај, Кубански државни универзитет.

Увод

Девети међународни еколошко-географски камп, одржан од 20. до 30. априла 2024. год. у Краснодарском крају, био је значајан корак у промовисању научне сарадње и културне размене између Србије и Русије. Централни део програма реализован је уз подршку Центра руског географског друштва и РГД-а. Камп је добио велику подршку од Кубанског државног универзитета (ректор М. Б. Астапов, проректора, Департмана за међународну сарадњу), Института географије, геологије, туризма и сервиса и већег броја сарадника и волонтера. Настављена је успешна сарадња са овим универзитетом, започета 2019, што је допринело јачању међународних веза и размене у области географије, екологије и одрживог туризма.

Шест учесника из Србије уз учеснике из Русије, имали су прилику да истраже природне лепоте и културно наслеђе југозападне Русије, са

¹ Контакт адреса: ljiljana.mihajlovic@gef.bg.ac.rs

посебним акцентом на биодиверзитет, традицију и географске специфичности Краснодарског краја. Камп је обухватио истраживање националних паркова, културних и историјских локалитета, али и учешће у бројним програмима попут XII међународне научно-стручне конференције, изложбе фотографија „Србија и Краснодарски крај у објективу Српских и Руских географа” и округлог стола „Русија и Србија – научна истраживања младих истраживача”. Посебан догађај је био формирање засада „Алеје руско-српског пријатељства”, што симболизује снажне везе између два народа. Ове активности пружиле су платформу за едукативне и културне размене, доприносећи продубљивању знања и развоју нових стратешких партнерстава.

Путовање и првих неколико дана кампа

Путовање је било комплексно и захтевало је добру организацију. Учесници из Србије започели су пут у раним јутарњим часовима 20. априла, а због немогућности директног лета до аеродрома у Краснодару, летели су од Софије преко Јеревана до Сочија. Први дан кампа био је посвећен аклиматизацији и припреми за предстојеће активности. Смештени су у објекте саграђене за потребе зимских олимпијских игара 2014. године. Након добродошлице и уручења пригодних поклона, организована је шетња обалом Адлера. Како планирана возња чамцем није била могућа због безбедносних разлога, учесници су искористили време за едукативне активности и предавање о палеогеографији и биогеографији Црног мора, што је оставило снажан утисак на све присутне.

Активности у Сочију настављене су посетом Националног парка Сочи и планини Ахун, са истоименим видиковцем (где се налази кула изграђена 1936. и панорамски точак висине 70 m), одакле се види већи део Сочија и импресивна црноморска обала, као и Кавказ. И други покушај возње чамцем је онемогућен због јаког ветра, па се уместо тога ишло у обилазак лучког комплекса и шеталишта у Сочију, где су се учесници упознали са урбаним и архитектонским карактеристикама града.

Трећи дан кампа био је посвећен истраживању Кавказа, планинског региона познатог по својој природној лепоти и историјским догађајима. Путовање је започело посетом Красној пољани и Роза Хутору, познатим по одржавању зимских олимпијских игара 2014. године. Учесници су имали прилику да гондолом стигну до врха Црна пирамида, на надморској висини од 2300 m и тако осете разноврсност климе, од суптропске до алпске.

Истраживање је настављено обиласком клисуре Ах-Цу, дубоке 800 m, која је део Сочанског националног парка. Затим, заустављање је било на реци Мзимта, најдужој у овом подручју, познатој по бројним брзацима

ДЕВЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ...

и водопадима. Овај део Кавказа представља изузетну природну вредност са реликтним и угроженим биљним врстама, као што су кавкаски љиљан и различите врсте орхидеја, које су заштићене међународним конвенцијама. Током посете, стечен је увид о негативном утицају инвазивних врста на аутохтону флору овог региона.

1.

2.

3.

4.

1. Аеродром у Сочију – дочек учесника из Србије; 2. Покушај испловљавања на Црно море; 3. Тврђава – осматрачница Ахун; 4. Роза Хутор – подножје Кавказа

Мария Ф. Ходыкина, Полина Ю. Мнацаканян и Љиљана Михајловић

Посета етно парку „Моја Русија” била је једна од културних активности кампа. Овај комплекс обухвата 17 павиљона који представљају различите регионе Русије и њихову културну баштину. Учесници су имали прилику да се упознају са традиционалним елементима руске културе и да доживе њихову аутентичну атмосферу. Повратак у Адлер био је новим аутопутем, који је сам по себи значајно технолошко достигнуће са бројним мостовима и тунелима.

Истраживање чајне културе у Сочију

Посета једној од најсевернијих плантажа чаја на свету пружила је увид у комплексне услове производње овог биљног напитка. Чај у Русију први пут стиже 1628. године као поклон кинеских дипломата, а у почетку се користио у медицинске сврхе. Развој чајне културе у Русији интензивирао се крајем 19. века, а у време Совјетског Савеза, самодовољност у производњи постала је важан национални циљ. Уследила је посета погону за прераду, где се сазнало више о разликама између производње зеленог и црног чаја, као и о специфичностима кинеске и јапанске технологије обраде чајних листова, али и о природним условима које захтева ова биљна култура (специфична клима, кисело земљиште итд). Након едукативног дела, дегустацијом различитих врста чаја практично је савладан правилан начин припреме и конзумирања, што је представљало значајан део укупног доживљаја ове посете. Следећег дана учесници су наставили путовање до Краснодара, Севернокавказском железницом, брзим возом „Ласточка” где су их чекали нови изазови и прилике за учење.

XII Међународна научно-практична конференција КГУ

У Краснодару је програм кампа укључивао низ едукативних активности на Кубанском државном универзитету, једној од водећих високошколских установа у јужном делу Русије. Представљена је изложба фотографија под називом „Србија и Краснодарски крај у објективу Српских и Руских географа”, где су приказане природне и културне лепоте обе земље. То је уједно била и прилика за презентовање радова и упознавање са културним наслеђем различитих региона. Уследио је званични пријем код ректора универзитета, где је истакнут значај сарадње са Србијом и другим земљама које имају традиционално добре односе са Русијом.

Један од интересантнијих сегмената посете био је обилазак музеја геологије у оквиру универзитетског комплекса са богатом колекцијом стена и минерала, укључујући и оне из Србије. Посебно значајан је био обилазак православног храма посвећеног Светим Ћирилу и Методију (у

ДЕВЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ...

изградњи), који ће служити као духовни центар за студенте и запослене. Овај пројекат наглашава важност културне и духовне димензије у образовном систему универзитета и представља важан допринос духовном животу академске заједнице.

Слика 5. Садња алеје Руско-српског пријатељства

Поподневни програм укључивао је садњу алеје Руско-српског пријатељства, где су учесници из Србије заједно са представницима универзитета посадили саднице храста, симбола словенства, дуговечности и јачања веза два народа. Након тога, уследио је обилазак библиотеке универзитета са богатим фондом ретких књига и минијатурних издања, као и савременим електронским ресурсима који подржавају академска истраживања. Посета је завршена обиласком опсерваторије, разгледањем узорака метеорита и предавањем о астрономским истраживањима на универзитету.

Наредног дана одржана је XII Међународна научно-практична конференција „Туристичко-рекреативни комплекс у систему регионалног развоја”, уз учешће бројних институција из Русије, Србије и Абхазије. Ова конференција је окупила стручњаке из области туризма, екологије и економије како би разматрали савремене трендове и изазове у управљању туристичким комплексима, са посебним акцентом на развој одрживог туризма и рационално коришћење природних ресурса. Током пленарних сесија, учесници су имали прилику да чују излагања о економској ефикасности у туризму, утицају дигиталних технологија на туристичку индустрију, као и о улози туризма у ревитализацији мање развијених региона. Конференција је била подељена на више тематских секција и округлих столова, а један од њих је „Русија и Србија – научна истраживања младих истраживача”, где су онлајн присуствовали и студенти Географског факу-

Мария Ф. Ходыкина, Полина Ю. Мнацаканян и Љиљана Михајловић

лтета из Београда. Посебна пажња била је посвећена едукативним екскурзијама и теренским активностима, као што су обиласци туристичких локација и предавања на истим.

Слика 6. Округли сто „Србија и Русија” (КубГУ)

Историјско и културно наслеђе Краснодар

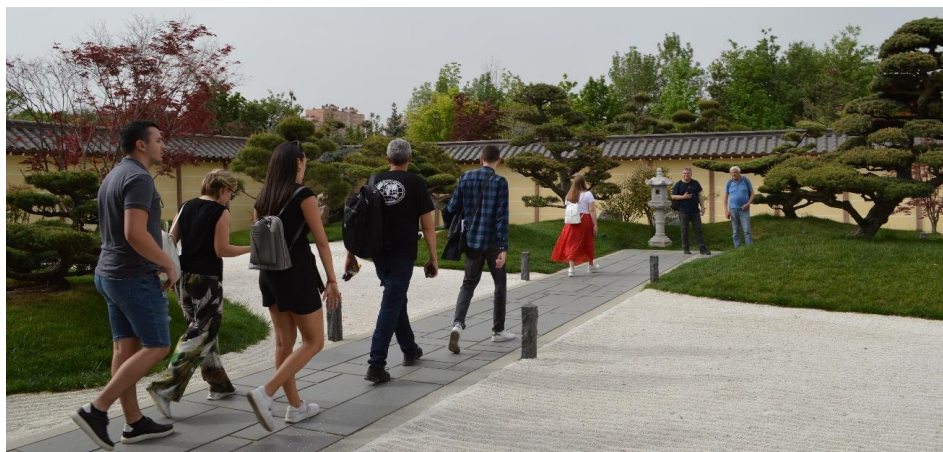
Наредни дан обухватао је шетњу по историјском делу Краснодара (Јекатеринодара). Споменик Екатерини Великој, централна тачка града, представља значајан симбол прошлости и подсећа на улогу коју је она имала у развоју овог дела Русије. На Тргу Александра Пушкина, налази се скулптура овог чувеног руског песника, као и бројне друге знаменитости које сведоче о културном богатству и историјском значају Краснодара. Шетња Красном улицом пружила је увид у архитектонску разноврсност града, као и у историјске догађаје који су обележили овај регион.

Крај дана остао је слободан за посету Парку Краснодар, познатом и као Галички парк, који је један од најмодернијих јавних простора у Русији. Обухвата бројне тематске вртове, фонтане и рекреативне зоне, представља пример савременог дизајна и одрживог развоја. Поред шетње и разгледања ботаничких вредности, посећен је интерактивни простор посвећен Сунчевом систему. Посебан утисак оставио је Јапански врт, место мира и медитације, које одражава естетику и филозофију јапанске културе. Вече је завршено дружењем са колегама из Абхазије и западног Сибира.

Током седмог дана боравка у Краснодарском крају, рано ујутру кренуло се на екскурзију ка винородним пределима подножја Кавкаских планина, где се налази долина Лефкадија. Ово подручје познато је по дугој

ДЕВЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ...

историји узгајања винове лозе, која датира још од античких времена. Прва станица била је винарија „Николајев и синови”, основана 2007. године, где се вина производе од аутохтоног руског грожђа Красностоп. Учесници су имали прилику да се упознају са процесом производње, као и да обиђу модерне лабораторије за ботанику и микробиологију, где се континуирано ради на унапређењу квалитета овог племенитог напитка.

Слика 7. Галички парк у Краснодару

Наставак екскурзије одвео је групу у посед „Долина Лефкадија”, који обухвата преко 3.000 хектара пољопривредних површина, укључујући винограде, језера и винарије. Овај комплекс представља савршен спој традиције и савремене технологије у производњи вина, а учесници су имали прилику да дегустирају различите врсте сирева, месних производа и вина. Поред црвених, белих и розе вина, посебно су одушевила пенушава вина која су произведена коришћењем традиционалних метода. У музеју виноградарства, који је део комплекса, одржано је предавање о историјском развоју ове делатности, од времена античких краљева Дионисија и Митридата до савремених трендова у виноградарству.

Ручак је уследио у ресторану „Мечта”, који је познат по свом аутентичном амбијенту и богатом менију који укључује традиционална јела руске кухиње. Јели су се боршч и други специјалитети, а након оброка, кренуло се ка Азовском селу, где је дочек био у духу козачке традиције. Козачка култура и обичаји, укључујући демонстрацију борилачких вештина и руковање традиционалним оружјем, веома је специфична. Група је уживала у гостопримству, које је укључивало дегустацију локалних специјалитета као што су домаћа сланина, погача и лозова ракија.

Културно и духовно наслеђе Адигеје

Следећег дана, планиран је одлазак у Републику Адигеју, познату по својој богатој историји и култури. Након доласка у Мајкоп, посећен је Музеј Републике Адигеје, који поседује више од 270.000 експоната, укључујући традиционалну одећу, музичке инструменте и друге артефакте који сведоче о богатом културном наслеђу овог народа. Адигејци, познати и као Черкези, кроз историју су претрпели бројне тешкоће, укључујући расељавање током руско-черкеског рата у 19. веку. Међутим, успели су да очувају своју културу и обичаје, који се и данас преносе међу припадницима дијаспоре широм света. Посета музеју пружила је учесницима дубљи увид у историју овог региона, али и у савремену културу и живот Адигејаца.

Након музеја, група је прошетала Мајкопом, где је посетила бројне знаменитости, укључујући централни трг и џамију. Учесници су се упознали са специфичностима адигејске архитектуре, где преовладавају елементе из османског периода. Ручком у ресторану Адигеана употпуњен је утисак о специфичности овог краја. Традиционални специјалитети укључивали су матаз, пирожке пуњене кромпиром и сиром, као и халиву, адигејски колач.

Посета манастиру Светог Михаила Афонског, смештеном на надморској висини од 920 m, представљала је посебан духовни доживљај за учеснике. Основан крајем 19. века, манастир има важну улогу у ширењу православља у региону и центар је духовног живота на Кавказу. Током совјетског периода, претрпео је велике губитке, али је након распада Совјетског Савеза обновљен. Обилазак је завршен посетом видиковцу на реци Бела, која представља природну границу између Хостинског округа Краснодарске територије и Мајкопског округа Републике Адигеје. Овај кањон, дугачак 4 km, представља споменик природе од републичког значаја и познат је по својој природној лепоти и културном значају.

Последњи дан кампа је протекао повратком у Сочи, што је представљало логистички изазов због претходне саобраћајне незгоде која је проузроковала вишечасовне застоје. Група је кренула рано ујутру како би избегла могућа кашњења и стигла на време за лет до Јеревана. Путовање је било напорно, али су учесници уживали у прелепим пејзажима планинског терена. По доласку у Сочи, искористили су слободно време за шетњу и разгледање града, док су чекали лет. Опроштај са домаћинима био је веома емотиван, а учесници су исказали захвалност за изузетно гостопримство које су доживели током боравка у Краснодарском крају.

Слика 8. Република Адигеја;

Слика 9. Кањон реке Беле

Повратак преко Јеревана

По доласку у Јереван, слободан дан је искоришћен за обилазак града и упознавање са богатим културно-историјским наслеђем овог древног места. Јереван, основан 782. године пре нове ере, један је од најстаријих непрекидно насељених градова на свету и представља важан културни и образовни центар Јерменије. Учесници су имали прилику да посете бројне знаменитости, укључујући зграду Опере и монументални степенишни комплекс Каскада, одакле се пружа поглед на Арарат. Лет за Софију био је заказан за касно увече, а по доласку у Бугарску, учесници су се упутили ка Нишу и Београду, завршавајући тако своју авантуру која је обухватила истраживање различитих култура и природних лепота Русије и Јерменије.

Уместо закључка

Девети међународни српско-руски еколошко-географски камп, одржан у Краснодарском крају, показао је значај интердисциплинарног приступа у истраживању и очувању природних и културних ресурса. Кроз интеграцију теренских активности, едукативних програма и културне размене, учесници су стекли дубље разумевање специфичности биодиверзитета и културно-историјског наслеђа овог региона. Синергија теоријског знања и практичних искустава развијена током кампа представља важан корак ка унапређењу научне сарадње између Србије и Русије, што се огледа у јачању професионалних и академских веза. Овакав облик еколошко-географског образовања отвара перспективе за будуће генерације истраживача и стручњака у области геонауке, доприносећи њиховом ангажовању у напорима за очување и заштиту природног и културног наслеђа.

Садржај

Мирчета Вемић

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ–КООРДИНАТНИ ПОЧЕТАК РАЗВОЈА СРБИЈЕ	3
--	---

Мирко Грчић

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА И ПУТОВАЊА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА ЗА ЊЕГОВ ПРОСВЕТИТЕЉСКИ РАЦИОНАЛИЗАМ И УВОЂЕЊЕ ГЕОГРАФИЈЕ У НАСТАВУ ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ 1808. ГОДИНЕ	53
--	----

Милутин А. Љешевић

ГЕОЕКОЛОШКО КАРТИРАЊЕ У ФУНКЦИЈИ ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА И УРБАНИЗМА	75
--	----

Стеван М. Станковић

СЛОВЕНСКИ КОНГРЕСИ ГЕОГРАФА И ЕТНОГРАФА (1924–2024)	91
---	----

Марко Петровић

КУЛТУРНА ГЕОГРАФИЈА – НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА И НАСТАВНИ САДРЖАЈИ У ОБРАЗОВАЊУ СРБИЈЕ	117
--	-----

Миодраг Радановић

УТИЦАЈ ГЕОГРАФСКИХ ФАКТОРА НА ПОЈАВУ ТРЕПОНЕМАТОЗА	149
---	-----

ПРИКАЗИ КЊИГА И ДОГАЂАЈА

Стеван М. Станковић

ПРВА КЊИГА О ЈОВАНУ ЦВИЛИЋУ	159
-----------------------------------	-----

Снежана Станковић, Тара Ивковић,

Никола Ђурђевић, Добрила Лукић

ПРИКАЗ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СА ТАКМИЧЕЊА МОЈ ГРАД – ПРЕСТОНИЦА КУЛТУРЕ СРБИЈЕ	169
--	-----

Добрила Лукић

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ПРЕДСТАВНИКА СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА У НАЦИОНАЛНОМ ПРОСВЕТНОМ САВЕТУ	177
---	-----

Тивадар Гаудењи

ПЛАНИНА ЈАДАР НЕ ПОСТОЈИ	181
--------------------------------	-----

Мария Ходыкина Федоровна,

Полина Мнацаканян Юрьевна, Љиљана Михајловић

ДЕВЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ ЕКОЛОШКО-ГЕОГРАФСКИ КАМП (КРАСНОДАРСКИ КРАЈ)	183
---	-----